

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ «ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ХУҶАНД БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАҒУРОВ»

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 811.222.8+811.111

ТКБ 81.2Т+81.2Англ.

Ш-32

ШАРИПОВА ШАҲЗОДА МИРЗОҒАНИЕВНА

**ТАҲЛИЛИ ҚИЁСИИ ИСМҲОИ СЕРМАЪНО ВА УСУЛҲОИ
ТАРҶУМАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ МАВОДДИ
«МАСНАВИИ МАЪНАВӢ»-И ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛӢӢ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз
рӯйи ихтисоси 6.2. Филология (6.2.14. Забонҳои типологӣ ва муқобилавӣ)

ХУҶАНД - 2026

Диссертатсия дар кафедраи забони тоҷикии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Ҳасанзода Абдучамол Ашраф** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров»

Муқарризони расмӣ: **Мамадназаров Абдусалом** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Азизова Зарина Шавкатовна – доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисос, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

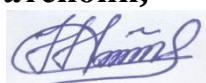
Ҳимояи диссертатсия санаи «23»-юми июли соли 2026-ум, соати «09:00» дар маҷлиси Шурои диссертатсионии 6D.KOA-119-и назди Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» (735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1; E-mail: nmirzozoda@bk.ru; Тел.: 92-825-60-70) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар китобхонаи илмии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» ва сомонаи www.hgu.tj шинос шудан мумкин аст.

Эълони ҳимояи диссертатсия дар сомонаи расмӣи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон www.vak.tj ҷойгир карда шудааст. Автореферат «_____» _____ соли 2026 фиристода шудааст.

Котиби илмии Шурои диссертатсионӣ,

доктори фалсафа (PhD)

Мирзозода Н.М.

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО

анг. м.- англисии миёна;
англос.- англосаксонӣ;
ар.- арабӣ;
б.-байт;
вал.- валлийӣ;
ғ.- ғайра;
дан. - даниягӣ;
д. — дафтар;
з.-ас. ҳ.-авр.- забон-асоси ҳиндуаврупоӣ;
лот.-лотинӣ;
м. — мелодӣ;
ММ - «Маснавии маънавӣ»;
ФЗТ- «Фарҳанги забони тоҷикӣ»;
фр. — франсавӣ;
ҳ.-авр. — ҳиндуаврупоӣ;
ҷ. — ҷилд;
юн. — юнонӣ.

МУҚАДДИМА

Кори диссертационӣ ба баррасии сермаъноии вожаҳои марбут ба исми «ММ» ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ бахшида шудааст.

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. «ММ»-и Ҷалолуддини Балхӣ, ки фарогири шаш дафтару камобеш 26 ҳазор байт мебошад, инъикоскунандаи мартабаи камоли суҳанвариини адиби ҷаҳоншумул ба шумор рафта, дар таърихи тамаддуни тоҷику форс мақому мавқеи сазовору шоистаеро касб намудааст ва дар тамоми Шарқу Ғарб маъруфият пайдо кардааст. Ин асар на танҳо хазинаи беназири калимаву таркиб ва иборау ифодаҳост, ки бо камназир ва нодир будани худ аз дигар осори асримиёнагӣ фарқ карда, таркиби луғавии забони ниёгонро басо ғанӣ гардонидаст, балки сарчашмаест, ки хонанда дар он бо маъноҳои ғарибу ғайримаммулии унсурҳои луғавии мансуб ба ҳиссаҳои мухталифи нутқ, ба хусус исмҳо воমেҳӯрад.

Мутаассифона, дар забоншиносии тоҷик вижагиҳои луғавӣ ва сарфию наҳвии ҷунин асаре, ки муаллифаш дар муддати беш аз даҳ сол бо забони шевову ноби тоҷикӣ ва лаҳни ширини тоҷикӣ эҷод кардааст, хеле кам мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Шояд ҳамин нигарони омӯзиши ҳамачиҳатаи забони ин асарро дар назар дошта, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуда бошанд, ки «ҷаҳони ҷовидони каломи «Маснавӣ» бо вучуди таҳқиқоти доманадор ҳанӯз ҷанбаҳои зиёди наомӯхта дорад ва ба таҳқиқи ҷиддию амиқ ниёзманд аст» [33, 392].

Маълум аст, ки истифода аз вожаҳои сермаъноии мансуб ба исм яке аз роҳҳои асосии ифодаи матлаби ҳар кадом адиб ба шумор рафта, он намоёнгари маҳорати баланди ӯ ҳисоб мешавад, зеро шоир ё нависанда тавассути унсурҳои луғавии кам дар натиҷаи ҳамнишин намудани он бо дигар калимаҳо метавонад ҷандин маъноро ифода кунад. Ҷунин калимаҳо дар «ММ»-и Мавлоно Балхӣ гурӯҳи калонро дар бар гирифта, муаллиф бо ёрии онҳо маъноҳоро баён намудааст, ки қорбурдашон ба ҷунин маъноҳо дар фарҳангномаҳои қомилу муътабартарини гузаштаву имрӯза қайд нагардидааст.

Нуктаи дигар ба тарҷумаи ин гуна вожаҳо ба забони англисӣ дахл дорад. Аз қиёси матни асл бо варианти тарҷума бармеояд, ки мутарҷими «ММ» аз нозукиҳои ҳар ду забон: тоҷикӣ ва англисӣ огоҳии қомил дошта, матни аслро ба забони англисӣ бо маҳорати ба худ хос тарҷума намуда, ҳадди имқон қўшиш ба ҳарч додааст, ки варианти тарҷума ба асл наздик бошад.

Бояд гуфт, ки то имрӯз дар забоншиносии тоҷик на танҳо вижагиҳои тарҷумаи вожаҳои сермаъноии марбут ба исми «ММ», балки ҳуди масъалаи сермаъноии аносири луғавии он мавриди таҳқиқ қарор дода нашудааст.

Баррасии ин масъала метавонад дар оянда барои ошкор шудани як самти забону услуби Мавлоно Балхӣ мадади қалон расонад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар забоншиносии хориҷиву ватанӣ калима ва хусусиятҳои маъноии он солҳост, ки мавриди пажӯҳиши муҳаққиқон қарор гирифтааст. Аҳли таҳқиқ дар осори худ кӯшидаанд, ки ба ҷиҳатҳои печидаи ин масъала равшанӣ андозанд, сабабҳои ба маъноии мухталиф соҳибгардии вожаҳоро ошкор намоянд, омилҳои сермаъно шудани баъзе унсурҳои луғавӣ ва маҳдудмаъно гаштани иддаи дигарро ҷустуҷӯ ва ҳаллу ҷасл кунанд. Дар осори илмӣ забоншиносони хориҷӣ масоиле чун калима ва маъноии он [58], таҳлили маъноии матн [63], ҳудуди сермаъноӣ ва омоним [68], семантикаи забоншиносӣ [73], назарияи маъноии калима [75], дунёи сеҳрнокӣ калимаву маъно [76], қазияи таҳлили маъноии вожа [89], маъноии вожаҳои сохта [74] ва м. инҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Як қатор олимони хориҷӣ самтҳои мухталифи сермаъноии унсурҳои луғавиро мавзуи диссертатсияҳои илмӣ қарор дода, дар онҳо ҷиҳати лингвокултурологии калимаҳои сермаъно [56], сермаъноии калимаҳои сохта [62], яке аз омилҳои ташаккули вожаҳои зидмаънову муродифӣ ба шумор рафтани сермаъноӣ [67], инкишофи маъноии маҷозии калимаҳои мураккаб, таҳлили калимаҳои сермаъно дар партави назарияи инвариантӣ ва муносибати антропосентрикӣ [69], таъсири актуализатсияи калимаҳои сермаъно ба дарк ва азҳудкунӣ [77], сермаъноӣ аз нигоҳи забоншиносӣ ва фарҳангшиносӣ [80], сохтори маъноии калимаҳои сермаъно дар партави назарияи инвариантнокиро [84] баррасӣ кардаанд.

Дар мақолаҳои алоҳида низ забоншиносони хориҷӣ маъно ва қорбурди он [53], оппозиция дар маъношиносӣ, бозсозии маъно-этимологии вожаҳои иқтибосӣ [54], таъйири маъноии дохилӣ [99], ҳудуди маъноӣ [57], калима ва маъноии он ҳамчун предмети вожашиносии таърихӣ [60], хусусиятҳои маъноии калимаҳои мураккаб [61], омӯзиши системавӣ таърихӣ лексика ва маъно [64], калимаҳои сермаъно дар дохили матн ва берун аз матн [71], маъноии матн [78], сермаъноии исм ва тавсифи грамматикӣ он [79], маъноии калима ва мафҳум [81], мавқеи импозитсия дар таснифоти маъно, принсипи сермаъноӣ [82], талаффуз ва маъноии калима [83; 85], хусусиятҳои маъноии вожаҳои сохтаи ифодакунандаи аломатро [88] ҳаллу ҷасл кардаанд.

Дар асарҳои забоншиносони тоҷик низ хусусияти сермаъноиро доро шудани вожаҳои сохтаи марбут ба исму сифат ва зарф [4], ҷанбаи луғавию сохтории вожаҳои сермаъноӣ соматикӣ [13], низомии маъноии феъли тоҷикӣ [14], таркиби ономасиологии калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ [15; 16], хусусиятҳои сермаъноиро доро гардидани калимаҳо дар забони тоҷикӣ [30], вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозию фразеологии забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV [38] ва ғайраҳо ҳаллу ҷасл шудаанд.

Масъалаҳои марбут ба мавқеи истифодаи маъноҳои аслӣ ва маҷозии калима [50; 51], сермаъноии вожаҳои алоҳидаи тоҷикӣ [86], вижагиҳои шарҳи маъно дар фарҳангҳои муосири тафсирии тоҷикӣ [26, 116-124], умумияту тафовути омонимия аз сермаъноӣ [34, 48-56], вижагиҳои тарҷумаи соматизмҳо дар матнҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [27, 17-159] ва ғайраҳо низ мавзуи мақолаву асарҳои алоҳидаи муҳаққиқони тоҷик шудааст.

Доир ба чанбаҳои алоҳидаи осори Мавлоно, ба хусус «ММ»-яш то имрӯз муҳаққиқони тоҷик як силсила осори илмӣ ба таъб расонидаанд, диссертатсияҳои номзадӣ дифоъ кардаанд. Дар чунин осор маъно ва калимасозии вожаҳои **об, бод, оташ, хок** дар ашъори Мавлавӣ [24], забон ва сабки баёни Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ [35], таҳлили қиёсии маъноиву сохтори соматизмҳои ашъори Фарзона ва «ММ» -и Мавлавӣ [9; 10], вижагиҳои хоси забони ашъори Мавлавӣ [22; 72], мақоми забон аз дидгоҳи Мавлавӣ [21], сермаъноии феълҳои гуногунсохти «ММ» [40; 87], муродифҳои луғавии «ММ» [59], хусусиятҳои луғавӣ-грамматикӣ ва вожаҳои гӯйишии «ММ» [65; 66] аз назари таҳлил гузаронида шудааст.

Як қатор мақолаҳои илмӣ олимони тоҷик ба маҳфузмони вожаҳои алоҳидаи осори Мавлавӣ дар забони мардуми имрӯза, калимасозии баъзе пешвандҳо дар «ММ» [23; 25], ҷойгоҳи «ММ» дар забони тоҷикӣ [31], баъзе хусусиятҳои луғавӣ ва услубии «ММ» [37], вожаи «дил» дар оёти яздонӣ, сурудаҳои Балхӣ [12], забон ва услуби баёни ғазалиёти Ҷ. Румӣ [17], баъзе унсурҳои луғавии нодир, ҷозибҳои забонӣ, вожаҳои сохтаи Мавлавӣ дар маснавӣ [43; 44; 45], алоқаҳои ғайримаъмулии муайянкунандаву муайяншаванда дар «ММ» [29], баъзе ҷиҳатҳои забони «ММ» [52], хусусиятҳои корбурди вожаҳои арабии «ММ» [8], ибораҳои номии фразеологӣ дар «ММ» [41], баъзе калимаҳои сохтаи нодир маснавӣ [46; 47] бахшида шудаанд.

Дар Тоҷикистону Эрон якҷанд фарҳангномаи тафсирии «ММ», инчунин шарҳҳо интишор ёфтаанд, ки қорҳои анҷомдодаи Р. Қодириён [90], Н. С. Ҳаёт [94], К. Замонӣ [1] Р. Николсон [3], С. Гавҳарин [96] аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Азбаски диссертатсия ба тарҷумаи «ММ» ба забони англисӣ бахшида шудааст, ин ҷо зикри таҳқиқоти ба масъалаи тарҷумашиносӣ марбутро бамаврид мешуморем.

Устод Садриддин Айнӣ яке аз аввалинҳост, ки ба ҳусну қубҳи осори тарҷумагардида таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Номбурда борҳо роҷеъ ба забон ва услуби тарҷумаи адабиёти бадеӣ мулоҳиза ронда, бо камолӣ сухандонӣ баргардон шудани бархеро таҳсин кардааст ва ноухдабароёна тарҷума гардидани баъзоро мазаммат намудааст [5; 6; 7].

Минбаъд дар мақолаҳои дигар аҳли таҳқиқ доир ба арзиши тарҷумаи «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ба забони русӣ [49], тарҷумаи асарҳои русӣ ба забони тоҷикӣ [18], тарҷумаи асарҳои адибони тоҷик дар хориҷа [19], забони тарҷума дар матбуоту нашриёти тоҷик [28], сифати пасти тарҷума [36] фикру мулоҳизаҳои ҷолиб баён шудааст.

Доир ба тарҷумаи осори адибони тоҷик ба забони англисӣ низ чанд рисолаи илмӣ дифоъ гардида, дар онҳо вижагиҳои луғавӣ-маъноии зарбулмасалу мақоли «ММ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, мушкilotи луғавӣ дар тарҷумаи бадеӣ [20, 16-156], хусусиятҳои лексикӣ ва услубии тарҷумаҳои англисии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ [39, 15-161] баррасӣ гардидааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзуи илмӣ. Диссертатсия дар доираи мавзуи илмӣ-таҳқиқотии кафедраҳои забони тоҷикӣ факултети филологияи тоҷик, инчунин забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ факултети забонҳои хориҷӣи МДТ-и «Донишгоҳи давлатӣи Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» таълиф шудааст. Ба ҷуз ин диссертатсияи мазкур бо мавзуи илмӣ-таҳқиқотӣ ва талаботи асосии барномаҳои давлатӣ, концепсияҳои миллӣ ва нақшаҳои стратегӣ амсоли «Барномаҳои рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030» (аз 28.11. 2020, таҳти № 647), «Барномаи давлатӣи тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (аз 30.08.2019, таҳти №438), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» (аз 26.09.2020, таҳти № 503) робитаи зич дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Баррасии хусусиятҳои вожаҳои марбут ба исми «ММ» ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ буда, кӯшиш ба ҳарч рафтааст, ки умумияту тафовути забони асари мазкур аз дигар осори даврони асримиёнагӣ дар мисоли ин гурӯҳи вожаҳои сермаъно нишон дода шавад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафи асосии ин пажӯҳиш муайян кардани дараҷаи истифодаи исмҳои сермаънои «ММ», ба маъноҳои маъмул ва ғайримунтазира ба қор рафтани онҳо ва ба ин восита инъикос намудани нақши Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар тақомули таркиби луғавӣи забони тоҷикӣ аст. Барои ноил гардидан ба чунин ҳадаф иҷрои вазифаҳои зерин амри зарурӣ ҳисобида шуд:

-муайян кардани теъдод ва мавридҳои истифодаи айни як вожа ё калимаҳои гуногуни аслии забонҳои тоҷикиву англисӣ дар баёни маънои мухталиф ва ба ин восита нишон додани умумияту фарқи ҳар ду забони мавриди қиёс;

-ошкор намудани сабабҳои ба маъноҳои маҳдуд ё бисёр мавриди истифода қарор гирифтани вожаҳои марбут ба исм дар «ММ» ва усулҳои тарҷумаашон ба забони англисӣ;

-собит кардани вобастагии сермаъношавӣи гурӯҳе аз унсурҳои луғавӣи «ММ» ба имкони ҳамнишинӣи бештар доштани онҳо;

-инъикос кардани теъдод ва хусусиятҳои вожаҳое, ки дар «ММ» ба маъноҳои ғайримунтазира истифода шуда, чунин маъноҳо дар фарҳангномаҳо, ба хусус «ФЗТ» сабт нашудаанд;

-нишон додани умумияту тафовути хусусиятҳои вожаҳои сермаънои маъмул ва архаистии «ММ» ва сабабҳои бо калимаву таркиб ва ибораҳои англисӣ тарҷума шудани онҳо;

-муайян намудани сабабҳои бо калимаҳои забонҳои мухталифи дар англисӣ вуҷуддошта тарҷума карда шудани иқтибосҳои арабии сермаънои «ММ»;

-собит намудани нақши калони иқтибосҳои забонҳои дигари ҷаҳон, ба хусус лотинӣ ва фаронсавӣ дар таркиби луғавии забони англисӣ ҷойдошта дар тарҷумаи вожаҳои аслий ва иқтибосҳои арабии «ММ»;

-баррасии нақши иқтибосҳои лотиниву арабӣ, лотиниву тевтонӣ, лотиниву юнонӣ, лотиниву скандинавӣ, лотиниву олмонии бостон, фаронсавиву лотиниву финикии ба англисӣ интиқолгардида дар баёни маъноҳои мухталифи ин ё он вожаи сермаъноӣ «ММ»;

-ошкор кардани дараҷаи истифодаи яке аз вожаҳои ҳамшакли сермаъноӣ аслии тоҷикӣ ва арабӣ ва тарҷумашавии онҳо бо ҳамин гуна калимаҳои англисӣ ё иқтибосӣ;

-нишон додани нақши вожаҳои гуногунсохтор ва таркибу ибораҳои «ММ» дар ифодаи маъноӣ мухталиф ва усулҳои тарҷумаи онҳо бо ҳамин гуна унсурҳои луғавии забони англисӣ;

-муайян намудани сабабҳои ба ду маъно мавриди истифода қарор гирифтани аксари чунин вожаву таркибу ибораҳои «ММ» ва сабабҳои бештар бо калимаҳои содаву сохта ва ибораҳои англисӣ тарҷума гардидану камтар бо вожаҳои мураккабу таркибҳо баргардон карда шудани онҳо.

Объекти таҳқиқот. Баррасии мавридҳои хусусияти сермаъноӣ пайдо кардани вожаҳои марбут ба исми «ММ» ва усулҳои ба забони англисӣ тарҷума шудани онҳо, инчунин нақши калимаҳои гуногунсохт дар ифодаи маъноӣ мухталиф объекти диссертатсияи мазкур ҳисоб меёбад.

Мавзӯи таҳқиқот. Дар заминаи маводди «ММ», ки аз ҷониби олим ва мутарҷими англис Р. Николсон таҳия гардида, ба забони англисӣ тарҷума карда шудааст, мавридҳои ба ду ё беш аз он маъно доро гардидани унсурҳои луғавии марбут ба исм ба риштаи таҳлил кашида шудааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертатсиониро осори илмӣ муҳаққиқони тоҷик монанди Н. Маъсумӣ, Д. Т. Тоҷиев, Р. Ғаффоров, М. Шукуров, М. Қосимова, Ҳ. Мачидов, С. Ҳалимов, С. Сабзаев, А. Мамадназаров, С. Ғанизода, А. Ҳасанзода, Ж. Гулназарова, М. Саломов ва хориҷӣ чун В. В. Виноградов, Н. Н. Амосова, В. Д. Аракин, Р. А. Будагов, М. А. Габ, И. М. Кобезева, Е. С. Кубрякова, Е. В. Лукашевич, М. Н. Маковский, Д. Н. Шмелев, К. Замонӣ, С. Гавҳарин, М. Ҳасандӯст ва дигарон ташкил медиҳанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Навгони пажӯҳиши мазкур дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст дар забоншиносии тоҷику англис дар заминаи маводди «ММ» хусусияти сермаъноӣ зоҳир кардани вожаҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосӣ, инчунин унсурҳои луғавии гуногунсохт ба риштаи таҳлил кашида шуда, истифодаи онҳо ба маъноҳои хосса аз ҷониби муаллифи асар муайян гардид ва усулҳои тарҷумаашон ба забони англисӣ ошкор карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Мансубияти забонии вожаҳои мансуб ба исми «ММ» ва муодили англисии онҳо ду гурӯҳи асосӣ: аслий ва иқтибосиро дар бар гирифта, дар байни ҳар ду навъ вожаҳои маъмул ва архаистӣ ба мушоҳида мерасанд. Дар байни вожаҳои аслии тоҷикӣ теъдоди унсурҳои луғавии маъмул имтиёз

дошта, дар миёни унсурҳои луғавии иқтибосӣ миқдори архаистӣ бартарӣ доранд.

2. Тарҷумони «ММ» вожаҳои аслии тоҷикии маъмулро дар аксар ҳолат бо як калимаи аслии англисӣ баргардон кардааст. Маълум мешавад, ки дар ин гуна мавридҳо майдони маъноии онҳо бо ҳамдигар шабоҳат дорад. Дар чараёни тарҷумаи «ММ» мутарҷим маҳорати баланди тарҷумонӣ зоҳир намудааст, аммо дар мавридҳои алоҳида баргардони ӯ бо матни асл мутобиқат надорад. Аз лиҳози миқдор дар қиёс бо вожаҳои аслии тоҷикии бо як калимаи англисӣ тарҷумашуда теъдоди бо чанд калимаи англисӣ баргардоншуда имтиёз дошта, тавассути онҳо аз ду то панҷ маъно ифода карда шудааст. Инчунин дар бархе ҳолат мутарҷим барои ифодаи баъзе маъноҳо аз муродифҳои айни як вожа истифода бурдааст ва ин амалро ӯ барои парҳез аз такрори нобарҷо пеш гирифтааст.

3. Дар «ММ» ду гурӯҳи иқтибосҳои сермаъно: вомвожаҳои забонҳои дигари эронӣ (портӣ, суғдӣ) ва арабӣ истифода шуда, теъдоди унсурҳои луғавии арабӣ ба маротиб зиёданд. Дар варианти тарҷума бошад, иқтибосҳои даҳҳо забони дунё мисли лотинӣ, франсавӣ, скандинавӣ, юнонӣ ва ғ. инҳо ба кор бурда шудаанд.

Ҳангоми тарҷумаи калимаҳои архаистии арабии «ММ» мутарҷим ду роҳро пеш гирифтааст: гоҳ яке аз маъноҳоро бо як вожаи лотинӣ, франсавӣ, юнонӣ тарҷума намудааст ва гоҳи дигар бо якчанд вожаи мухталифрешаи лотинӣ ё ки бо вожаҳои забонҳои дигар чун лотиниву арабӣ, юнониву арабӣ, лотиниву юнонӣ, форсиву келтӣ, лотиниву скандинавӣ баён кардааст.

4. Дар «ММ» ду навъи исмҳои сермаъно вучуд дошта, бархе маъноҳо дар фарҳангномаҳо низ ишора гардидааст, аммо теъдоди бештарашон ҳатто дар комилтарин луғатномаҳои дар давраи имрӯза низ дарҷ наёфтааст. Хусусияти сермаъноӣ зоҳир намудани ин гуна вожаҳои «ММ» ба ҳамнишин шудани онҳо бо унсурҳои луғавии тоҷикиву иқтибосӣ вобаста аст. Унсурҳои луғавии думаъно ё сермаъно аз лиҳози сохтор дар ҳар ду забон мухталиф буда, мутарҷим аз рӯи зарурат гоҳ вожаи содаи тоҷикиро бо содаи англисӣ, содаро бо сохта ва, баръакс, сохтаро бо сода, сохтаро бо сохтаву мураккаб ва таркибу ибораҳо тарҷума кардааст.

Мавлавӣ ҳангоми баёни андешаҳояш ба ҷуз вожаҳои гуногунсохтор аз ду қолаби таркибу ибораҳои сермаъно: тоҷикӣ ва арабӣ истифода намудааст, ки навъи нахуст имтиёз дорад.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот. Муайян карда шудани теъдод ва хусусиятҳои корбурди вожаҳои сермаъноӣ исмӣ дар «ММ» метавонад барои равшан гардидани забону услуби Мавлавӣ дар мисоли ин гуна унсурҳои луғавӣ мадад расонида, нақши муаллифи асарро дар тақомули таркиби луғавии забони ниёгон муайян намояд.

Натиҷаҳои таҳлил метавонад ба сифати замина ба пажуҳишҳои минбаъдаи илмию назариявӣ хидмат кунад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои онро метавон ҳангоми таълифи дастурҳои таълимӣ –методӣ ба донишҷӯёну магистрантони мактабҳои олии ҷумҳурӣ пешниҳод кард.

Инчунин маводди диссертатсия метавонад дар ҷараёни тадриси фанҳои интихобии марбут ба забон ва услуби Мавлавӣ, робитаи забонҳои тоҷикиву англисӣ ва маъношиносии таърихӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро сатҳи ҳаллу фасли масоили мавриди таҳлил, бардоштҳои аз пажӯҳиш бадастомада, ки дар шакли мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар маҷмуаҳои илмӣ ба нашр расидаанд, инчунин хулосаҳои диссертант дар асоси манбаъҳои таҳқиқшуда собит менамояд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мазмуну муҳтавои диссертатсияи манзуршуда барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филологӣ ба шиносномаи ихтисоси 6.2. Филология (6.2.14. Забонҳои типологӣ ва муқобилавӣ) мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки дар партави бардоштҳо аз андешаҳои пажӯҳишгарони ватанию хориҷӣ асосу заминаҳои амалию назариявии таҳқиқи диссертатсиониро мушаххас намуда, усулҳои муосири таҳқиқи семасиология истифода шудааст ва дар заминаи маводди «ММ», ки муҳаққиқ ва мутарҷими англис Р. Николсон ба забони англисӣ тарҷума карда, вижагиҳои сермаъноии вожаҳои исмӣ ошкор гардида, усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ нишон дода шудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Қисмҳои асосии диссертатсияи мазкур дар ҷаласаи семинарҳои илмӣ кафедраҳои забони тоҷикӣ, инчунин забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» мавриди муҳокима қарор гирифтааст.

Натиҷаи пажӯҳишро диссертант дар конференсия ва симпозиумҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ маъруза кардааст. Ҳамчунин, нуктаҳои асосии диссертатсия дар конференсияҳои илмӣ амалии солони ҳайъати устодону кормандони МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор гирифтааст.

Мундариҷаи асосии диссертатсия дар маърузаҳои муаллиф дар 2 конференсияи сатҳи байналмилалӣ (Scientific Publishing center. Interconf, Франсия, 2021; Scientific Publishing center. Interconf, Мехико, 2021), 2 конференсияи ҷумҳуриявӣ (Конфронси илмӣ бахшида ба 70-солагии дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ Алиҷон Бойматов. Хучанд, 2017; Конференсияи илмӣ бахшида ба «Солҳои 2019-2021 – Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунари мардумӣ». Хучанд, 2019) ва мақолаҳои ҷудогонаи муаллиф, ки дар маҷмуа ва маҷаллаҳои илмӣ ба таърифи расидаанд, инъикос шудааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи якҷояи кафедраи забони тоҷикӣ ва кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (29-уми январи соли 2026-ум, протоколи №6-ум) муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 13 мақола, аз ҷумла, 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, феҳристи осори таҳқиқӣ ва ихтисораҳо иборат буда, ҳаҷми умумии он 204 саҳифаи ҷопи компютериеро дар бар мегирад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддима мубрамуву зарурати таҳқиқи масъалаи матраҳшаванда, дараҷаи омӯзиши он, ҳадафу объекти таҳқиқот, сарчашмаҳои таҳқиқ, мавзӯву масъалаҳои диссертатсия, усулу соҳаи таҳқиқот, эътимоднокии натиҷаҳои он, заминаҳои методологиву назариявии пажӯҳиш, пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва озмоишии таҳқиқот, навгониҳои илмӣ, аҳаммияти назариявӣ амалии диссертатсия, нуктаҳои меҳварии ба ҳимоя пешниҳодшуда, саҳми шахсии доктараб, таъйиди диссертатсия ва иттилоот оид ба истифодаи натиҷаҳои он, интишори натиҷаҳои асосӣ ва соҳтори диссертатсия маълумот дода шудааст.

Боби нахусти диссертатсия- «Усулҳои тарҷумани калимаҳои аслии тоҷикӣ ба англисӣ»- фарогири се фаслу шаш зерфасл буда, дар ҷунин бахшҳои таҳқиқ тарҷумани вожаҳои аслии тоҷикии маъмули думаъно ва сермаънои «ММ» бо як калимаи аслии англисӣ, бо якҷанд вожаи аслии англисӣ ва бо унсурҳои луғавии иқтибосии дар забони англисӣ мустаъмал мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

1.1.Тарҷумани вожаҳои аслии тоҷикии маъмули «ММ» бо як калимаи аслии англисӣ. Дар фасли мазкур вожаҳои марбут ба исми думаъно ва сермаънои «ММ» ба риштаи таҳлил кашида шуда, ошкор гардидааст, ки дар асари номбурда микдори ками ин гуна унсурҳои луғавӣ ба ду маъно (**устухон, моҳӣ, хок, чирк**) ва теъдоди бештарашон (**амсоли меғ, дарё, гург, ситора, оташ, шох, бод**) ифодакунандаи се-ҳафт маъно мебошанд.

1.1.1.Вожаҳои думаъно. Таҳлили таркиби луғавӣ ва хусусиятҳои маъноии «ММ» ва муқоисаи он бо тарҷумани англисии асар нишон дод, ки Ҷалолуддини Балхӣ ду навъи калимаҳои сермаъноро мавриди истифода қарор додааст: 1) онҳое, ки яке аз маъноҳояшон маъмул ва дуҷумъ хоси забони «ММ» аст; 2) онҳое, ки ҳар ду маънояшон дар фарҳангномаҳо қайд нашудааст, аммо Мавлавӣ онҳоро ба ҷунин маъноҳо ба қор бурдааст. Масалан, дар «ФЗТ» вожаи **устухон**: «...1) моддаи саҳт дар инсон ва ҳайвон барои устуворию андом; 2) ҳаста, донаки меваҳо ҳамчун донаки хурмо, ангур, анор ва ғ....» [92, ҷ.1, 396] шарҳ ёфтааст, вале дар байти поёни

Мавлавӣ калимаи аслии тоҷикии дар асл мураккаби **устухон** [97, ҷ. 1, 203-204] ба ду маънои зерин ба кор бурда шудааст:

1. Азбаски гӯши одамӣ аз як порча устухон сохта шудааст, шоир онро ба маънои «гӯш» истифода намудааст: Дар яке пиҳе ниҳӣ ту рӯшанӣ, / **Устухон**еро диҳӣ самъ, эй ғанӣ [2, д. 2, б. 3290].^{1*}

Ба чунин маъно тарҷумони англисии асар онро бо вожаи аслии англисии **bone** [< англ. м. boon < англос. bān -99, 54] баён кардааст: Thou puttest light in a piece of fat, / Thou O self-sufficing one givest (the sense of) hearing to a **bone**.

Bone дар забони англисӣ ба 3-4 маъно истифода мешавад, ки яке аз онҳо «устухон» аст [91, 109; 98, 161].

2. Маънои дигари ин калима дар асари номбурда сурату зоҳири шахс ё ашёи дигар аст. Дар ин ҷо Мавлавӣ ба ояти 68-уми сураи Ёсин ишора кардааст: «...Ҳар касро умре дароз диҳем, хилқати ӯ вожгуна созем – ба маънои ӯро нотаъон ва дарҳамшикаста кунем...» [д. 2, б. 714]. Яъне сурати (қаду қомат ва ғайра) зоҳири инсон тағйир меёбад ва ба он эътимод нест, эътимод бояд ба ҳусну латофати дил бошад: Андак – андак меситонад он ҷамол, / Андак-андак хушк мегардад ниҳол. / Рав нуаммарҳу нунаккасху бихон, / Дил талаб кун, дил манех бар **устухон** [д. 2, б. 714].

Ин маъно низ ба англисӣ бо ҳамон калимаи **bone** тарҷума шуда, он дар шумораи ҷамъи **bones** истифода гардидааст: Little by little He (God) takes away that beauty: / little by little the sapling withers. / Go, recite (the text) to whom so We grant length of days, him We cause to decline. / Seek the heart (spirit), set not thy heart on **bones**.

Дар «ФЗТ» се маънои вожаи **моҳӣ**: «...< шакли таҳаввулёфтаи *masyaka < massayaka < mastyaka-...» [97, ҷ. 4, 258] қайд шудааст, ки яке аз онҳо: «...моҳии афсонавии динист, ки дар пушти ӯ гов ва ҳуди моҳӣ дар об истодааст...» [92, ҷ. 1, 706], вале Мавлавӣ ин калимаро ба ҷуз ин маъно дар ифодаи маънои дигар низ истифода намудааст.

Дар «ММ» ин унсури луғавӣ ба маъноҳои зерин ба кор рафтааст:

1. Охири ҳадди аҷроми суфло (сифлӣ): Пас зи маҳ то **моҳӣ** ҳеҷ аз халқ нест, / Ки ба ҷазби моя ӯро халқ нест [д. 3, б. 41].^{*2}

1*. Николсон, Р. Шарҳи «Маснавии маънавӣ» [Матн] / Р. Николсон; тарҷума ва таълиқи Ҳасани Лоҳутӣ. – Дафтари аввал. 1378. -С.9-585; дафтари дувум. -С.587-1019; дафтари севум. -С.1021-1407; дафтари чаҳорум. -С.1409-1721; дафтари панҷум. -С.1723-1992; дафтари шашум. -С.1994-2064. -Техрон: Интишороти илмиву фарҳангӣ, 1378. The Mathnawi' of Jala'luddin Rumi'. Eddited from the oldest manuscripts available: With critical notes translation, & commentary by Reinold A. Nicolson litt. D., LL.D., F.B.A. Sir Thomas Adam's Professor of Arabic and cometime Lectures in Persian in the University of Cambridge. Book I. P.10-255; book II. P.255-463; book III. P.463-807; book IV. P.808-1091; book V. P.1092-1401; book VI. P. 1401-1752. Cambrige, 1925.

*2 Румӣ Ҷалолуддин. Давраи комили «Маснавии маънавӣ». Ба саъйи эҳтимом ва тавзеҳ Рейнолд Николсон. Аз рӯи нусхаи 1925-1933 м. Дар Лайдан аз билоди Хуланд. Дафтари аввал. - С. 2-205; дафтари дувум. - С. 206-386; дафтари савум. - С. 387-627; дафтари чаҳорум. - С. 628-822; дафтари панҷум. - С. 823-1048; дафтари шашум. - С. 1049-1280. The Mathnawi' of Jala'luddin Rumi'. Eddited from the oldest manuscripts available: With critical notes translation, & commentary by Reinold A. Nicolson litt. D., LL.D., F.B.A. Sir Thomas Adam's Professor of Arabic and cometime Lectures in Persian in the University of Cambridge. Book I. P.10-255; book II. - P. 255-463; book III. - P. 463-807; book IV. - P. 808-1091; book V.- P. 1092-1401; book VI. - P. 1401-1752. Cambrige, 1925.

Мутарчим чунин маъноро бо калимаи *fish* ифода кардааст. *Fish* яке аз вожаҳои сермаъноӣ забони англисӣ ба шумор меравад [91, 327; 98, 581].

2. Маъноӣ дуҷоми ин калима «муъмин» буда, онро шоир муқобили кофир гузоштааст, ки он бо ёрии вожаи «шаст» ифода гардидааст: К-андар ин як шахс ҳар ду феъл ҳаст, / Гоҳ **моҳӣ** бошад ўву гоҳ шаст [д. 2, б. 604].

Муодили англисии **моҳӣ** дар ин маврид низ калимаи аслии англисии *fish* аст. Маъноӣ маҷозӣ доштани *fish* аз матн маълум мешавад: For both the effects (belief and unbelief) exist in this one person: / now he is a **fish** and now a hook.

Аз ду мисоли боло дарк кардан душвор нест, ки барои маъноҳои навро соҳиб шудани унсурҳои луғавӣ нақши адибон хеле калон аст. Маҳз онҳо дар натиҷаи илова намудани дороиҳои нав ба сарватҳои луғавии он забонро сайқал дода, бо пеш гирифтани чунин иқдом дар таърихи забону адабиёти тоҷик ҳамчун атоқунандаи иқтидору тавоноии нав ҳисобида шудаанд.

Дар диссертатсия бо чунин усули таҳлил вожаҳои думаъноӣ тоҷикии «ММ» ва муодилҳои англисии онҳо мисли **хок- earth**, **чирк- filth** таҳлил гардида, бо мақсади нишон додани асли тоҷикӣ ё англисӣ доштани ин гуна унсурҳои луғавӣ бо истифода аз усули муқоисавӣ-таърихӣ пажӯҳиш сайри таърихӣ онҳо зикр карда шудааст.

1.1.2. Вожаҳои сермаъно. Ин гуна унсурҳои луғавӣ низ ба ду даста ҷудо шуда, баъзеяшон як маъноӣ маъмул ва ду маъноӣ хоси забони «ММ»-ро доранд, бархе бошад, ба се маъноӣ хоси забони ин асар ба қор рафтаанд. Масалан, дар «ФЗТ» ду маъноӣ вожаи **меғ**: «...1) абр, саҳоб; абри сиёҳ, абри торику тира; 2) абри сафед, туман, тумани ғализу ғафс...» эзоҳ ёфтааст [92, ҷ. 1, 683].

1. Дар «ММ» низ яке аз маъноҳои ин вожа «абр» аст: Чун ниюшад гавҳари теғи маро, / Бод аз ҷо кай барад меғи маро [д. 1, б. 3793].

Ба англисӣ **меғ**, ки сарчашмааш решаи: «...*maig- «абрнок будан, меғолуд будан...» -и эр. б. аст [97, ҷ. 4, 2687], бо калимаи аслии англисии *clouds* [< англ. м. cloud < англос.— 99, 278] тарҷума карда шудааст: Blood does not cover the sheen of my sword: / how should the wind sweep away my **clouds**?

Cloud дар забони англисӣ ба 3-6 маъно мавриди истифода қарор дорад, ки якеаш «абр» мебошад [91, 164; 98, 278].

2. Ду маъноӣ дигари ин унсури луғавӣ дар фарҳангномаҳои ба мо дастрас, ҳатто «Луғатнома» -и А. Деххудо ва «Фарҳанги бузурги сухан» дучор нагардид. Чунончи, дар байти мазкур шоир **меғро** ҳамчун киноя аз бадан, тан ба қор бурдааст [96, ҷ. 8, 534]. Гуфт: «Вайрон гашт ин хона дарег» , / Гуфт: «Андар маҳ нигар, мангар ба меғ» [д. 3, б. 3533].

Ин маъноро низ тарҷумон тавассути калимаи англисии *cloud* ифода намудааст: «Alas», she said, «this house has been ruined», / «Look on the moon» said he, «do not look on the **cloud**» .

3. Маъноӣ сеюми ғайримунтазираи **меғ** «қаромати бепоён ва қараму бахшиши илоҳӣ» аст: Он ки ҷӯ дид, обро нақнад дарег, / Хоса он к-ӯ дид он дарёю меғ [д. 6, б. 805].

Вақти тарҷума он бо ҳамон калимаи *cloud* ифода карда шудааст: He that has beheld the River does not grudge water (to the thirsty), / especially he that has beheld that Sea and (those) **clouds**.

Баръакси **меғ** дар «ММ» вожаи **бод** хусусияти ҳафтмаъной зоҳир намудааст:

1. Ҳаракате, ки дар ҳаво ба иллати тағйири дараҷаи ҳарорат тавлид мешавад; яке аз чаҳор унсур; ҳаво: Кӯҳаму ҳастии ман бунёди ўст, / В-ар шавам чун коҳ **бодам**, **боди** ўст [д. 1, б. 3797].

Ба чунин маъно мутарҷим онро бо калимаи аслии англисии **wind**: «...<анг. м. winden < англос. windan...» [99, 611] ифода намудааст: I am a mountain and my being is His building; / and if I become like a straw, my **wind** (the wind that moves me) is his **wind**.

Бояд гуфт, ки **wind** дар забони англисӣ дорои 6 маъно буда, якеаш «бод, шамол» мебошад [91, 921; 98, 1765].

2. Ғуруру такаббур, худбинӣ: То ки дар чоҳи ғурур андар фитад, / Он гаҳ аз ҳикмат маломат бишнавад. / Чун зи банди дом **боди** ў шикаст, / Нафси лаввома бар –ў ёбид даст [д. 5, б. 2061-2062]. To the end that he (the greedy man) may fall into the pit of delusion / and then hearken to the reproaches of Wisdom. / When his **wind** (idle, self-conceit) is broken by imprisonment / in the trap the rebuking soul gets the upper hand over him.

3. Ҳечу пуч; беаслу асос ва бебунёд, нобуд: Аввал иблисе маро устод буд, / Баъд аз он иблис пешам **бод** буд [д. 5, б. 2305].

Дар байти тоҷикӣ калимаи **бод** бе шарҳ низ маънои «бебунёд, ҳеч»-ро медиҳад, вале дар варианти англисӣ **шамол** тарҷума шуда, маънои «беаслу асос»-ро дорад: At first an Iblis was my teacher, / afterwards Iblis was (mere) **wind** in comparison with me.

4. Ба пиндори қадимиён **бод** яке аз аркони табиии бадан аст ва гоҳе мучиби бемории мухталиф мешавад ва ин беморӣ навъҳои мухталиф дорад чун боди қуланҷ, боди ғализ, боди бавосир ва амсоли он. Ғараз аз ибораи *ҳабси бод* дар байти зер таваққуф ва нагзоштани яке аз ин гуна бодхост аз мавозеи махсуси ҳудаи: Ки на ҳабси **боду** қуланҷат кунад, / Чор меҳи меъда оҳанҷат кунад [д. 5, б. 1745]. For they will not make you a prisoner of (incapacitated by) **wind** / and dysentery and crucify you with gripes.

5. Ҳаво ва орзу; хоҳишҳои нафс: Пеш аз он к-ин хокҳо ҳасфаш кунад, / Пеш аз ин к-ин **бодҳо** насфаш кунад [д. 1, б. 1884]. Before these clays drink it up, / Before these **winds** sweep it away.

6. Хосту қудрати Илоҳӣ: Чун аз эшон мучтамаъ бинӣ ду бор, / Ҳам яке бошанду ҳам шашсад ҳазор. / Бар мисоли мавҷҳо аъдодашон, / Дар адад оварда бошад **бодашон** [д. 2, б. 184-185]. When you see two of them met together as friends, / they are one and at the same time six hundred thousand. / Their numbers are in the likeness of waves: / the **wind** will have brought them into number plurality from unity.

Дар тарҷумаи англисӣ маънои «хости Илоҳӣ» ба хубӣ зоҳир нашудааст.

7.Руҳи парандагон; қадимиён муътақид буданд, ки парандагонро руҳе шабеҳ он чӣ дар ҳайвонот ва инсон аст, мавҷуд нест, балки руҳи ин синф аз мавҷудот бод аст, ки иллати ҳаракат ва зиндагонии онҳост: Кам зи **боде** нест, шуд аз амри кун / Дар раҳим товусу мурғи хушсухун [д. 3, б. 4690]. He is not less than a **wind** (from which) at the command «Be!» / pea chocks and sweet voiced birds came to being in the (birds) womb.

Дар тарҷума калимаи **wind** «бод» истифода шуда, руҳи парандаро ифода намудааст.

Ба силсилаи чунин унсурҳои луғавӣ вожаҳои **дарё- sea** (3 маъно), **гург- wolve** (3 маъно), **ситора- star** (3 маъно), **оташ- fire** (5 маъно), **шоҳ- king** (6 маъно) ва м. инҳо низ мансубанд.

Хусусиятҳои маъноии чунин вожаҳо аз он дарак медиҳад, ки Мавлавӣ ба маъниҳои мухталифи онҳо, ба тобишҳои рангорангии маъноӣ воҳидҳои луғавӣ диққати ҷиддӣ додааст, нозукиҳои забонро ба таври оӣ дарк намудааст, ба ганҷинаи дороиҳои забони модарияш хуб роҳ ёфтааст. Бинобар ин, суханаш образнок, рангин ва пурғунҷоиш шудааст.

1.2. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикӣ маъмули «ММ» бо якчанд калимаи аслии англисӣ. Дар ду зерфасли ин боб вожаҳои тоҷикӣ думаъно ва сермаъноӣ «ММ» мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд, ки онҳо бо сабаби дар забони англисӣ вучуд надоштани айни як муодили сермаънояшон бо чанд воҳид луғавӣ тарҷума карда шудаанд.

Барои нозукиҳои забони асарро ба забони дигар ифода намудан зарур меояд, ки тарҷумон бояд аз принсипҳои тарҷума комилан воқиф бошад, ҳангоми тарҷума бештар ба лафз қар надошта, ба маънӣ қардор бошад, тарҷума бояд ба қонуну қоидаҳо ва ҳусни он забон мувофиқ бошад. Хушбахтона, мутарҷими англисии «ММ» аз уҳдаи ин вазифаи дар пеш гузоштааш ба хубӣ баромадааст.

Дар чунин зерфаслҳо 12 адад вожаи аслии тоҷикие баррасӣ шудааст, ки аз онҳо 4 ададашон (**доғ, ҳангома, сағ, гов**) хусусияти думаъноӣ дошта, онҳоро мутарҷим бо 8 калимаи англисӣ (**brand- painful, show- crowd, dog- cur, ox- cow**) баргардон намудааст ва 8 адад унсури луғавии аслии тоҷикӣ дигар (**гардун, гирех, гил, гӯш, ёр, зоғ, захм, роҳ / раҳ**) вижагии сермаъноиро доро буда, мутарҷим онҳоро тавассути 16 калимаи аслии англисӣ (**cart- heaven, reed- knob, glu- mud, ear- heed, friend- help, raven- crow, blow- bite, road- way**) тарҷума кардааст.

1.2.1. Вожаҳои думаъно. Муқоисаи матни асли «ММ» ва тарҷумаи англисии он нишон дод, ки дар қиёс бо калимаҳои англисӣ қудрати маъноифодакунии вожаҳои тоҷикӣ фарох буда, тавассути онҳо миқдори зиёди маъноҳо бо айни як унсури луғавӣ ифода карда шудааст.

Бо ду калимаи англисӣ тарҷума намудани маъноҳои мухталифи айни як унсури луғавӣ аз он дарак медиҳад, ки мутарҷим нозукиҳои маъноии ин калимаҳоро хуб пай бурдааст. Ҳангоми баргардони матни асл ба забони англисӣ мутарҷим кӯшиш ба ҳарч додааст, ки нафосату руҳи нусхаи асло нигоҳ дорад, хостааст, ки «ММ»-ро ҳамчун асари миллӣ ба хонандаи англис

муаррифӣ намояд. Ҳамчун намуна ин чо арзёбӣ кардани маъноҳои вожаи саг ва муодилҳои англисии он бамаврид аст.

Саг аз «...saka...»-и форсии бостон аст ва сарчашмаи вожаи охир “...*sṇka...” ҳисоб ёфта, он аз «...*san «саг...» мебошад. *San ибтидои худро аз қуоп-и з.-ас. Ҳ.-авр. гирифтааст [97, ҷ. 3, 1749].

Дар «ФЗТ» фақат ҳамон маънои маъмули **саг**, яъне «ҳайвони аҳлии маълум» зикр шудааст [92, ҷ. 2, 172].

Ҷалолуддини Балхӣ **сагро** дар шумораи ҷамъи **сагон** ва **сагҳо** ба кор бурда, тавассути он маъноҳои зеринро баён кардааст:

1. Мавлавӣ бо вожаи **сагон** мардумони дунёдорро ифода намуда, ба ҳадис ишора кардааст: Бо **сагон** аз устухон дар чолишӣ, / Чун найи ишкам тӣхӣ дар нолишӣ [д. 1, б. 2325].

Муодили **саг** дар забони англисӣ вожаи *dog* идомаи: «...< англ. м. dogge < англос. dogga» [99, 448] ба шумор рафта, он ба 4-6 маънои дигар истифода мешавад [91, 371].

Дар ҷумлаи зерин калимаи **сагҳо** ба маънои аслиаш мавриди истифода қарор гирифтааст: Thou art contending with **dogs** for the sake of a bone, / thou art wailing like an empty-bellied reed-pipe.

2. Дар байти зер киноя аз кофирон – яҳуд ва насоро аст: Ин Асад ғолиб шудӣ ҳам бар **сагон**, / Гар набудӣ навбати он бадрагон [д. 6, б. 2413].

Аз қуоп-и з.-ас. Ҳ.-авр. калимаи аслии англисии *hound* низ сарчашма гирифтааст, ки маънояш «саги шикорӣ» мебошад [97, ҷ. 3, 1749], вале мутарҷим *cur* [англ. м. kur-dogge-99, 124]-ро ба кор бурдааст. Сабабаш ин аст, ки *cur* маъноҳои: «1) саги дайду; 2) маҷ. одами беҳаё, разил, дағал, сагҳӯ, пастфитрат...»-ро дорад [91, 215; 98, 371]: This lion would have prevailed over the **curs**, / if it had not been the turn of those evil-natured ones (to prevail).

Ҳангома низ дар қатори вожаҳои аслии тоҷикӣ қарор дошта, дар «ФЗТ» маънои: «...ҷамъомади мардум, маҷмаъ, ҷамъият, маърака...»-ро ифода намудани он қайд шудааст [92, ҷ. 2, 730], муаллифи «ММ» низ онро ба ду маънои зерин истифода кардааст:

1. Маъракаи бозигарон ва қиссахонон ва хавосгӯён ва амсоли он, маъракаи гирди бозигарон, морбозон, маддоҳон, дарвешон: То ба Бағдод омад он ҳангомаҷӯ, / То ниҳад **ҳангомае** бар чорсӯ. / Бар лаби шат мард ҳангома ниҳод, / Ғулғула дар шаҳри Бағдод уфтод. / Моргире аждаҳо овардааст, / Булачаб нодиршикор кардааст [д. 3, б. 1030-32].

Барои ифодаи ҷунин маъно мутарҷим калимаи аслии англисии **show**: «...< англ. м. schewen < англос. scēawian...» [99, 483]-ро интихоб намудааст, ки он дорои 7-15 маъно аст [91, 740; 98, 1421], вале дар байни онҳо ба маънои «маърака» ба кор рафтани он мушоҳида нашуд: Till (at last) the would-be showman arrived at Baghdád, / that he might set up a public **show** at the cross-roads./ The man set up a **show** on the bank of the Tigris, / and a hubbub arose in the city of Baghdád— / «A snake-catcher has brought a dragon: / he has captured a marvellous rare beast».

2.Чамъияти мардум, издиҳому ғавғо: Дар ҷидолу дар хисому дар сутӯҳ, / Гашт ҳангома бар он ду кас гурӯҳ. / Ман ба сӯи чамъи ҳангома шудам, / Иттилоъ аз ҳоли эшон бистадам [д. 4, б. 2840-41].

Маънои номбурда тавассути калимаи **crowd** тарҷума шудааст. Дар забони англисӣ ду вожаи ҳамшакли **crowd-1**: «...< англос. *crūdan ва **crowd-2** < англ. м. croude < вал. crwth...» [99, 123] мавҷуд аст, ки яке аслии англисӣ ва дигаре иқтибосӣ аст. Дар ин ҷо мутарҷим калимаи аслии англисии **crowd-1**-ро ба кор бурдааст: (Engaged) in disputation and controversy and desperate battle: / a **crowd** gathered round those two persons. / I went towards the **crowded** multitude / and took notice of their (the disputants') affair.

Crowd-1 дар забони англисӣ ба 3-4 маъно истифода мешавад [91, 211; 98, 365].

Дар диссертатсия инчунин калимаҳои **доғ- brand, pain**; **гов- ox, cow** бо низоми мазкур таҳлил шудаанд.

1.2.2. Вожаҳои сермаъно. Маҳдудии миқдори унсури луғавӣ дар муқоиса бо маъно боис шудааст, ки теъдоди унсурҳои луғавии сермаъно назар ба маҳдудмаъно бисёр гардад [48, 147]. Дар ин зерфасл доираи маъноии вожаҳои **гардун- cart, heaven** (3 маъно); **гирех- reed, knobs, untroubled** (3 маъно); **гил- clay, mud** (3 маъно); **гӯш- ear, heed** (3 маъно); **ёр- friend** (3 маъно); **захм-I- blow-3, bite, wound** (4 маъно); **роҳ- road, way** (5 маъно) баррасӣ гардидаанд.

Хусусияти муҳимми ин гуна воҳидҳои луғавӣ дар он ифода меёбад, ки онҳо хеле серистеъмол мебошанд, яъне маҳз чунин вижагиашон боис шудааст, ки на танҳо бо калимаҳои бисёр, балки бо вожаҳои мухталифмаъно ҳамнишин гардида, маъноҳои нав ба навро ифода намоянд. Чунин хусусияти забони адибонро мисли муаллифи «ММ» дар назар дошта, академик М. Шакурӣ (Шукуров) навишта буд: «...Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои сермаҷоз аст, яъне маънои маҷозӣ гирифтани калимаву ибораҳо дар забони мо хеле инкишоф ёфтааст. Халқи мо бисёр маҷозҳои аҷиб, нозук ва хушифода сохтаанд. Дар ин роҳ классикони адабиёти форсу тоҷик ҳам хеле ихтироъкорӣ ва мӯшикофӣ карданд.... Умуман имконияти сохтани маҷозҳои нав охир надорад. Ба бисёр калимаҳо маънои тозае дода, маҷози нав ба наве ба вучуд овардан мумкин аст...» Ин гуна ба вучуд овардани маҷоз «...аз дасти касе меояд, ки аз нозукиҳои забон ва сирру асрори он нағз хабар дорад. Аммо ин хабардорӣ аз таҷриба, аз нағз омӯхтани забон ҳосил мешавад...» [51, 150].

Дар аксар маврид бархе аз маъноҳои чунин вожаҳо хоси услуби муаллифи «ММ» аст. Ҳамчун намуна ин ҷо ёдовар шудан аз маъноҳои вожаи **зоғ** бамаврид аст. Дар «ФЗТ» се маънои **зоғ**: «...1) парандаи сиёҳпарӣ шӯрнӯл; 2) маҷ. шаб, торикӣ; 3) киноя аз зулф...» зикр гардидааст [92, ҷ. 1, 458], вале Мавлавӣ **зоғро** ба ҷор маънои зерин ба кор бурдааст:

1.Мурғ-ғуроб; парандае, ки хуша ва овозаш шум аст; калоғ: Ҳамае буд ҷоҳилият дар димоғ, / Бонги шуме бар даманшон кард **зоғ** [д. 3, б. 395].

Барои ифодаи номи ин паранда дар забони англисӣ калимаи якмаъноӣ *raven-I* истифода мешавад [91, 661; 98, 1260]: A heathen pride was in their brains: / **the raven** croaked disaster over the traces of their habitation. 2. Аҳли дунё ва дунёдорон, ашхоси гирифтори зоҳири дунёи моддӣ: Гуфт: «Мо **зоғем**, ҳамчун **зоғ** не, / Масти саббоғем, масти боғ не» [д. 1, б. 3954].

Маъноӣ мазкур бо ёрии калимаи дигари сермаъноӣ англисии *crow* ифода гардидааст: He (also) said, «We are *má zágħ* (that is, Our eye did not rove), we are not (looking for carrion) like **crows** (*zágħ*); / We are intoxicated with (enraptured by) the Dyer, we are not intoxicated with the garden (of flowers with their many dyes)». 3. Киноя аз муътазила ва ҳар кӣ мункири қудрати мутлақи Илоҳӣ бошад: **Зоғ**, к-ӯ ҳукми қазоро мункар аст, / Гар ҳазорон ақл дорад, кофар аст [д. 1, б. 1229]. The **crow**, who disbelieves in the (absolute) authority of the Divine destiny, / is an infidel, though he have thousands of wits. 4. Киноя аз нафси мурдорхор: Ҷон, ки ӯ дунболаи **зоғон** парад, / **Зоғ** ӯро сӯи гӯристон барад. / Ҳин мадав андар пайи нафси чу **зоғ**, / К-ӯ ба гӯристон барад, не сӯи боғ [д. 4, б. 1311-1312]. The spirit that flies after **crows**—/ the **crow** carries it towards the graveyard. / Beware! Do not run in pursuit of **the crow**-like fleshly soul, / for it carries (thee) to the graveyard, not towards the orchard.

Намунаи дигари ин гуна вожаҳо **роҳ** аст. Дар «ФЗТ» 3 калимаи ҳамшакли **роҳ-I**, **роҳ-II**, **роҳ-III** қайд гардида, дуи аввал вожаи аслии тоҷикӣ ва сеюмӣ арабӣ аст. **Роҳ-I** дорои 6 маъно: «...1) гузаргоҳ, ҷода, кӯча; 2) масофаи байни ду нуқта; 3) восита, васила, чора; 4) маслак, тариқ; 5) тарз, расм, қоида, қонун; 6) маротиба, қарат...» будааст [92, ҷ. 2, 146-148].

Дар «ММ» унсури луғавии мазкур ба маъноҳои зерин истифода шудааст:

1. Тариқ; сирот; ҷода: **Роҳ** чӣ-бвад, пурнишони пойхо, / Ёр чӣ-бвад, нардбони ройхо [д. 6, б. 510].

Таҳлили тарҷумаи байт нишон дод, ки мутарҷим барои ифодаи 5 маъноӣ вожаи **роҳ** аз ду калимаи англисӣ истифода бурдааст, яъне ӯ 2 маъноро бо ёрии **road** ва 3 маъноро тавассути **way** баён намудааст. Чунончи, маъноӣ яқум бо ёрии калимаи аслии англисии **road** [< анг. м. rood / rode англос. *rād* -99, 451] тарҷума шудааст: What is the **road**? Full of footprints. / What is the comrade? The ladder whereby minds ascend.

Road дар забони англисӣ хусусияти 2-3 маъноӣ дорад [91, 695; 98, 1325].

2. Тариқа, равиш, расму қоидаву қонун: **Роҳи** ҳисс, **роҳи** харон аст, эй савор, / Эй харонро ту музоҳим шармдор [д. 2, б. 48].

Баръакси маъноӣ аввал мутарҷим ифода намудани маъноӣ «тариқа, равиш, расму қоидаву қонун»-ро тавассути калимаи **way**: «...< анг. м wey / way < англос. weg...» [99, 601] авло шуморидааст.

Соҳибони забони англисӣ ин унсури луғавиро ба 8-10 маъно истифода менамоянд, ки яке аз маъноҳои маҷозияш «тариқ, равиш, шева...» мебошад [91, 909; 98, 1741-1742]: The **way** of (physical) sense-perception is the **way** of asses, / O rider: have shame, O thou that art jostling (vying) with asses!

3. Тариқи мустақим; рушд; қасд: Боз танҳо меравем аз **роҳи** рост, / Бозгард зи хоча, **роҳи** мо кучост? [д. 2, б. 1261]. Once more we are going wide of the straight **way**: / turn back, O master—where is our **way**?

4. Мазҳаб, маслак: Табли хорӣ дар миёна шарт нест, / **Роҳи** суннат кору максаб кард нест [д. 5, б. 2424]. «Tis not right to be a lick-platter (idle parasite) in the midst (of them): / the **way** of the Sunna is to work and earn».

Дар мисраъҳои поён **раҳи** мисраи якум ба маънои «чода» ва **раҳи** дуум ба маънои «маслак» ба кор рафтааст: Ҳаст суннат **рах**, ҷамоат чун рафиқ, / Бе **раху** бе ёр афти дар мазик [д. 6, б. 502]. The Sunna is the (safe) **road** and the community are like (your) companions (on the road): / without the **road** and without comrades you will fall into (sore) straits.

5. Тариқат, сулук: Дар талаб зан доиман ту ҳар ду даст, / Ки талаб дар **роҳ** некӯрахбар аст [д. 3, б. 979]. Always apply yourself with both hands (with all your might) to seeking, / for search is an excellent guide on the **way**.

Аз таҳлили ин гурӯҳи унсурҳои луғавии «ММ» бармеояд, ки ҳар кадом адиб дар корбурди калимаву таркибу ибора ба маъноҳои мухталиф ва воситаҳои дигари ифодаи забони модарӣ озод аст.

1.3. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии маъмули «ММ» бо калимаҳои иқтибосии дар англисӣ мустаъмал. Дар «ММ» вожаҳои аслии тоҷикие ба мушоҳида расиданд, ки онҳоро тарҷумон бо калимаҳои иқтибосии дар забони англисӣ вучуддошта баргардон намудааст. Аз чунин миқдори унсурҳои луғавӣ 4 адади онҳо (**лоф**, **бар**, **зинҳор**, **дурдона**) аз замони Мавлоно Балхӣ то имрӯз дар забони тоҷикӣ маъмул буда, 2 ададашон (**шабӣ**, **мурдарег**) ба қатори калимаҳои архаистӣ гузаштаанд.

Вожаҳои маъмули тоҷикиро мутарҷим тавассути 10 калима ва таркибу ибора (**boasting- boast, bosom- gracious god, take heed- protect, seed-pearl**) баргардон карда, вожаҳои куҳнагардидаро бо калимаву ибораҳои **quality of night, inherited property - worthless – inherited** тарҷума намудааст.

1.3.1. Тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии маъмули «ММ» бо калимаҳои иқтибосии дар англисӣ мустаъмал ва таркибу ибораҳо. Ин гуна унсурҳои луғавӣ амсоли **лоф- boast, бар- bosom, дурдона- seed-pearl** дорои хусусияти думаъноӣ буда, асли муодили англисияшон ба забонҳои франсавӣ, лотинӣ мансубанд.

Лоф калимаи дигари аслии тоҷикӣ буда, он, зоҳиран, аз решаи: «...raf- ба маънои «сухан гуфтан» сарчашма гирифта, бо унсури луғавии лоба (< gar- ...)» алоқаманд аст [97, ҷ. 4, 2503].

Дар «ФЗТ» дорои маъноҳои зерин будани ин вожа зикр шудааст: «...1) худситой, худтаърифкунии бардурӯғ; 2) *мач*. сухан, гуфтор, гуфтугӯ...» [92, ҷ. 1, 606].

Дар «ММ» **лоф** ба маъноҳои зерин ба кор рафтааст:

1. Хештанситой; сухани зиёда аз ҳад ва даъвии беасл; худситоии бечо ва беасос: **Лофи** ту моро бар оташ барниҳод, / В-он сабили чарби ту барканда бод! / Гар набудӣ **лофи** зиштат, эй гадо, / Як кариме раҳм афкандӣ ба мо [д. 3, б. 737-738].

Мутарчим **лофро** бо сифати феълии навъи якуми англисӣ **boasting** баён намудааст, ки чузъи асосияш **boast** [< фр.-199, 54] иқтибос аз забони фаронсавист: *Thy boasting hath set me on fire: / may that greasy moustache of thine be torn out! / Were it not for thy foul boasting, / O beggar, some generous man would have taken pity on me.*

Дар байти зерин бошад, **лоф** бо исми англисии **boast** баргардон шудааст: **Лофи** шайхӣ дар ҷаҳон андохта, Хештанро Боязиде сохта [д. 6, б. 2548]. (Who) **boast** far and wide of being Shaykhs / and make out that they have (attained to) the rank of Báyzíd.

Boast калимаи 1-2 маъно аст, ки яке аз онҳо «лоф, лофзанӣ, худситой» мебошад [91, 107; 98, 156].

2. Чоплусӣ, макр; чораҷӯӣ; чораандешӣ. Шорехи «ММ» К. Замонӣ дар бораи **лофи** байти поён таваккуф намуда, ба маънои «тадбир» омаданаширо ишора кардааст. Ҳамчунин қайд шудааст, ки: «...ба маънои «сарафрозӣ» низ муносиб аст, яъне калимаро метавон ду хел шарҳ дод...» [1, д. 1, 448]: Қувват аз Ҳақ хоҳаму тавфику **лоф**, / То ба сӯзан бар канам ин кӯҳи Қоф [д. 1, б. 1388]. I pray God to grant me strength and aid and (the right of) **boasting**, / that I may root up with a needle this mountain of Qáf.

Дар диссертатсия ба маъноҳои нодир истифода шудан ва сайри таърихии калимаҳои ҳар ду забон муфасссал ба риштаи таҳлил кашида шудаанд.

1.3.2. Тарҷумани вожаҳои аслии тоҷикии архаистии «ММ» бо калимаҳои иқтибосии англисӣ ва таркибу ибораҳо. Таркиби луғавии забон қисми аз ҳама зуд тағйирёбандаи забон аст. Ба чунин мазмун профессор Т. Шокиров навиштааст: «...Забон барои сухандон ва соҳибзабон метавонад ҳам сипар шаваду ҳам ханҷар. Барои ин бояд ҳар як соҳибзабон аз боигарии таркиби луғавии забонаш босамару устодона истифода бурда тавонад... Бисёр калимаҳои таркиби луғавии забон бо мурури замон барои соҳибонаш нофаҳмою нодаркор шуда мемонанд ва ҷои онҳоро вожаҳои дигари иқтибосию худӣ мегиранд...» [48, 32].

Ба ин нукта профессор М. Саломов таваҷҷуҳ карда чунин фармудааст: «...Таркиби луғавии забон низ чун дигар омилҳои ҷамъиятӣ ҳамеша дар ҳолати рушду такомул қарор дорад. Вобаста ба ҳодисаҳои ҷамъиятӣ таркиби луғавии забон ҳам такмилу тағйир меёбад ва дар айни замон инъикоскунандаи тамоми ҳаводиси ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, дар як давраи муайян истеъмоли як гурӯҳ вожаҳо дар забон хеле ғаёл мегарданд ва гурӯҳи дигар батадрич доираи истеъмоли худро маҳдуд карда, ба қабати ғайриғаёл ё ба истилоҳ ба гурӯҳи вожаҳои пасив ворид мешаванд...» [38, 124].

Миқдори чунин вожаҳо дар маснавӣ кам буда, баъзеяшон дар ифодаи ду маъно, бархе дар баёни се маъно истифода шудаанд. Масалан, агар **шабӣ-quality of night** маъноҳои: 1) шабҳангом; 2) дунё, ҷаҳони моддиро дошта бошад, пас **мурдарег- inherited property, worthless, inherited**-ро шоир ба се маънои зерин ба қор бурдааст:

1. Мол ва меросест, ки аз касе бимонад; моли меросӣ; ирс, чизи бемиқдор ва беарзиш: Гуфт қозӣ: «Хез, аз ин зиндон бирав, / Сӯи хонай мурдареги хеш шав» [д. 2, б. 627]

Ин калимаи мураккаби тоҷикӣ ба англисӣ тавассути ибораи **inherited property** баён гардида, ҳар ду ҷузъи ибора: «...**inherited** [< фр. б. enheriter < лот. inhērēditāre -99, 262] ва **property** [< анг. м. < фр. б. propriété < лот. proprietātem -99, 415] аз иқтибосҳои лотинӣ фароҳам омадаанд ва дар маҷмӯъ маънои «моли меросмонда...» -ро ифода намудаанд: The Cadi said (to him), «Get up and depart from this prison: / go to the house which is your **inherited property**».

Яке аз калимаҳои дохили ибораи мазкур (**inherited**) дар забони англисӣ ба 1-3 маънои мушаххас ва дуюмӣ (**property**) ба 2-4 маъно истифода мешавад [91, 438, 641; 98, 800, 1218].

2. Чизҳои сақат ва камбаҳо: Майли ту сӯи муғелон асту рег, / То чӣ гул чинӣ зи хори мурдарег [д. 1, б. 1968].

Барои ифодаи чунин маъно, ки дар забони тоҷикӣ бо вожаи мураккаб ифода ёфтааст, мутарҷим аз калимаи сохтаи англисии **worthless** истифода бурдааст. Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ ду унсури луғавии ҳамшакли **worth** мавҷуд аст: «...worth-1 < анг. м. wurth / warth < англос. wyrðe]; worth-2 [< анг. м. worthen < англос. weorðan...» [99, 616]. Ин ҷо мутарҷим аз **worth-1** истифода бурдааст. Ҷузъи **-less** [< анг.- [99, 291, 301] пасванди калимасоз аст: Thy inclination is towards thorn-bushes and sand: / I wonder what roses thou wilt gather from **worthless** thorns.

М. Мамадназаров дар забони англисӣ танҳо ба маънои «бебаҳо, ночиз, беарзиш, беаҳаммият, бефоида» истифода шудани **worthless**-ро ишора намудааст [91, 930], аммо А. С. Ҳорнби [A. S. Hornby] хусусияти думаъноӣ доштани онро қайд кардааст [98, 1782].

3. Ирсӣ, меросӣ: Эй басо, ки з-ин балои мурдарег, / Гаштааст андар ҷаҳон ӯ хурду рег [д. 1, б. 1282].

Ин маъно ба англисӣ бо ёрии калимаи сайёри лотинии **inherited**: «...< фр. б. enheriter < лот. inhērēditāre...» [99, 262], ки тавассути забони франсавӣ ба англисӣ роҳ ёфтааст, баён шудааст: Oh, from this **inherited** woe many a mountain in the world / has become tiny fragments and (grains of) sand.

Дар забони англисӣ калимаи мавриди таҳлил ба як маъно мавриди истифода қарор дорад [91, 438; 98, 800].

Бо ҳадафи возеҳ инъикос шудани хусусияти маъноии чунин вожаву ифодаҳо дар ин боб ҷаҳор ҷадвал оварда шудааст.

Боби дуюми диссертатсия- «Усулҳои тарҷумани вожаҳои иқтибосии «ММ» ба забони англисӣ»- шомили ду фаслу нӯҳ зерфасл буда, дар чунин бахшҳо баргардон шудани ин ё он унсури луғавии иқтибосии арабии дар маснавӣ корбастгардида бо вожаҳои аслии англисӣ; як калимаи иқтибосии сермаъноӣ лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ; бо вожаҳои мухталифи лотинӣ; бо калимаҳои мансуб ба якҷанд забони дунё мисли лотиниву юнонӣ, лотиниву

арабӣ, лотиниву тевтонӣ, форсиву келтӣ, лотиниву скандинавӣ, юнониву арабӣ, лотиниву финикӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

2.1.Тарҷумаи вожаҳои иқтибосии «ММ» бо калимаҳои аслии англисӣ. Бо вучуди кӯшиши зиёди Мавлавӣ дар ифодаи матлаб бо вожаву ифодаҳои аслии тоҷикӣ зарурате пеш омадааст, ки дар чараёни баёни андеша бо сабаби вучуд надоштани имкони иваз намудани онҳо ба вожаи дигари асли аз калимаҳои иқтибосии портиву арабӣ истифода наояд. Ба ин чихати забони «ММ» ишора намуда, Президенти кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон овардаанд, ки «...забони ғанӣ ва рангини «Маснавӣ» камназир аст. Дар баробари қорбурди вожагону калимаҳои ноби забони модарӣ Мавлоно аз калимоту таъбироти арабию туркию юнонӣ низ фаровон истифода бурдааст» [33, 392].

Сабаби дигар дар осори манзум пайдо шудани «эхтиёҷ ба мувозана ва мутародиф ва риояти фасоҳати лафз, кӯтоҳии луғат ва қайди қофия» мебошад [42, 51].

Сабаби сеюм ин аст, ки Мавлоно дар қатори чанд адиби дигар амсоли Саъдӣ муддате дар кишварҳои араб зиндагӣ ва таҳсил намуда, «...аз забони араб хеле хуб бархурдор буданд ва муваффақияту пешрафтҳои ин забон шояд дар осорашон бетаъсир намонда буд» [42, 242].

Дар «ММ» миқдори муайяни вожаҳои иқтибосӣ ба мушоҳида расиданд, ки аз онҳо як қисмашон дар ҳама давраи иникишофи забони тоҷикӣ маъмул (**мурғ, меҳр, соҳил, маркаб, чид, ҳадис, зарб, аврат, ғул / ғулл, баҳр, каф, ҳабиб, нур, малик, сабо, чайб, музтар, мизон**) буда, онҳоро мутарҷим гоҳ бо як ва гоҳ бо чанд калимаи аслии англисӣ (**bird, sun- verily love, shore, rode - steed, earnest - zealously, talk, blow - fighting, woman - wife, shackle, sea, hand - foam, loves, light, king- - lordship, east-wind, head and bosom, under compulsion - necessity, weighing-scales – balance**) тарҷума кардааст. Қисми дигарашон (**қадид, химом, фарас, зухӣ, иҷл, калб, вадуд, шурук, қудс, қул, ғулул, визр, кисва / кисват, ямин**) бо гузашти айём ба қатори вожаҳои кӯҳнагардида ворид шуда, тарҷумони англисии «ММ» ин гуна унсурҳои луғавиро тавассути калимаву таркиб ва ибораҳои аслии англисии **strips of meat – qadíd - threadbare, death, horse, morning, calf, dog, loving, east - sunrise, Jerusalem - holiness, the word - the song, ghulúl (unfaithfulness), burden - load, garment - clothe, one's hand - right hand – oath** тарҷума намудааст.

2.1.1. Тарҷумаи иқтибосҳои маъмули «ММ» бо калимаҳои аслии англисӣ. Дар

«ММ» дар мавридҳои хеле кам баъзе вожаҳои забони портӣ ҳамчун унсури луғавии сермаъно ба қор рафтаанд. Намунаи ин гуна калимаҳо **мурғ** ва **меҳр** мебошад, ки аввалӣ ба ҷаҳор маъно: «...1.марди комил, муршид; 2.мардум; 3.воқеияти ваҳдати илоҳӣ; 4.мардони комил» ва дувумӣ ба ду маъно: «...1.офтоб; 2. раҳмату шафқат ва ишқу муҳаббат...» истифода шуда, баҳри тарҷумаи онҳо мутарҷим калимаҳои аслии англисии **bird, sun, verily love**-ро ба қор бурдааст.

Қисми асосии унсурҳои иқтибосии асарро арабизмҳо фаро гирифта, онҳоеанд, ки то имрӯз ҳамчун унсурҳои луғавии маъмул аз соҳибони забони тоҷикӣ шунида мешавад. Мутарҷим ин гуна воҳидҳои луғавиро бо айни як калимаи аслии англисӣ тарҷума намудааст. Ҳиссае аз ин гуна вожаҳо ифодакунандаи ду маъно мебошанд, вале бархе дар баёни чаҳор маъно омадааст. Чунончи, вожаҳои чун **соҳил**- *shore*, **чидд-II**- *earnest, zealously*; **аврат**- *woman, wife*; **гулл**-*shackle* аз ҷумлаи унсурҳои луғавии думаъно ҳастанд, вале доираи маъноии **бахр** фарох аст. Муаллифи «ММ» онро ба чаҳор маъно истифода кардааст, ки ҳамаи онҳо ишора ба оятҳои алоҳида ё мафҳумҳои дигари динӣ ҳастанд. Чунончи, дар байти аввал шиор ба ояти 6-уми сураи Тақвир дар хусуси замони мисли оташ афрӯхта шудани дарёҳо ишора намудааст: **Бахрро** гӯям, ки: «Ҳин, пурнор шав», / Гӯям оташро, ки: «Рав, гулзор шав» [д. 2, б. 1628].

Ин ва ду маънои дигари ин унсури луғавӣ ба забони англисӣ бо вожаи аслии англисии **sea**: «...< англ. м. see < англос. sīe...» [99, 473] ифода карда шудааст: I say to the **sea** «Hark, be full of fire!?» / I say to the fire, «Go, be a rose-garden!»

Дар мисраъҳои поён мақсади шоир аз истифодаи калимаи **бахр** ҳақиқат ва зоти ашё, ё ки зоти Бори таолост: Ҳаққи он нуру ҳақи нуруниён, / К-андар ин **бахр**анд ҳамчун моҳиён. / **Бахри** ҷону ҷони **бахр** ар гӯямаш, / Нест лоиқ, номи ту мечӯямаш [д. 2, б. 933-34]. By the truth of that Light and by the truth of those / illumined ones we are as fishes in that **sea** – / Tis not fitting if I call it the **sea** of the soul and the soul of the **sea**: / I am seeking a new name for it.

Дар мавриди сеюм мақсади адиб аз корбурди калимаи **бахр** ифодаи маънои «руҳ, ҷон» аст: Каффи Аҳмад, з-он назар махдуш гашт, / **Бахри** ӯ аз меҳри каф пурҷӯш гашт [д. 4, б. 3798]. The foam (body) of Ahmad was torn (powerfully affected) by that sight (of Gabriel) / (but) his **sea** (spirit) surged up (displayed itself in action) for love and the foam.

Маънои «олами руҳонӣ, олами маърифат» низ ба забони тоҷикӣ бо вожаи **бахр** ва ба англисӣ бо калимаи **sea** ифода ёфтааст: Мар малоикро сӯи бар роҳ нест, / Ҷинси ҳайвон ҳам зи **бахр** огоҳ нест [д. 2, б. 3775]. The angels have no access to the land, / the animal kind, again are ignorant of the **sea**.

2.1.2. Тарҷумаи иқтибосҳои архаистии «ММ» бо калимаҳои аслии англисӣ. Мавлоно чаҳор навъи калимаҳои архаистии арабиро истифода намудааст: а) онҳое, ки ҳам дар ашъори Мавлоно, ҳам осори пешиниёни ӯ ба кор рафтаанд (**сувар**, **кисват**, **маймана**...); б) архаизмҳои дар осори гузаштагон низ камистеъмол (**сухур**, **сарим**, **ташней**...); в) архаизмҳое, ки ҳоло ҳоси услуби хаттии китобӣ ҳастанд (**таҷалло**, **кавқаб**, **муфлис**, **маъбад**...); г) ибораи фикра ва ҷумлаҳои арабӣ [35, 92-95].

Ин навъи унсурҳои луғавӣ дар «ММ» аз ҷиҳати доираи маъно ба ду қисм: думаъно ва сермаъно ҷудо мешаванд. Як намунаи вожаи думаъно **зуҳӣ** аст, ки дар «ФЗТ» дучор нашуд, А. Деҳхудо дорои 2 маъно: «...1) ҷоштгоҳ; 2) офтоб будани **зуҳӣ** (бо ҳарфи зод)...»-ро қайд кардааст ва барои ҳар ду маъно аз Мавлавӣ байт овардааст [95, ҷ. 9, 15153-15154]:

1.Чоштгоҳ, субҳ: Он чунон рӯе, ки чун шамси **зуҳост**, /Он чунон рухро харошидан хатост [д. 5, б. 554].

2.Офтоб, равшанӣ: Нурашон ҳайрони ин нур омада, / Чун ситора 3-ин зуҳо фонӣ шуда [д. 6, б. 3070].

Ифодакунандаи ҳар ду маъноӣ ёдшуда дар англисӣ калимаи аслии **morning** [< англ. м. morwen – 99, 335] аст: Sucha faceth atresem blesthe **morning** sun—/ 'tissinful torend acounten an celik ethat. Their (the heavens') light is dazzled by this Light / and vanishes like the stars in this radiance of morning.

Калбро мураттибони «ФЗТ» «саг» тафсир намудаанд [92, ҷ. 1, 529], Мавлавӣ бошад, онро ба чуз ин маъно боз дар ифодаи «нафс ва авомили он» ба кор бурдааст:

1.Саг: Пас адувви ҷони сарроф аст қалб, / Душмани дарвеш к-ибвад ғайри **қалб** [д. 4, б. 26].

Калбро тарҷумон бо муодили англисии он **dog**: «...< англ. м. dogge < англос. dogga» [99, 148] баргардон намудааст: Hence the false coin is the mortal foe of the money-changer: / who is the enemy of the dervish but the **dog**?

2.Нафс ва авомили он: Он назар дар бахт чашм аҳвал кунад, / **Калбро** қаҳдонию танбал кунад [д. 6, б. 429].

Дар чунин мавридҳо мутарчим калимаи **dog** «саг»-ро истифода намуда, маъноӣ ирфонӣ онро баргардон накардааст: To look at Fate (alone) makes the eye asquint: / it makes **the dog** be attached to the kennel and lazy.

Дар забони англисӣ **dog** ифодакунандаи 4-6 маъност [91, 261; 98, 448].

Чунин усули пажуҳиш дар мавриди вожаҳои думаъноӣ **шурӯк-east, sunrise; қудс- Jerusalem, holiness; ямин- one's hand, right, right hand, oath** сурат гирифтааст.

2.2.Тарҷумани вожаҳои иқтибосии «ММ» бо иқтибосии дар англисӣ мустаъмал. Дар «ММ» ду навъи иқтибосҳое дучор меоянд, ки онҳоро тарҷумон бо калимаҳои иқтибосии дар таркиби луғавии забони англисӣ қарордошта тарҷума намудааст: 1) иқтибос аз забонҳои дигари эронӣ (портӣ, суғдӣ); 2) иқтибос аз забони арабӣ.

Миқдори иқтибосҳо аз забонҳои дигари эронӣ ба тоҷикӣ дар қиёс бо иқтибосҳои арабӣ хеле кам аст. Хусусияти муҳимми чунин вожаҳо ин аст, ки онҳо як решаи умумӣ дошта, баъдан на аз рӯи қонуни таҳаввули ба забонҳои ҷанубӣ-ғарбӣ мувофиқашон, балки тибқи қоидаи ба забонҳои дигари эронии шимолӣ-ғарбӣ ё шимолӣ-шарқӣ хос инкишоф ёфта, ба воситаи он забонҳо ба таркиби луғавии забонамон ворид шудаанд. Намунаи ин гуна вожаҳо **заҳр** (портӣ) ва **чағз** (суғдӣ) аст, ки аввалиро Мавлавӣ дар ифодаи се маъно ва дувмиро дар баёни ду маъно истифода намудааст ва мутарчим калимаи нахустро бо унсури луғавии *poison*, баъдиро бо вожаи *ulcer* ва ибораи *croaking of the frogs* тарҷума кардааст.

Дар «ММ» дар қиёс бо иқтибосҳои арабии маъмул теъдоди арабизмҳои куҳнашуда бештар ба назар мерасанд. Сабаби чунин афзоиши миқдори иқтибосҳои арабиро дар XIII-XIV эзоҳ дода, забоншинос С. Ҳалимов навиштааст: «...Дар ин марҳала ҳам сели луғатҳои арабӣ ба забони адабӣ

ворид шудан мегирад. Ин ҳолат ба инкишофи тарафҳои гуногуни забон вобаста буд ва ин ҳархелагии истеъмоли калимаҳои арабӣ дар ҳар асар хусусияти гуногун дошт. Фақат дар осори лирикӣ истеъмоли калимаҳои арабӣ то андозае ба меъёр даромада, устувор гардида буд...» [42, 232].

Ҳамин муҳаққиқ дар ҷойи дигар як сабаби дигари роҳёбии ин гуна калимаҳоро шарҳ дода қайд кардааст, ки «...дар осори хаттӣ аз калимаҳои кӯхнашуда гирифта, то унсурҳои луғавии адабӣ, шаклҳои грамматикӣ онҳо, то калимаҳои гуфтугӯӣ истеъмол шуда, дар истеъмоли калимаҳои арабӣ ҳадду ҳудуди муайян нест...» [42, 217].

Тибқи ҳисоби мо, дар «ММ» 83 адад вожаи иқтибосии арабие дучор шуданд, ки онҳоро мутарҷим бо калимаҳои иқтибосии дар забони англисӣ мавҷуда тарҷума кардааст. Аз чунин теъдод 29 ададашон (**шамъ, табиб, садо, соат, табъ, ҳукм, ҳалқа, закот, ғараз, ғавғо, симо, рух, таваккул / таваккал, соҳиб, суннат...**)-ро онҳое дар бар гирифтаанд, ки аз даврони Мавлоно Балхӣ то имрӯз ба сифати вожаҳои маъмул мавриди истифода қарор доранд.

Дар муқоиса бо чунин унсурҳои луғавӣ миқдори бештар-54 ададашон (далқ, сидра, луғаз / луғз, лаҷоч, хусуф, сибол, ҳорис, сарроф, нодӣ, **вифок / вафок, ҳариф, кавом, кабад, моидаваид, фаръ, фатӣ / фато, нуос, мишкот, манбал, ифрит, ноқа...**)-ро калимаҳое дар бар гирифтаанд, ки ба ҳукми архаизм дохил шудаанд.

2.2.1.Тарҷума бо як калимаи иқтибосии сермаъноӣ лотинӣ. Чунин вожаҳоро мутарҷим бо айнӣ як иқтибоси лотинӣ сермаъно баргардон намудааст. Чунончи, ду маъноӣ вожаҳои **шамъ, луғз / луғаз, лаҷоч** ва м. инҳоро бо калимаҳои сермаъноӣ лотинӣ баён кардааст. Ба сифати далел ин ҷо зикри маъноҳои **шамъ** бамаврид аст:

1.Воситаи равшанкунии хона, нур, ҳақиқат, воқеият: Дар яке гуфта: «Макуш ин **шамъро**, / К-ин назар чун **шамъ** омад чамъро» [д. 1, б. 475].

Дар тарҷума калимаи **candle**: «...< англос. candel < лот. candēla...» [99, 73] ба кор рафтааст, ки аз забони лотинӣ сарчашма гирифтааст: In one he said: «Do not put out this **candle** (of sight), / for this sight is as a **candle** (lighting the way) to (interior) concentration».

2.Вучуди одамӣ; ботин; амали ботинӣ; амали нек ва бади вучуди одамӣ: Мешуду саҳро зи нури **шамъи** мард, / Чун бихишт аз зулмати шаб гашта фард [д. 5, б. 3672].

Барои баёни маъноӣ мазкур ба англисӣ тарҷумон калимаи мураккаби **candle-light**-ро ба кор бурдааст, ки аз ҷузъҳои **candle** [< англос. candel < лот. candēla -99, 73] ва **light** [< анг. м. light < англос. lēoht -153, 294] ташаккул ёфтааст: He was going (on his way), and by that man's **candle-light** the desert was isolated, like Paradise, from the darkness of night.

Candle-light-ро англисҳо дар ифодаи 1-3 маъно истифода мекунанд [91, 134; 98, 213].

2.2.2.Тарҷума бо як калимаи иқтибосии сермаъноӣ юнонӣ.Ин гуна вожаҳо дорои хусусияти ду-семаъноӣ буда, бархе дар ҳама даврони

инкишофи забони тоҷикӣ маъмул ва баъзе кухнашуда мебошанд. **Садо-** *echo*, **сибол-** *moustache / mustache* (думаъно), **табиб-** *physician* (семаъно)...мисоли ин гуна унсурҳои луғавӣ мебошанд.

Табиб дар «ФЗТ» танҳо маънои: «...мутахассиси илми тиб, муолиҷакунанда, ҳаким...» доштани қайд шудааст [92, ҷ. 2, 294], вале дар асари мазкур он ба 3 маъно истифода гардидааст:

1. Пизишкон; касоне, ки иддао мекунанд, ки роҳнамоён ва руҳониёнанд: Шаҳ табибон чамъ кард аз чаппу рост, / Гуфт: «Қони ҳар ду дар дасти шумост» [д. 1, б. 43].

Маънои мазкурро мутарҷим бо ёрии унсури луғавии юнониасли **physician** «...< фр. б. *physique* < лот. *physica* < юн. *φυσική*...» [99, 389] ифода намудааст: The king gathered the **physicians** together from left and right / and said to them, «The life of us both is in your hands.»

2. Руҳониён, мардони комил, авлиёulloҳ: Он сутунҳои ҳалалҳои ҷаҳон, / Он табибони маразҳои ниҳон [д. 2, б. 1935]. Those buttresses for the breaches of the world, / those **physicians** for hidden maladies.

2.2.3. Тарҷума бо як калимаи иқтибосии сермаъноӣ фаронсавӣ. Намунаи чунин воҳидҳои луғавӣ **сад(д)- barrier**, **асас- night-patrol** аст, ки мутарҷим онҳоро гоҳ бо як калима ва гоҳ бо иборае баргардон намудааст, ки яке аз ҷузъҳои асли фаронсавӣ дорад. Ҳамчун далел ин ҷо ёдовар шудан аз маъноҳои **сад(д)** бамаврид аст:

1. Монеаи миёни ду ҷиз; дароянда миёни ду ҷиз: Ин ҷаҳон маҳдуду он худ беҳад аст, / Нақшу сурат пеши он маънӣ **садд** аст [д. 1, б. 526].

Муодили ин калима дар забони англисӣ **barrier**: «...< анг. м. *barrere* < фр. б. *barrere*, фр. *barrière*...» [99, 40] мебошад: This world is finite, and truly that (other) is infinite: / image and form are a **barrier** to that Reality.

2. Маъхуз аз ояи 9-уми сураи Ёсин (ба пеши роҳи онҳо деворе сохтем. Ва паси пушти онҳо деворе; ва (чашиҳои) онҳоро пӯшонидем ва онҳо ҳеҷ намебинанд) [д. 1, б. 1076]: Пеш обу пас ҳам оби бомадад, / Чашмиҳоро пеш **садду** ҳалф **сад** [д. 3, б. 4616]. Water in front; and behind, too, an unfailing supply of water; / (but) before thine eyes is a **barrier** and behind them a **barrier**.

Дар забони англисӣ тавассути ин калима 3-4 маъно баён карда мешавад [82, 84; 152, 109].

2.2.4. Тарҷума бо калимаҳои гуногуни забони лотинӣ. Теъдоди чунин иқтибосҳо ба 24 адад расида, 19 ададашон хусусияти думаъноӣ ва 5 ададашон вижагии семаъноӣ зоҳир намудаанд. Ёдовар бояд шуд, ки ҳиссаи бештари чунин иқтибосҳои арабии бо калимаҳои лотинӣ тарҷумагардидаи «ММ» дар айни ҳол архаистӣ шудаанд. Масалан, **нодӣ** дар «ФЗТ» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба мушоҳида нарасид, вале муаллифи «ММ» онро ба маъноҳои зерин истифода кардааст:

1. Нидокунанда. Дар байти поён иборати **нодии раҳмат** ба кор рафтааст, ки киноя аз пайғамбар ва анбиё аст: То ҳалоки қавми Нуху қавми Ҳуд, / **Нодии раҳмат** ба қони мо намуд [д. 2, б. 3057].

Нодиро ба чунин маъно мутарчим бо ибораи **proclaimer of (divine)** баён кардааст, ки аз маҷмуи калимаҳои **proclaimer** ва **divine**: «...< англ. м. devin < фр. б. devin < лот. dīvinus...» [153, 148] ташаккул ёфтааст. Чузӣ асосии **proclaimer**, яъне **proclaim** «...< фр. proclaimer < лот. proclāmāre...» [99, 412] мисли **divine** решаи латинӣ дорад: In order that the destruction of the people of Noah and the people of Húd / might display to our souls the **proclaimer of (divine)** Mercy (who calls us to repentance).

Proclaim дорои 2-4 маъно ва **divine** хусусияти 2 –маъноиро соҳиб мебошад [91, 259, 637; 98, 444, 1210].

2.Иҷтимоъ (ҷамъшавӣ), анҷумани мардум: Ё Расулаллоҳ, дар он **нодӣ** қасон, / Мезананд аз ҷашми бад бар қарғасон [д. 5, б. 506].

Assembly дар забони англисӣ ҳамон маънои «анҷуман» -ро ифода кардааст. Мутарчим бо мақсади мушаххас кардани он дар қавсайн таркиби **of the unbelievers**-ро зикр намудааст. Шакли **assemble**: «...< фр. б. assembler < лот. assimilāre...» [99, 28] решаи латиниро дорост: O Messenger of Allah, some persons in that **assembly (of the unbelievers)** / smite with their (evil) eye the vultures (flying aloft).

Assembly дар забони англисӣ ба 4 маъно мавриди истифода қарор дорад [91, 68; 98, 76].

Ба ин тариқ, дар «ФЗТ» ду маънои **лубоҷ**: «1) баргузидаи ҳар чиз, холиси ҳар чиз; 2) маҷ. мағз (писта, бодом...); 3) маҷ. ақл, хирад...» зикр шудааст [92, ҷ. 1, 607], вале муаллифи «ММ» ба чуз маънои аввал онро дар ифодаи «ақл, шуур, доноӣ» ба қор бурдааст [ниг. д. 4, б. 618; д. 5, б. 1941]. Мутарчим маънои нахустро тавассути калимаи **core** ва маънои дувумро бо ибораи **essential principle** баён кардааст, ки решаи ҳар ду чузӣ он, яъне **essence**: «...< фр. essence < лот. essentia ва principle: «... < фр. principle < лот. principium...»-и латинӣ аст [99, 411].

Дар диссертатсия инчунин вожаҳои **табъ, ғавғо, лаъл, виғоқ / вағоқ**...бо ҳамин низом баррасӣ шудаанд.

2.3.Тарҷума бо калимаҳои мухталифи якҷанд забон. Ҳангоми тарҷумаи ду ё зиёда маънои вожаҳо мутарчим унсурҳои луғавии латиниву англосаксонӣ, фаронсавиву англосаксонӣ, ибтиву англосаксонӣ, скандинавиву англосаксонӣ, латиниву арабӣ, латиниву тевтонӣ, латиниву юнонӣ, латиниву скандинавӣ, латиниву скандинавиву англосаксонӣ, латиниву арабиву англосаксонӣ, латиниву англосаксониву олмонии бостон, фаронсавиву латиниву финикиро мавриди истифода қарор додааст.

2.3.1. Тарҷума бо калимаҳои латиниву юнонӣ. Аксари ин гуна унсурҳои луғавӣ хусусияти думаъноӣ дошта (мисли *саҳн- courtyard, dish; тароххуб- religious exercises...*), танҳо вожаи **садр** ба панҷ маъно ба қор рафтааст:

Садрро адибони гузашта дар ифодаи 6 маъно мавриди истифода қарор додаанд: «...1) сина; 2) аввал, оғоз; 3) нишастгоҳи боло, пешгоҳ; 4) маҷ. миёна, марказ; 5) болонишин, раис, сардор, пешво; вазир; сарвазир; 6) таър. олитарин унвони илмӣ дар Бухорои асрҳои охир...» [92, ҷ. 2, 175].

Мавлавӣ **садрро** ғайр аз маъноҳои 1-уму 2-юм ва 5-ум боз ба 2 маънои дигари зерин мавриди истифода қарор додааст:

1.Аввали ҳар чиз, пешгоҳ, болои маҷлис: Бадр мечӯям аз онам чун хилол, / **Садр** мечӯям дар ин саффи ниол [д. 3, б. 3865].

Ҳангоми тарҷума ҳамон калимаи **Sadr** истифода шуда, дар қавсайн вожаи лотиниасли **Prince** [< фр. prince < лот. principem -99, 411] илова гардидааст: I am seeking the Full Moon: hence I am (thin) as the new moon. / I am seeking the **Sadr (Prince)** in this 'shoe-row' (vestibule).

Prince дар забони англисӣ ба 3-4 маъно истифода мешавад [91, 635; 98, 1204-1205].

2.Сина, синаи мардум; дил: **Садрро** сабре буд, акнун он намонд, / Бар мақоми сабр ишқ оташ нишонд [д. 6, б. 4161]. There was a (great) fortitude in my breast, (but) now it is no more: / Love has set fire to the dwelling-place of fortitude.

3.Вазир, раис: Ҳамчу гӯйе сачда кун бар рӯю сар, / Ҷониби он садр шуд бо чашми тар [д. 3, б. 3916].

Маънои мазкур низ ба забони англисӣ тавассути калимаи **Sadr (Prince)** баён карда шудааст: Prostrating himself on face and head, like a ball, / he went with wet eyes towards the **Sadr (Prince)**.

4.Амир, подшоҳ, шоҳзода: Тахтабанд аст он ки тахташ хондай, / **Садр** пиндорию бар дар мондай. / Подшоҳӣ нестат бар риши худ, / Подшоҳӣ чун кунӣ бар неку бад. [д. 4, б. 661-662] «»

Агар се маънои аввал фақат бо калима ё калимаи асосиву вожаҳои эзоҳдиҳанда ифода гардида бошад, пас ин маънои **садр** ба забони англисӣ тавассути ибораи **seat of honour** баён шудааст, ки аз ҳамнишинии **seat**: «...< сканд: исландӣ sati, дан. sade...» [99, 472] ва **honour** [< фр. б. honur < лот. honōrem -99, 245] сохта шуда, ҳар ду дар забони англисӣ иқтибосӣ ба шумор меравад: That which thou hast called a throne is (really) a splint- bandage: thou deemest (it) the **seat of honour**, but (in truth) thou hast remained at the door. / (If) thou hast not sovereignty over thine own beard, how wilt thou exercise sovereignty over good and evil?

Таъкид кардан бамаврид аст, ки ба чунин тарз тарҷумаи порчаи боло бо шарҳи С. Гавҳарин мувофиқат надорад.

Seat дар забони англисӣ ба 4 маъно ва **honour** ба 7-9 маъно истифода мешавад [91, 409, 720; 98, 1378-1379].

5.Дар байти зер киноя аз Худо буда, он якҷоя бо калимаи **остон** омада, мафҳуми абд ва бандаро ифода намудааст: **Остону садр** дар маънӣ кучост? Мову манку он тараф к-он ёри мост [д. 1, б. 1784].

Маънои номбурдаи **садр** ба забони англисӣ тавассути калимаи юниониасли **dais**: «...< анг. м. deis / deys < фр. б. dois < лот. discum < юн δίσκος...» [99, 127] ифода карда шудааст: Where are threshold and **dais** in reality? / In the quarter where our Beloved is, where are «we» and «I»?

Dais дар забони англисӣ танҳо як маънои «саҳни тахтагин, маснад; ҷои суханронӣ»-ро дорад [91, 219; 98, 379].

2.3.2. Тарчума бо калимаҳои латиниву арабӣ. Унсурҳои луғавии арабии **ҳашиш**-лотинии *stubble* ва *herbage*, арабии **ҳазиз**- арабии *nadir* мисоли ин гурӯҳи калимаҳо мебошанд, ки мутарҷим маъноҳои мухталифи вожаҳои арабиرو гоҳ ба лотинӣ ва гоҳ бо арабии дигар баргардон кардааст.

Мураттибони «ФЗТ» **ҳазизро** чунин эзоҳ додаанд: «...1) қисми поёнии чизе, пастӣ, партгоҳ, нишеб; 2) *нуч.* воқеъ гардидани Моҳ дар нуктаи наздиктарин ба Замин (перигей)...» [92, ҷ. 2, 716]. Мураттибони «ФТЗТ» ин калимаро ишора накардаанд, вале дар абёти зерини Мавлавӣ вожаи мазкур ба ҳар ду маънои зикргардида ба кор рафтааст:

1.Пастӣ ва пастии замин дар домони кӯҳ; пастӣ ва зиллат: Ихбиту афканд ҷонро дар **ҳазиз**, / Аз намозаш кард маҳрум он маҳиз [д. 6, б. 2934].

Таркиби **into abasement**-ро мутарҷим муодили англисии **ҳазиз** барои ифодаи маънои мазкур ба шумор овардааст. Таркиби номбурда дар натиҷаи хусусияти ҳамнишинӣ пайдо кардани калимаи аслии англисӣ [**into** < анг. м. into < англос. in tō -99, 266] бо вожаи сохтаи **abasement**, ки ҷузъи асосияш-**abase** «...< анг. м. abasen < фр. б. abaiscier < лот. abase...» [99, 1]-ро лотинӣ тахмин кардаанд, ба вучуд омада, маънои «тахқиркунӣ»-ро мефаҳмонад: (The Divine command) fall ye cast the spirit **into abasement**: / thismenstruation excluded it from prayer (communion with God).

Дар забони англисӣ **into**-ро ба 4-8 вазифа, **abasement**-ро ба 1 маъно, **abase**-ро ба 1-2 маъно истифода мекунанд [91, 27, 447; 98, 1, 818].

2.Нуктаи муқобили авҷ: Ҷарҳи саргардон, ки андар ҷустуҷӯст, / Ҳоли ӯ чун ҳоли фарзандони ӯст. / Гаҳ **ҳазизу** гоҳ авсат, гоҳ авҷ, / Андар ӯ аз саъду наҳсе фавҷ-фавҷ [д. 1, б. 1287-88].

Ба ин маъно корбурди **ҳазизро** мутарҷим ба забони англисӣ бо калимаи арабиасли **nadir** «...< фр. nadir < испанӣ nadir < ар. nazīr...» [99, 343] ифода кардааст, ки онро дар забони англисӣ фақат дар баёни маънои «пастравӣ, таназзул, сукут» ба кор мебаранд [91, 540]: The whirling heaven, which is (ever engaged) in seeking and searching / its state is like the state of its children; / Now **nadir**, now middle, now zenith: / therein are host on host of stars fortunate and unlucky.

2.3.3.Тарчума бо калимаҳои латиниву тевтонӣ. Ин гуна вожаҳо низ дар «ММ» дар ифодаи ду маъно истифода шуда, мутарҷим яке аз маъноҳоро бо калимаи тевтонӣ ва дувумро бо воҳиди луғавии лотинӣ тарчума намудааст. Намунаи чунин вожаҳо **сухра** аст. Дар забони тоҷикӣ ду калимаи ҳамшакли **сухра-I** («кори маҷбурии бемузд») ва **сухра-II** вучуд дорад, ки 2 маъно: «...1) истехзо кардан, масҳара намудан; 2) масҳара, хандахариш, боиси масҳара ва истехзо»-ро дорад [92, ҷ. 2, 284-285].

Дар «ММ» аз байни ин вожаҳои ҳамшакл **сухра-II** ба маъноҳои зерин истифода шудааст:

1.Он ки ба рӯ истехзо ва ханда кунад; дар арабӣ ба маънои масҳарагӣ ва истехзо: **Сухраи** ҳиссанд аҳли эътизол, / Хешро сунӣ намоянд аз зулол [д. 2, б. 62].

Барои баёни чунин матлаб низ мутарчим калимаи мураккаби **sense-perception**-ро мавриди истифода қарор додааст, ки онҳо аз ҷузъҳои иқтибосии **sense** «...< фр. *sens* < лот. *sensus*...» [99, 475] ва **perception** «...< фр. *perception* < лот. *perceptiōnum*...» [99, 383] сохта шуда, илова бар ин, тарҷумон вожаи арабии **Mu'tazilites**-ро низ зикр кардааст: Those in thrall to **sense-perception** are **Mu'tazilites**, / (though) from misguidedness they represent themselves as Sunnites.

Sense дар забони англисӣ дорои 4-5 маъно ва **perception** ифодакунандаи 2-3 маъно аст [91, 599, 726; 98, 1126, 1392].

2.Кори бемузд: Тухми давлат дар замин мекоштам, / **Сухраву бегор** мепиндоштам [д. 2, б. 3008].

Таркиби номбурдари мутарчим ба забони англисӣ бо таркиби **wages and hire** баён кардааст, ки аз ҳамнишинии калимаи иқтибосии **wages** «... < анг. м. *wage* < фр. б. *wage* < тевтонӣ-99, 597] ва аслии англисии **hire**: «...< анг. м. *hire* < англос. *hȳr*...» [99, 242] сохта шудааст: I was sowing the seed of fortune in the earth, / (though) I fancied it was labour without **wages and hire**.

Wages дар англисӣ ба як маъно ва **hire** ба 2 маъно истифода мешавад [91, 404, 903; 98, 736, 1727].

Калимаи **сухраи** байти поён бо ибораи **forced labour** тарҷума гардидааст. Дар забони англисӣ се калимаи ҳамшакли **force**-1 [< анг. м. *force* / *fors* < фр. б. *force* < лот. *forti* -99, 194], **force**-2 [< фр. *farce* < лот. *farcīre* -99, 179], **force** / **fass**-3 [< сканд: дан. *fos*, шведӣ *fors*-99, 194] вучуд дошта, ин ҷо мутарчим **force**-1-ро ба кор бурдааст. Ҷузъи дуҷуми ин ибора низ калимаи латиниасли **labour** [< анг. м. *labour* < фр. б. *labour*, фр. *labeur* < лот. *labōrum* -99, 281] аст: Гуфт: «Баҳри **сухраи** шоҳи ҳарун, / Ҳар ҳамегиранд имрӯз аз бурун» [д. 2, б. 3008]. «To-day», said he, «they are seizing asses outside (in the streets) / to do **forced labour** for the tyrannical king».

Дар забони англисӣ **forced** хусусияти 2-3 маъноӣ ва **labour** вижагии 5-маъноиро дорост [91, 341, 467; 98, 606, 859-860].

2.3.4. Тарҷума бо калимаҳои форсӣ келтӣ. Мисоли чунин вожаҳо **калим** буда, дар «ММ» ба чунин маъноҳо омадааст: 1.сухангӯ, марди комил, сӯфии комил, дарवेशи бакамолрасида: Пеши он чашме, ки бозу раҳбар аст, / Ҳар гилемеро **калиме** дар бар аст [д. 2, б. 2348].

Мутарчим ибораи **dervish-cloak**-ро муодили чунин маъноӣ **калим** ҳисобидааст, ки он аз ҷузъи форсии **dervish**: «...< форсӣ *darvīsh*...» ва келтии **cloak / cloke** «...< анг. м. *close* < фр. б. *cloche* < латинии дерин *cloca* < келтӣ *cloke*...» [99, 137] ташаккул ёфтааст ва маъноӣ маҷмӯъаш «либоси дарवेश» аст: To theeyethatisopenand (as) a guide, / every **dervish-cloak** hath a Moses in its embrace.

2.Мусо: Гуфт Фиръавнаш: «Чаро ту, эй **Калим**, / Халқро куштиву афкандӣ ба бим [д. 3, б. 1067].

Дар тарҷумаи англисӣ ҳуди калимаи **Калим** омадааст, ки лақаби Мусо аст: Pharaoh said to him, «Why didst thou, O **Kalīm**, kill the people and cause fear to fall (on them)?»

2.3.5. Тарҷума бо калимаҳои латиниву скандинавӣ. Хусусияти ин навъи вожаҳо амсоли **мусаббех** ҳамин аст, ки дар «ФЗТ» танҳо як маънои он зикр шудааст [92, ҷ. 1, 748], вале Мавлавӣ онро ба ду маъно истифода кардааст:

1.«Субҳоноллоҳ»-гӯянда, Худоро ба покӣ ёдкунанда; тасбеҳкунанда: Чунки кути хар ба шаб лоҳавл буд, / Шаб **мусаббех** буду рӯз андар сучуд [д. 2, 6. 250].

Ин маънои **мусаббех** ба англисӣ бо калимаи **glorifying** баён шудааст, ки чузъи асосияш- **glory** [< анг. м. glorie < фр. б. glorie < лот. glōria -99, 215] вожаи латиниасл мебошад: Inasmuch as the ass's food by night was Lá hawl, / he was **glorifying** God by night and (is engaged) in prostrating himself by day.

Glorifying дар забони англисӣ дар ифодаи маънои «мадҳу сано кардан, таъриф / тавсиф кардан» ва **glory** ба 3-4 маъно, аз ҷумла «ифтихор, сарафрозӣ, фахр» истифода мешавад [91, 367, 368; 98, 659-660].

2.Ишора ба оятҳои 142-144-уми сураи Софот дар бораи Юнус (пас агар на он будӣ, вай аз тасбеҳкунандагон аст): Халқ чун Юнус **мусаббех** омаданд, / К-андар он зулмот пурроҳат шуданд [д. 6, 6. 2305].

Мутарҷим бо ибораи **give praise** баён кардани ин маънии **мусаббехро** ба англисӣ мувофиқи матлаб шуморидааст. Калимаҳои дохили ибора **give**: «...< анг. м. giff / geuen / yeven < сканд: исландӣ gefa, дан. give...» [99, 213] ва **praise** «...< фр. б. preis < лот. pretium...» [99, 407] ҳар ду иқтибос аз забони латинӣ буда, маънои маҷмӯъашон «ситоиш, таҳсин, офарин» аст: Like Jonah, the people **give praise** (to God), / because they were restful in that darkness.

Дар забони англисӣ **give** дар баёни 2-18 маъно ва **praise** ба 1-2 маъно ба кор меравад [91, 627; 98, 655, 1189].

2.3.6. Тарҷума бо калимаҳои юнониву арабӣ. Мисоли ин навъи унсурҳои луғавӣ **ифрит** аст, ки муаллифи «ММ» **ифритро** дар баёни маъноҳои зайл ба кор бурдааст:

1.Дев, марди саҳт хабиш ва гурбуз: Дарпазирам ҷумлаи зиштитро, / Чун малак покӣ диҳам **ифритро** [д. 5, 6. 205].

Баҳри зикри ин маънои **ифрит** аз ҷониби мутарҷим унсури луғавии **demon** «...< лот. damon < юн. δαίμων...» [99, 135] мавриди истифода қарор гирифтааст: I will accept all thy foulness: / I will bestow on the **demon** purity like (that of) the angel.

Demon хусусияти 2-3 маъноӣ дошта, яке аз он «одами шайтонсифат» мебошад [91, 233-234; 98, 404].

2.Чин. Дар абёти зерин ба ҳикояти Билқис ва ҳазрати Сулаймон ва тақозои Сулаймон аз ҳавошии худ ишора шудааст (оятҳои 38-41-уми сураи Намл): Гуфт **ифрите**, ки: “Тахташро ба фан, / Ҳозир орам, то ту 3-ин маҷлис шудан”. / Гуфт Осаф: «Ман ба исми аъзамаш, / Ҳозир орам пеши ту дар як дамаш». / Гарчи **ифрит** устои сеҳр буд, / Лек он аз нафхи Осаф рӯ намуд. / Ҳозир омад тахти Билқис он замон, / Лек 3-Осаф, н-аз фани ифритиён [д. 4, 6. 903-906].

Дар тарҷумаи англисӣ худи ҳамон вожаи **ифрит** зикр гардида, дар қавсайн **demon** «чин» омадааст: *Ascertain 'Ifrit (demon) said, «By (my) art / I will bring her throne here before thy departure from this council». / Asaf said, «By means of the greatest Name (of God) / I will bring it here into thy presence in a single moment». / Though the 'Ifrit was a master of magic, / yet that (miracle) was displayed by the breath (spiritual power) of Asaf. / The throne of Bilqis came into the presence instantly, / but through Maf, not through the art of them that have the (malignant) nature of 'Ifrits.*

2.3.7. Тарҷума бо калимаҳои латиниву финиқӣ. Ин навъи вожаҳои «ММ» низ дар ифодаи ду маъно истифода шудаанд. Намунаи онҳо **ҳичо** аст, ки дар асар ба маъноҳои зерин омадааст:

1.Накӯҳиш, ҳаҷв, бадгӯӣ: Ҳастии нисбат ба ман мадҳу само, / Ҳаст ин нисбат ба ту қадҳу **ҳичо** [д. 6, б. 1090].

Муодили англисии **ҳичо** ба маънои ёдшуда **satire** «...< фр. satire < лот. satira / satura...» [99, 464]-и латиниасл ба шумор меравад: *In relation to me this is praise and eulogy; / in relation to thee this is vituperation and satire.*

Дар забони англисӣ зери калимаи **satire** маҳз ҳамин маъно дарк карда мешавад [91, 710; 98, 1356].

2.Киноя аз ҳуруфи алифбо, алиф, бо, то: Гар дар ин мактаб надонӣ ту **ҳичо**, / Ҳамчу Аҳмад пуррӣ аз нури **ҳичо** [д. 3, б. 1131].

Муаллифи «ММ» **ҳичо**и аввалро ҳамчун киноя аз ҳуруфи алифбо (алиф, бо, то...) ва **ҳичо**и дуюм (бо «ҳе» -и хуттӣ)-ро ба маънои «ақл» истифода намудааст, ки шакли ҷамъаш **аҳчо** аст.

Муодили **ҳичо**и аввал калимаи финиқиасли **alphabet**: «...< лот.д. alphabētum < юн. ἄλφα, βῆτα < финиқӣ (яхудӣ āleph)...» [99, 13] ҳисоб меёбад: *If in this school thou dost not know the alphabet, (yet) thou art filled, / like Ahmad (Mohammed), with the light of Reason.*

Alphabet дар забони англисӣ танҳо ба ҳамин як маъно ба қор меравад [91, 49; 98, 41].

Дар ин боби диссертатсия бо мақсади равшан гардидани хусусиятҳои маъноии вожаҳои марбут ба исм 13 ҷадвал оварда шудааст.

Боби сеюми диссертатсия- «Хусусиятҳои сохтории калимаҳои тарҷумашаванда» - шаш фасро дар бар гирифта, дар онҳо доираи маъноии унсурҳои луғавии гуногунсохти «ММ» аз назари таҳлил гузаронида шудааст ва сабабҳои бартарияти яке аз дигаре нишон дода шудааст.

Бо вучуди омӯхта шудани бисёр самтҳои калимасозӣ то имрӯз хусусиятҳои маъноии онҳо, сабабҳои ба маънои маҳдуд ба қор рафтани қисме аз унсурҳои луғавии сохтаву мураккаб ва, баръакс, вижагии сермаъноиро қасб намудани ҳиссаи дигари онҳо ба таври мукамал ва дақиқ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст, зеро, чунонки муҳаққиқ М. В. Вяткина таъкид намудааст: «...хатто то наздикӣ ақидае ҳукмрон буд, ки байни калимаҳои гуногунсохтор дар масъалаи сермаъноӣ фарқе вучуд дошта наметавонад...» [62, 3].

Забоншинос З. Абдуллоева низ изҳори ташвиш намуда навишта буд, ки «...то ҳол миқдори вожаҳои сермаъноӣ сода, сохта ва мураккаб дақиқ муайян карда нашудааст, ҳол он ки ин масъала барои кушода гардидани гиреҳи бисёр муаммоҳои забон метавонад ёрӣ расонад» [4, 13].

3.1. Тарҷумаи калимаҳои содаи «ММ» бо сода, содаву сохта ва мураккаби англисӣ. Аз таҳлилу муқоиса бармеояд, ки унсурҳои луғавии сермаъноӣ «ММ» ҳангоми ба забони англисӣ тарҷума шудан агарчи бо калимаҳои аслии англисӣ баён гардидаанд, вале сохтори онҳо на ҳамеша бо ҳамдигар мувофиқ меояд. Агар дар як маврид мутарҷими асар ин ё он вожаи содаи тоҷикиро бо ҳамин гуна калимаи аслии англисӣ тарҷума намуда бошад, пас дар мавриди дигар бо сабаби вучуд надоштани муодили содаи англисияшон онҳоро гоҳ бо унсури луғавии сохта, гоҳ бо мураккаб ва гоҳ бо таркибу ибораҳо ифода кардааст.

Унсурҳои луғавии мансуб ба исми «ММ» аз рӯи хусусияти тарҷумаашон ба чаҳор қисм ҷудо мешаванд: 1) тарҷумаи вожаҳои сода бо сода; 2) тарҷумаи вожаҳои сода бо содаву сохта; 3) тарҷумаи вожаҳо бо содаву мураккаб; 4) тарҷумаи ҳама маъноӣ вожаҳои сода бо мураккаб.

Аз байни ин навъҳо теъдоди гурӯҳи якум зиёд буда, вожаҳои **санг, модар, моҳ, нур** ва ғайраҳо бо ҳамин усул тарҷума шудаанд. Чунончи, дар «ФЗТ» 2 маъноӣ **модар**: «...1) волида, зани фарзанддор; 2) киноя аз замин...» қайд шудааст [92, ҷ. 1, 697]. Муодили англисии калимаи зикршуда *mother* аст, ки дар забони англисӣ ба 2-3 маъно ба кор меравад [91, 533; 98, 997]. Чунончи, дар абёти зерин шоир калимаи тоҷикии **модар** ва англисии *mother* (< англ. м. *moder* < англос. *mōder / mōdor*)-ро, ки ҳар ду аз 3.-ас. ҳ.-авр. сарчашма гирифтаанд [97, ҷ. 4, 2558; 99, 337], ба маъноҳои зерин ба кор бурдааст: 1. киноя аз нафс: Гар туро **модар** битарсонад зи об, / Ту матарсу сӯи дарё рон шитоб [д. 2, б. 3771]. (Even) if thy **mother** should bid thee be afraid of the water, / fear not thou, but push speedily into the Sea. 2. Маъноӣ дигари калимаи мазкур «Ҳавво; умм-ул-башар» аст [96, ҷ. 8, 156]: **Модару** бобои моро он ҳасуд, / Тоҷу кироя ба чолокӣ рабуд [д. 3, б. 2852].

Мутарҷим ба маъноӣ «Ҳавво; умм-ул-башар» ба кор рафтани онро ба назар гирифта, **модарро** ба англисӣ дар шакли *mother's* тарҷума намудааст, ки онро метавон «модари оламиён» маънидод кард: That envious one nimbly snatched / away our **mother's** and father's crown and ornament.

Вобаста ба маъноҳои вожаи **модар** қайд кардан бамаврид аст, ки ҳар ду маъноӣ зикршударо муаллифони фарҳангномаҳои ба мо дастрас ишора накардаанд. Аз ин рӯ, бояд гуфт, ки яке аз хусусиятҳои забони «ММ» ҳамин аст, ки Мавлавӣ дахҳо унсури луғавии дигарро ба маъноҳои ғайримунтазира ба кор бурдааст. Ин вижагии забони асар диққати шореҳи асари мазкур К. Замониро низ дар вақташ ба худ ҷалб намуда буд ва ӯ борҳо ба маъноӣ ғайриодӣ истифода шудани ин гуна унсурҳои луғавиро қайд намудааст [1, д. 3, 992, 1099, 1122...].

Бештари чунин вожаҳо хусусияти думаъноӣ доранд, вале бархе монанди **нур** дар «ММ» ба се маъно: «...1) равшанӣ, малак, фаришта; 2)

тачаллии сифати илоҳӣ; 3) равшании ақида ва имон...» мустаъмаланд ва ин гуна маъноҳо ба англисӣ тавассути калимаи аслии он забон- *light* тарҷума гардидааст.

3.2. Тарҷумаи калимаҳои содаи «ММ» бо сода ва таркибу ибораҳои англисӣ. Дар матни асли «ММ» ва тарҷумаи англисии онҳо мавридҳои мушоҳида гардиданд, ки баъзе вожаҳои содаи онро мутарҷим бо воҳидҳои наҳвии гуногунсохт баргардон намудааст. Дар диссертатсия онҳо ба се навъ чудо карда шудааст: 1) тарҷумаи калимаҳои сода бо таркибҳои англисӣ; 2) тарҷумаи калимаҳои сода бо ибораҳои англисӣ; 3) тарҷумаи калимаҳои сода бо таркиб ва ибораҳои англисӣ. Масалан, агар маънои аввали вожаи **музтар** «бечора» бо таркиби *under compulsion* баргардон шуда бошад, пас маънои ояти 168-уми сураи Бақара тавассути калимаи *necessity* тарҷума шудааст.

Намунаи навъи дуюми тарҷума, яъне баргардони вожаи сода бо ибора **мардум** аст, ки маънои «одамон» бо калимаи *man* ва маънои «инсони комил» бо ибораи *a holy man* тарҷума шудааст.

Дар диссертатсия дигар навъҳои чунин унсурҳои луғавӣ муфассал ба риштаи таҳлил кашида шудаанд.

3.3. Тарҷумаи калимаҳои сохтаи «ММ» бо вожаҳои гуногунсохтори англисӣ. Дар «ММ» як қатор унсурҳои луғавии сохтае мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки доираи маъноии мухталиф дошта, онҳоро мутарҷими англисии асар бо калимаҳои гуногунсохторе мисли содаву сохтаву мураккаб ва воҳидҳои наҳвие чун таркибу ибораҳо тарҷума намудааст.

Дар диссертатсия ин навъи вожаҳо ба чаҳор қисм чудо карда шудаанд: 1) тарҷумаи вожаи сохта бо сода; 2) тарҷумаи вожаи сохта бо сода ва ибора; 3) тарҷумаи вожаи сохта бо сода ва мураккаб; 4) тарҷумаи вожаи сохта бо ибора.

Маълум шуд, ки тарҷумон дар як маврид ҳама маънои вожаҳои сохтаи «ММ»-ро бо калимаи содаи англисӣ тарҷума кардааст, дар мавриди дигар яке аз маъноҳоро бо вожаи сода, вале маъноҳои дигарро гоҳ бо мураккаб ё ибора баргардон намудааст.

Аз муқоисаи варианти англисии «ММ» бармеояд, ки мутарҷим бештар вожаҳои сохтаи маснавӣ монанди **гармӣ, гирдакон, рӯшанӣ, дид / дида, харӣ, девча, нишонӣ** ва ғ. инҳоро бо як (монанди *heat, walnuts, light, asinine*) ё чанд калимаи содаи англисӣ (*eye / sight; leech / woodfretter; mark / token*) тарҷума намудааст.

Дар диссертатсия муфассал хусусиятҳои маъноии дигар унсурҳои луғавии «ММ» ва муодилҳои гуногунсохтори онҳо ба риштаи таҳлил кашида шудааст.

3.4. Тарҷумаи калимаҳои мураккаби «ММ» бо вожаҳои гуногунсохтори англисӣ. Мавлавӣ аз ҷумлаи адибони тавоносухану қодиркаломест, ки дар эҷоди силсилаи беохири калимаҳои мураккаб саҳми арзанда гузошта, ҳиссаи камашонро ба як маънои мушаххас ва қисми зиёдашонро ба маъноҳои мухталиф мавриди истифода қарор додааст.

Ба беш аз 40 вожаи мураккаби эҷоднамудаи ҳуди Мавлоно монанди **айбчин**, **дӯзахгулӯ**, **гадочашм** ва м. инҳо дахл карда, муаллифи «Забони миллат-ҳастии миллат» муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд, ки «эҳтимол баъзе аз инҳо сохтаи завқи ҳуди Мавлоно бошад...» [33, 390].

Ҳамин хусусияти забони осори шоиру нависандагони асримиёнагиро дар назар дошта, забоншинос С. Ҳалимов низ фармудааст: «...Дар осори хаттии ин давра (асримиёнагӣ-Ш. Ш.) мо бисёр калимаҳои сода, сохта ва мураккабро мебинем, ки дар ҳамин марҳала ба забони адабӣ ворид гаштаанд. Инчунин муаллифон аз захираи луғавии забон истифода намуда бо ёрии вандҳо...ва ё бо тарзи мураккаб калимаҳои зиёд...сохтаанд», ки «як қисми онҳо фақат дар саҳифаҳои осори хаттии мансуру манзум мондаанд...» [42, 226].

Ин гуна унсурҳои луғавӣ аз рӯи бо кадом навъи вожаву ифодаҳои англисӣ тарҷума гардиданашон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд: 1) тарҷумайи вожаҳои мураккаб бо содаи англисӣ (мисли **побанд / пойбанд-fetter**; а) ресмоне, ки ба пой сутур банданд; б) муқайяд, дар занҷир); 2) тарҷумайи вожаҳои мураккаб бо сохтаи англисӣ (монанди **чик-чик- twittering**: а) овози мурғон, ишора ба қиссаи Сулаймон; б) ишора ба тасбеҳ кардани мурғон ба Довуд); 3) тарҷумайи вожаҳои мураккаб бо мураккаби англисӣ (амсоли **гилхора- clay-eater**: а) зоҳирбинон, аҳли тақлид; б) дунёдор); 4) тарҷумайи вожаҳои мураккаб бо мураккаб ва таркибу ибораҳои англисӣ (шабеҳи **суратпарастон- worshippers of form**: а) зоҳирбинон; б) бутпарастон).

Хусусияти муҳимми чунин унсурҳои луғавии «ММ» дар он ифода меёбад, ки ҳамаашон хусусияти думаъноӣ зоҳир кардаанд.

3.5. Тарҷумайи як маъно бо калима, маъноӣ дигар бо таркибу ибора.

Ҳангоми баргардони асар аз як забон ба забони дуюм ба мутарҷим зарур меояд, ки ба мувофиқат кардани матни тарҷуманамудааш бо матни асл таваҷҷуҳи ҷиддӣ равона кунад, то ки баёнаш дархури матлаб бошад ва он сабаби андеша ва ташвиши аҳли адаб, зиёиён ва умуман дӯстдорони забони адабии тоҷикӣ нагардад. Истифода кардани ҷумлаҳои муғлақ, таркибу ибораҳои сохтаи номафҳум, калимасозии хунук, риоя карда нашудани қоидаҳои сарфу наҳв боиси дарк нашудани мазмуни асар аз ҷониби хонанда хоҳад шуд. Ин аст, ки мутарҷими матни англисии «ММ» ҳангоми баргардони асар ба ин ҷиҳат диққати хосса равона карда, гоҳ вожаи матни аслро бо калимаи англисӣ, гоҳ бо таркиб ва гоҳ бо ибора тарҷума намудааст. Чунин вожаҳо аз ду то чаҳор маъноро ифода намудаанд. Масалан, Мавлавӣ аз ду калимаи **айн** [**айн-I** номи яке аз ҳарфҳои арабӣ; **айн-II**: 1. чашм, дида; 2. чашма, сарчашма – 92, ҷ. 1, 50] дар «ММ» **айн-II**-ро ба чунин маъноҳо истифода кардааст: 1.чашм, басират: В-ар намонам об, обам деҳ зи **айн**, / Ҳамчу айнаини набиҳат толатайн [д. 6, б. 2337-2338].

Муодили **айн-I** дар чунин маврид калимаи аслии англисии *eye*: «...<анг.м. *eye / eigne* < англос. *ēage*...» [99, 177] ба шумор меравад: And if I leave no tears (in my eyes), do Thou give me tears(flowing abundantly) / from an **eye** like the two streaming eyes of the Prophet.

2.Шахс ва нафси ҳар чизе; зот ва нафси шайъ: Он ки аз Ҳақ ёбад ӯ ваҳю ҷавоб, / Ҳар чӣ фармояд, бувад **айни** савоб [д. 1, б. 225].

Ба чунин маъно мутарҷим ду калимаро, ки яке иқтибосӣ ва дигаре аслии англисӣ аст, ҳамчун муодили **айн** зикр намудааст. Яке аз онҳо вожаи латиниасли **essence** «...< фр. essence < лот. essential...» [99, 171] ба шумор меравад: He that receives from God inspiration and answer (to his prayer), / whatsoever he may command is the **essence** of right.

Ифодакунандаи чунин маънои **айн** дар забони англисӣ *itself* низ ҳисоб мешавад, ки чузъи *self* [< англос. self - 99, 474]-аш решаи қадим дорад: Чун бихоҳад, **айни** ғам шодӣ шавад, / **Айни** банди пой озодӣ шавад [д. 1, б. 837]. When He pleases, pain **itself** becomes joy, / bondage **itself** becomes freedom.

3.Нақд, кашф, ошкор, ҳозир дар пеши чашм: Зидди ман гаштанд аҳли ин саро, / То киёмат **айн** шуд пешин маро [д. 5, б. 1505].

Баҳри баёни ин маънои **айн** мутарҷим ибораи *clearly visible*-ро мавриди истифода қарор додааст, ки чузъи *clear* «...< анг.м. cleer / cler < фаронсавии бостон cler / clair < лот. clārus...»-и вожаи аввал ва *visible* «...< фр. visible < лот. uīsisibilis...» [99, 594] баромади лотинӣ доранд: The people of this caravanseray (the world) have become my enemies, / in order that the Resurrection might be made **clearly visible to me** beforehand.

4.Кашф ва шухуд: Ҳар кӣ меҳр оби намозаш гашт **айн**, / Сӯи имон рафтаниш медон ту шайн [д. 1, б. 1765].

Аз назари мутарҷим, маънои номбурдаи **айнро** дар байти боло дар забони англисӣ метавонад калимаи *revelation* «кашфшуда» ифода намояд, ки чузъи *revel*-аш [< анг.м. reuel / revel < фаронсавии бостон revel < лот. rebellāre - 99, 447] решаи лотинӣ дорад: Any one whose prayer-niche is turned to the (mystical) revelation, / do thou regard his going (back) to (the traditional) faith as shameful.

Ҳамин низоми таҳлил ҳангоми баррасии вожаву ифодаҳои **чиҳоз-household goods, outfit; зод- provender, generous and bountiful** ва м. инҳо пеш гирифта шудааст.

3.6.Тарҷумани таркибу ибораҳои «ММ» бо таркибу ибораҳои англисӣ. Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар «ММ» на танҳо калимаҳои гуногунсохторро ба ду ё зиёда маъно мавриди истифода қарор додааст, балки як гурӯҳ таркибу ибораҳоро гоҳ ба ҳамон маъноҳое корбааст намудааст, ки дар фарҳангномаҳо қайд шудаанд ва гоҳ маҳсули тафаккури худӣ адиб аст. Мавлавӣ гӯё ба ин восита ба имкони васеи маъноифодакунӣ доро будани ин гуна воҳидҳои наҳвири нишон додааст. Ба ин хусусияти осори ӯ Президенти кишварамон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ишора карда навиштаанд, ки «Мавлоно дар калимасозӣ ва иборабандӣ маҳорату устодии комил дорад» [33, 389].

Мутарҷими «ММ» низ барои ҳар кадоми чунин таркибу ибораҳо муодилҳои мувофиқи англисии онҳоро ҷустуҷӯ карда, дар ҳоли муносиб буданашон истифода бурдааст. Бештари чунин таркибу ибораҳо дар ифодаи ду маъно, аммо бархе дар баёни се маъно ба кор рафтаанд. Масалан, таркиби

обу равған, ки дар «ФЗТ» ду маънояш: 1) киноя аз носозгорӣ, зидди якдигар будан, ба ҳам ночаспон будан; 2) ҳила [92, ҷ. 1, 887] ишора шудааст, дар «ММ» ба маъноҳои зерин истифода шудааст: 1. киноя аз зоҳирсоӣ, найрангу фиреб: Дил наёромад ба гуфтори дурӯғ, / **Обу равған** ҳеч нафрӯзад фурӯғ [д. 2, 6. 2735].

Муодили англисии таркиби номбурда *water and oil* буда, ҳар ду чузъ: *water*: «...< англ.м. water < юн. *ωasser*) ва *oil* «...< англ.м. *oile* < фр. *huile* < лот *oleum* < юн. *Ἐλαία*...» [99, 357, 601] калимаҳои иқтибосии юнонӣ мебошанд: *The trouble heart is not comforted by lying words, / water and oil kindle no light.*

2. **Обу равған** дар ин байт ба маънои «ородихӣ» омадааст ва дар матни англисӣ таркиби *water and oil* «обу равған» тарҷума шудааст. Мутаассифона, муайян кардан душвор аст, ки дар забони англисӣ он маънои «ҳилаю найранг»-ро дорад ё не?: Ту ҳам, эй ошиқ, чу ҷурмат гашт фош, / **Обу равған** тарк кун, ишкоста бош [д. 4, 6. 346]. *Thou too, O lover since thy crime has become manifest, / abandon water and oil specious varnish and be broken contrite.*

3. Ду чинси мухолиф, ки тавфиқи ошӣ ва тавофуқ байни онҳо нест, мисли обу оташ; зидду мухолиф: Вақти хушёрӣ чу **обу равған**анд, / Вақти мастӣ ҳамчу чон андар тананд [д. 5, 6. 3459]. *They (the drinkers) when sober, are as water and oil, / when intoxicated, they are as the spirit in the body.*

Дар диссертатсия ин усули таҳлил дар мавриди таркибу ибораҳои **рӯзи равшан**- *bright day*, **дами сард**- *cold (fruitless) sighs, cold (rough) answer, cold breath (tiresome discourse)*; **олами бемунтаҳо**- *an infinite world*, **кӯҳли азиз**- *precious collyrium* ва м. инҳо пеш гирифта шудааст.

ХУЛОСА

I. НАТИҶАҲОИ АСОСИИ ИЛМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Захираи дониш, таҷриба ва маҳорати суҳандони Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ имкон додааст асаре офарад, ки дар он тамоми дороиҳои луғавӣ, калимасозӣ ва қолабҳои суннатии даврони адиб инъикос ёфтааст.

Дар асар дар қатори дигар гурӯҳҳои луғавӣ-маъноӣ вожаву таркиб ва ибораҳои сермаъноӣ мансуб ба исми мавқеи хоса дошта, адиб аз онҳо моҳирона истифода карда, тамоми ҳодисаю воқеаро бо тамоми чузъиёташон ба тарзи равшан дар пеши назари хонанда муҷассам сохтааст [10-М].

Таҳлилу муқоисаи ин гуна унсурҳои луғавӣ моро ба хулосаҳои зерин овард:

1. Кулли вожаҳои мансуб ба исми «ММ» ва муодили англисии онҳо аз ҷиҳати мансубияти забонияшон ду навъ: аслий ва иқтибосӣ ҳастанд. Ҳам вожаҳои аслий, ҳам иқтибосӣ аз ҷиҳати маъмул / номаъмул буданашон ба ду гурӯҳ: дар ҳама даврон маъмул ва архаистӣ чудо мешаванд. Дар байни вожаҳои аслии тоҷикӣ миқдори унсурҳои луғавии маъмул бештар буда, дар миёни унсурҳои луғавии иқтибосӣ теъдоди архаистӣ имтиёз доранд [6, 7-М].

2.Калимаҳои аслии тоҷикӣ ва аслии англисӣ аз ҷиҳати баромади худ инъикоскунандаи даврони мухталифи инкишофи забонҳои зикргардида мебошад: сарчашмаи баъзеи онҳо ба 3.-ас. ҳ.-авр. мерасад, қисми дигар дар забони умумиэронӣ (тоҷикӣ) ва англосаксонӣ (англисӣ), гурӯҳи сеюм дар забонҳои қадими форсӣ-тоҷикӣ ва англисӣ ва м. инҳо дучор мешаванд [6, 13-М].

3.Вожаҳои аслии тоҷикии маъмул дар бештари маврид бо як вожаи аслии англисӣ тарҷума гардида, силсилаи калонашон дар ифодаи 2 маъно ва ҳиссаи камашон аз 3 маъно то 7 маъноро баён кардаанд [8-М].

4.Микдори вожаҳои аслии тоҷикии бо чанд калимаи англисӣ баргардоншуда назар бо як унсури луғавӣ тарҷумагардида кам буда, дар байни онҳо вожаҳои думаъно, семаъно, чормаъно, панҷмаъно ва м. инҳо дида мешавад [3-М].

5.Таҳлил нишон дод, ки дар «ММ» ду навъи вожаҳои сермаъно вучуд доранд:онҳое, ки яке аз маъноҳояшон маъмул буда, дар фарҳангномаҳо низ ишора шудаанд ва дигаре хоси «ММ» буда, чунин маъноҳо дар «ФЗТ», ҳатто дар фарҳангномаҳои мукамал монанди «Луғатнома» -и Деҳхудо ва «Фарҳанги бузурги суҳан» қайд нашудааст [4-М].

6.Ин ё он вожаи сермаънои тоҷикии «ММ» ба англисӣ гоҳ бо айни як калима ва гоҳ бо чанд унсури луғавӣ тарҷума карда шудааст. Бо якчанд калимаи ҳаммаънои англисӣ тарҷума шудани ин ё он вожаи сермаънои тоҷикӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар забони англисӣ захираи луғавии вожаҳои ҳаммаъно зиёданд. Мутарҷим чунин роҳи ифодаи матлабро барои парҳез аз такрори нобарҷо низ пеш гирифтааст [1, 9-М].

7.Мутарҷими «ММ» ҳангоми тарҷумаи матни асар маҳорати баланди тарҷумонӣ нишон дода, дар аксар ҳолат бо дарки хусусиятҳои маъноии унсурҳои луғавии тоҷикӣ онҳоро ба забони англисӣ дурусту саҳеҳ баргардон кардааст, вале ҳолатҳои бо ҳамдигар мутобиқат накардани матни асл бо тарҷума низ ба мушоҳида мерасад [2, 6-М].

8.Дар «ММ» як силсила вожаҳои иқтибосии арабии маъмули сермаъно дучор шуданд, ки мутарҷим гоҳ ҳама маъноро бо як вожаи содаи англисӣ, гоҳ як маъноро бо вожаи сода, дуюмро бо сохта, гоҳ бо мураккаб ва гоҳ бо таркибу ибора баён намудааст. Қисми зиёди ин гуна унсурҳои луғавӣ дар ифодаи ду маъно ва ҳиссаи камашон дар баёни се маъно ба кор рафтаанд [7-М].

9.Дар «ММ» як гурӯҳ вожаҳои арабии архаистӣ дучор гардиданд, ки онҳо асосан дар ифодаи ду маъно истифода шуда, ҳамагӣ як ададашон дар баёни се маъно омадааст. Маъноҳои қисми бештари ин гуна унсурҳои луғавӣ бо як калимаи аслии англисӣ ва ҳиссаи камашон бо якчанд воҳиди луғавии англисӣ тарҷума шудаанд [4-М].

10.Вожаҳои арабии маъмули «ММ» ба забони англисӣ бо унсурҳои иқтибосии мухталифи ба он забон воридгардида ифода карда шудаанд. Чунин иқтибосҳо аз ҷиҳати усули ба забони англисӣ роҳёбияшон ду навъанд: 1) бевосита; 2) бавосита. Бо усули якум роҳёбии иқтибосҳо кам мушоҳида

шуда, онҳо аз лотинӣ, юнонӣ, франсавӣ, скандинавӣ, исландӣ ба забони англисӣ ворид гардидаанд. Қисми бештари ин гуна воҳидҳои луғавӣ аз забони лотинӣ ба воситаи забонҳои миёнарав (асосан франсавӣ) ба таркиби луғавии забони англисӣ иқтибос шуда, баъзан бо чунин усул вожаҳои юнонӣ низ роҳ ёфтаанд [11-М].

11. Ду-се маънои айни як калимаи архаистии арабӣ тавассути як вожаи лотинӣ, фаронсавӣ, юнонӣ ё чанд вожаи мухталифрешаи лотинӣ ифода карда шудааст. Ҳиссаи калони чунин маъноҳо бо ёрии унсурҳои луғавии мухталифи забонҳои гуногун баён карда шудаанд, яъне як-ду маъно бо вожаҳои як забон, маънои дигар бо унсурҳои луғавии забони дигар, монанди лотиниву англосаксонӣ, лотиниву арабӣ, лотиниву тевтонӣ, лотиниву юнонӣ, скандинавиву англосаксонӣ, форсиву келтӣ, юнониву арабӣ, ибриву англосаксонӣ, лотиниву арабиву англосаксонӣ, лотиниву англосаксониву олмонии бостон, фаронсавиву англосаксонӣ, лотиниву скандинавӣ баён карда шудааст. Бархе аз калимаҳои арабиро мутарҷим ба ҳамон шакли арабияшон бидуни тарҷума зикр намудааст [4-М].

12. Сохтори калимаҳои дар ифодаи ду ё зиёда маъно истифодашаванда дар ҳар ду забон ягона набуда, мутарҷим гоҳ вожаи содаи тоҷикиро бо содаи англисӣ, содаро бо сохта ва, баръакс, сохтаро бо сода, сохтаро бо сохтаву мураккаб ва таркибу ибораҳо баргардон намудааст [5-М].

13. Мутарҷим водор шудааст, ки дар чанд маврид калимаҳои мураккаби тоҷикиро бо таркибу ибораҳои англисӣ тарҷума кунад [12-М].

14. Дар матни «ММ» ду қолаби таркибу ибораҳо: тоҷикӣ ва арабӣ ба мушоҳида расида, аз ҷиҳати теъдод навъи тоҷикӣ назар ба арабӣ бартарӣ дорад [1-М].

15. Як қисми таркибу ибораҳои тоҷикии сермаъно бо ҳамин гуна воҳидҳои наҳвии англисӣ тарҷума гардида, теъдоди ибораҳои изофии тоҷикӣ назар ба ғайриизофӣ бештар аст [5-М].

II. ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

Баррасии вожаҳои сермаънои «ММ» ва қиёси онҳо бо тарҷумаи англисияшон нишон дод, ки ҳангоми баргардони матн ба эътибор гирифтани табиати ҳар кадом забон амри зарурӣ буда, пеш гирифтани чунин усули кор метавонад имкониятҳои онҳоро дар баёни матлаб ба таври возеҳ ошкор намояд.

Барои муваффақ пайдо кардан дар кори тарҷумаи асари адабӣ, бадеӣ нафаре дастболо хоҳад гардид, ки донандаи хуби ҳар ду забон бошад, нозукиҳои маъноии ҳар як вожаро хуб сарфаҳм равад, аз қолабҳои сарфию наҳвии забонҳои мавриди муқоиса огоҳии хуб дошта бошад.

Баррасии масъалаи мазкур моро водор сохт, ки тавсияҳои зеринро пешниҳод намоем:

1. Рисолаи мавриди назар метавонад дар оянда барои такмил ёфтани маводи осори таҳқиқии марбут ба вожашиносӣ, сарфу наҳви таърихӣ ва

муқоисавии забонҳои тоҷикиву англисӣ, инчунин тарҷумаи забон ва услуби адибон мусоидат намояд.

2.Мазмуну муҳтавои рисола дар чараёни тадриси фанҳои интихобии ба тарҷумашиносии осори адабӣ, вожашиносии таърихӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои донишҷӯёну магистрантон метавонад мавриди истифода қарор гирад.

3.Нуктаҳои дар диссертатсия зикргардида барои тақмили маводи луғатномаҳои тафсирий, тарҷумавӣ ва этимологӣ мадад хоҳад расонид.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶҲИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

[1-М] Шарипова Ш. М. Мулоҳизаҳо дар бораи вижагиҳои тарҷумаи вф «Маснавии маънавӣ» ба забонҳои русию англисӣ [Матн] // Ахбори ДДХБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ). - 2019. - (№2 (78)). –С. 95-105.

[2-М] Шарипова Ш. М. Феълҳои содаи сермаъноии тоҷикӣ дар «Маснавии Маънавӣ» ва вижагиҳои тарҷумаи онҳо ба забонҳои русию тоҷикӣ [Матн] // Ахбори ДДХБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. - 2021. - №1(86). - С. 70-80.

[3-М] Шарипова Ш. М. Вижагиҳои қорбасти исмҳои сермаъноии бемуодили тоҷикӣ дар забонҳои русӣ ва англисӣ [Матн] // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ / Ш. М. Шарипова. - 2021. - №3 (92). Душанбе, – С. 136-142.

[4-М] Шарипова Ш. М. Мулоҳизаҳо дар бораи исмҳои сермаъноии қушнашудаи тоҷикӣ ва тарзҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ (дар намунаи «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Румӣ) [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ / Ш. М. Шарипова, А. Ҳасанзода. - 2022. - №2. –С. 15-22.

[5- М] Шарипова Ш. М. Усулҳои тарҷумаи исмҳои сохтаи бо пасванди -ӣ ташаккулефтаи «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ ба забони англисӣ // Ахбори ДДХБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. - 2024 - №2. – С. 132-138.

[6- М] Шарипова Ш. М. Усулҳои тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии сермаъноии «Маснавии маънавӣ» ба забони англисӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ / Ш. М. Шарипова. -2025. -№1/1 (131). – С. 134-140 .

[7- М] Шарипова Ш. М. Вижагиҳои тарҷумаи калимаҳои иқтибосии арабии сермаъноии «Маснавии маънавӣ» ба забони англисӣ // Ахбори ДДХБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. -2025. - №2 (103). – С.139-145.

II. Мақолаҳо дар мачмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ

[8-М] Шарипова Ш. М. Тавсифи муқоисавии майдонҳои лексикӣ ва семантикӣ консепти «хурсандӣ» дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] // Аз Ҳазорчашма то Чикаго. Маводди конфронси илмӣ бахшида ба 70-солагии дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ Алиҷон Бойматов / Ш. М. Шарипова, М. А. Сидиқова. - 2017. –С. 154-157.

[9-М] Шарипова Ш. М. О понятии «сравнение», его видах и функциях в таджикском и английском языках [Матн] // Саодати рӯзгор. Маводди конференсияи илмӣ бахшида ба «Солҳои 2019-2021 – Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ», «70-солагии дотсенти кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ Неъматуллоева М. Н.» / Ш. М. Шарипова, М. А. Сидиқова. - 2019. - №9. - С. 343-352.

[10-М] Шарипова Ш. М. Вожаҳои макон ва ҷойро ифодакунанда дар забони англисӣ [Матн] (Tajik words labeling place and location in english) // Scientific Publishing center. Interconf. France / Sh. M. Sharipjva, N. A. Hikmatulloeva. - 2021. - С. 322-325.

[11-М] Шарипова Ш. М. Навъҳои асосии иқтибосҳо [Матн] (The main types of borrowings) // Scientific Publishing center. Interconf. Конференсияи байналмилалӣ. Монтеррей Мехико, 18-19 December / Sh. M. Sharipjva, N. A. Hikmatulloeva. - 2021. – С. 286-289.

[12-М] Шарипова Ш. М. Чанд мулоҳиза дар бораи як воҳиди фразеологӣ // Ахбори ДДҲБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. -2022. -№1 (90). – С.132-141.

[13-М] Шарипова Ш. М. Хусусиятҳои истифодаи калимаҳои иқтибосӣ дар тарҷумаи К. Чайкин дар «Бӯстон»-и Саъдӣ // Ахбори ДДҲБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. -2023. -№ 3 (96). – С. 111-120.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ХУДЖАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
АКАДЕМИКА БОБОДЖОНА ГАФУРОВА»

На правах рукописи

УДК811.222.8+811.111
ББК81.2Т+81.2Англ.
Ш-32

ШАРИПОВА ШАХЗОДА МИРЗОГАНИЕВНА

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МНОГОЗНАЧНЫХ
СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ И СПОСОБОВ ИХ ПЕРЕВОДА НА
АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК (НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ «МАСНАВИ
МА’НАВИ» ДЖАЛАЛУДДИНА БАЛХИ)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой
степени кандидата филологических наук по специальности
6.2. Филология (6.2.14. Типологическая и контрастивная лингвистика)

Диссертация выполнена на кафедре таджикского языка Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»

Научный руководитель: **Хасанзода Абдуджамол Ашраф** – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»

Официальные оппоненты: **Мамадназаров Абдусалом** – доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка и сравнительной типологии Таджикского национального университета

Азизова Зарина Шавкатовна – доктори фласофии (PhD) – доктор по специальности, дотсент кафедры иностранных языков Института экономики и торговли Таджикский государственный университет торговли

Ведущая организация: **Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддин Айни**

Защита диссертация состоится «23» июля 2026 года в «09:00» часов на заседании диссертационного совета 6D.ВАК-119 при Государственном образовательном учреждении «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» (735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1; E-mail: nmirzozoda@bk.ru; Тел.: 92-825-60-70). С текстом диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в научная библиотеке ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова». Объявление о защите диссертации размещено на официальном сайте ВАК при Президенте Республики Таджикистан www.vak.tj.

Автореферат разослан «_____» _____ 2026 года.

Секретарь ученого совета,

доктор философии (PhD)

Мирзозода Н.М.

СПИСОК УСЛОВНЫХ СОКРАЩЕНИЙ

англос. – англосаксонский

ар. – арабский

б. – байт

вал. – валлийский

гр. – греческий

д. – дафтар

дат. – датский

и т.д. – и так далее

и. – европ.прот. – индоевропейский протоязык

инд.ев. – индоевропейский

лат. – латинский

ММ – «Маснави ма’нави»

н.э. – нашей эры

ср. англ. – среднеанглийский

СТЯ – Словарь таджикского языка

т. – том

фр. – французский

ВВЕДЕНИЕ

Диссертационная работа посвящена анализу многозначных существительных в «ММ» и способам их перевода на английский язык.

Актуальность темы исследования. «ММ» Джалолуддина Балхи, состоящее из шести тетрадей и содержащее приблизительно 26 тысяч бейтов, является ярким свидетельством высочайшего мастерства и красноречия всемирно известного литератора, поэтому занимает особое место в истории персидско-таджикской цивилизации и снискал признание как на Востоке, так и на Западе. Это произведение не только служит сокровищницей уникальных слов, изысканных выражений и оборотов, обогативших словарный запас языка наших предков, но и является источником глубоких, редких смыслов. Оно открывает читателю многообразие значений лексических элементов, относящихся к различным частям речи, в особенности — к имени существительному.

К сожалению, в таджикском языкознании лексико-грамматические особенности данного произведения, создававшегося автором более десяти лет на классическом таджикском (персидском) языке, изучены недостаточно. Подчеркивая необходимость всестороннего лингвистического анализа этого памятника литературы, Президент Республики Таджикистан, Основоположник мира и национального единства, Лидер нации Эмомали Рахмон подчеркнул: «Богатый мир поэтической речи «Маснави», несмотря на продолжительные исследования, все ещё сохраняет много неизученных элементов и ждёт вдумчивого и серьёзного исследования» [33, 392].

Известно, что использование многозначных имен существительных является одним из основных способов выражения цели каждого литератора, свидетельством его высокого мастерства, ибо поэт или писатель при помощи малых лексических элементов в результате их сочетания с другими словами может выразить несколько смыслов. Такие слова в «ММ» Мавлоно Балхи составляют большую группу, при помощи которых автор выражает смыслы, использование которых в этом значении не зафиксировано даже в самых полных и авторитетных словарях.

Другой момент относится к переводу указанных слов на английский язык. На основе сопоставления текста оригинала и перевода можно сделать вывод, что переводчик в совершенстве владел двумя языками. Он с большим мастерством переводит оригинальный текст на английский и прилагает максимум усилий для достижения адекватности перевода.

Необходимо отметить, что сегодня в таджикском языкознании не становились объектом специального исследования не только особенности перевода полисемантических существительных в «ММ», но и сама проблема многозначности лексических элементов произведения.

Изучение данной проблемы в дальнейшем может оказать большую помощь для выявления особенностей языка и стиля Мавлоно Балхи.

Степень изученности научной темы. Изучение слова и его семантических особенностей имеет давние традиции в отечественной и зарубежной лингвистике. Учеными были предприняты значительные усилия для освещения дискуссионных аспектов данной проблемы, выявления причин развития полисемии, а также исследования факторов многозначности одних лексических единиц и моносемантической других. В научных трудах зарубежных языковедов исследованы такие проблемы, как взаимосвязь слова и его значения [58], анализ значения текста [63], разграничение многозначности и омонимии [68], общая лингвистическая семантика [73], когнитивная теория значения слова [75], этимология и семантика слова [76], проблема анализа значения слова [89], семантическая деривация [74] и т. д.

Ряд зарубежных ученых посвятили свои диссертационные работы различным аспектам многозначности лексических единиц. В частности, были рассмотрены: лингвокультурологический потенциал многозначных слов [56], полисемия производных лексем [62], многозначность как фактор формирования антонимических и синонимических слов [67], развитие переносных значений сложных слов, анализ многозначных слов в свете инвариантной теории и антропоцентрического подхода [69], влияние актуализации многозначных слов на восприятие и понимание речи [77], проблемы лексикографического описания многозначных слов [80], семантическая структура многозначных слов с позиции теории инвариантности [84].

Зарубежные языковеды в отдельных статьях также рассматривали значение слова и его использование [53], оппозицию в семантике, семантико-этимологическую реконструкцию заимствованных слов [54], изменение внутреннего значения слова [99], проблему семантических границ в языке [57], слово и его значение как предмет исторической лексикологии [60], семантические особенности сложных слов [61], системно-историческое изучение лексики и её значения [71], функционирование многозначных слов в контексте, семантика текста [78], лексико-грамматическое описание многозначных существительных [79], соотношение значения слова и понятия [81], место импозиции в классификации значения слов [82], принцип многозначности в научной лексике, взаимосвязь звуковой оболочки и значения слова [83; 85], семантические особенности производных слов, выражающих признак [88].

В трудах таджикских языковедов также рассмотрены проблемы формирования многозначности производными словами, относящимися к существительному, прилагательному и наречию [4], лексико-структурные аспекты многозначных соматизмов [13], семантическая система таджикского глагола [14], ономаσιологическая структура сложных слов таджикского языка [15; 16], закономерности формирования многозначности слов в таджикском языке [30], фонетические, семантические, переносные и фразеологические особенности языка газелей поэтов XII-XIV веков [38] и т. д.

Отдельные статьи таджикских учёных также посвящены вопросам функционирования исконных и переносных значений слов [50; 51], полисемии в таджикском языке [86], специфике толкования лексем в современных таджикских толковых словарях [26, 116-124], проблемы разграничения омонимии и многозначности [34, 48-56], особенности перевода соматизмов в художественных текстах на таджикском и английском языках [27, 17-159] и т.д.

До сегодняшнего дня таджикские исследователи опубликовали ряд научных трудов и защитили кандидатские диссертации, посвящённые различным аспектам изучения произведений Мавлоно, в частности «ММ». В указанных трудах анализу подвергнуты следующие проблемы: семантика слов **об** «вода», **бод** «ветер», **оташ** «огонь» и **хок** «земля» и их словообразовательный потенциал в творчестве Мавлави [24], язык и стиль Мавлоно Джалалуддина Балхи [35], сравнительный семантико-структурный анализ соматизмов в поэзии Фарзоны и в «ММ» Мавлави [9; 10], лингвистические особенности поэзии Мавлави [21; 72], статус языка с точки зрения Мавлави [22], полисемия разноструктурных глаголов «ММ» [40; 87], лексическая синонимия в «ММ» [59], лексико-грамматические особенности и диалектизмы в «ММ» [65; 66].

Ряд научных статей таджикских учёных посвящен проблемам сохранения лексики Мавлави в современных народных говорах, а также специфике префиксального словообразования [23; 25], роли «ММ» в развитии таджикского языка [31], лексико-стилистическим особенностям «ММ» [37], использованию слова «дил» в коранических аятах, приведённых в поэзии Балхи [12], языку и стилю изложения газелей Дж. Руми [17], некоторым уникальным лексическим элементам, языковому протяжению и авторским неологизмам (производным словам) Мавлави в маснави [43; 44; 45], нетрадиционной связи между определением и определяемым словом в «ММ» [29], некоторым языковым аспектам «ММ» [52], особенностям использования арабских слов в «ММ» [8], номинативным фразеологическим единицам в «ММ» [41], некоторым редким типам производных слов в «Маснави» [46; 47].

В Таджикистане и Иране создан ряд толковых словарей «ММ», также опубликованы толкования к «ММ», в том числе труды Р. Кодирёна [90], Н. С. Хаёта [94], К. Замони [1], Р. Николсона [3], [96].

Так как в нашей диссертационной работе рассматривается перевод «ММ» на английский язык, представляется необходимым привести краткий обзор литературы по данной проблеме.

Устод Садриддин Айни был одним из первых исследователей, обративших внимание на художественные достоинства и недостатки переводной литературы. Он неоднократно излагал свои замечания относительно языка и стиля переводов, оценивая их качество и критикуя стилистически слабые версии отдельных произведений [5; 6; 7].

В дальнейшем исследователями были изложены интересные соображения о качестве перевода «Воспоминаний» С. Айни на русский язык [49], о переводе русских произведений на таджикский язык [18], о переводе произведений таджикских литераторов за рубежом [19], о языке перевода в таджикской периодике и издательской практике [28], о проблеме оценки адекватности и качества перевода [36].

В Таджикистане защищено несколько кандидатских диссертаций, посвященных исследованию перевода произведений таджикских классиков на английский язык. В их число входят работы, посвященные анализу лексико-семантических особенностей пословиц и поговорок из «ММ» в таджикском и английском языках, лексическим трудностям художественного перевода [20, 16-156], лексическим и стилистическим особенностям английских переводов газелей Хафиза Ширази [39, 15-161].

Связь исследования с научными программами (проектами) или темами. Диссертация выполнена согласно научно-исследовательской теме кафедры таджикского языка факультета таджикской филологии, а также кафедры языкознания и сопоставительной типологии факультета иностранных языков ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова». Кроме того, настоящая диссертация имеет тесную связь с научно-исследовательской проблематикой и основными требованиями, заложенными в государственных программах, национальных концепциях и стратегических планах, в том числе в «Программе развития государственного языка на 2020-2023 годы (от 28.11.2020, №647)», «Государственной программе совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 г.» (от 30.08.2019, №438), в решении Правительства Республики Таджикистан «О прерогативных направлениях научных и научно-технических исследований в Республике Таджикистан на 2021-2025 гг.» (от 26.09.2020, №503).

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель исследования. Рассмотрение особенностей имён существительных в «Маснави маънави» и анализ способов их перевода на английский язык с целью определения общности и отличий языка данного произведения от языка других средневековых произведений персидско-таджикской литературы на примере указанной группы многозначных слов.

Задачи исследования. Основной задачей исследования является определение степени использования многозначных существительных в «ММ», их применение в общеупотребительных и авторских (переносных) значениях и, тем самым, показать вклад Мавлоно Джалалуддина Балхи в обогащение и совершенствование лексического состава таджикского языка.

Для достижения поставленной цели необходимо решение следующих задач:

- определить количество и степень уместности использования одного и того же слова или различной исконной лексики таджикского и английского языков для передачи полисемии с целью выявления типологического сходства и различия сравниваемых языковых систем;

- исследовать факторы реализации имен существительных в тексте «ММ» в однозначных или многозначных контекстах и способы их перевода на английский язык;

- выявить взаимосвязь между возникновением многозначности исследуемых лексем и их валентностной сочетаемости в «ММ»;

- обозначить и систематизировать представленные в поэме лексемы, употребленные в контекстуально-авторских (оказиональных) значениях в «ММ», не зафиксированных в лексикографических источниках, в частности в СТЯ;

- выявить общее и особенное в функционировании общеупотребительной и архаичной многозначной лексики в «ММ» и проанализировать способы её перевода на английский язык на уровне отдельных слов, составов и словосочетаний;

- определить лингвистические факторы использования заимствованной лексики английского языка для передачи семантики арабских заимствований, представленных в «ММ»;

- обосновать функциональную роль заимствований из других языков мира, особенно из латинского и французского в лексическом составе английского языка при переводе исконных слов и арабских заимствований из «ММ»;

- исследовать роли латинских и арабских, латинских и тевтонских, латинских и греческих, латинских и скандинавских, латинских и древнегерманских, французских, латинских и финикийских заимствований в английском языке для передачи различных смысловых оттенков полисемии в тексте «ММ»;

- определить частотность употребления одного из схожих по форме многозначных лексем исконно таджикских и заимствованных арабских слов и исследовать их перевод аналогичными английскими или заимствованными словами;

- выявить роль разноструктурных языковых единиц (простых слов и устойчивых сочетаний) в репрезентации полисемии в «ММ» и определить способы их перевода соответствующими лексико-синтаксическими средствами английского языка;

- исследовать факторы преобладания бисемии (двузначности) у большинства лексем оригинала и проанализировать закономерности их перевода на английский язык, выявив причины доминирования простых и производных слов при относительной редкости использования сложных слов и сложноименных конструкций.

Объектом исследования является рассмотрение случаев приобретения многозначности именами существительными в «ММ», способов их перевода

на английский язык, а также показ роли разноструктурных слов в передаче различных значений.

Предмет исследования. На основе текста «ММ», подготовленного к публикации английским учёным Р. Николсоном и переведенного им на английский язык, с применением сравнительно-исторического и сопоставительного методов проанализированы случаи реализации именами существительными двух или более значений, а также специфика их перевода.

Теоретическую основу диссертационного исследования составляют научные труды таджикских ученых, в том числе Н. Маъсуми, Д.Т. Таджиева, Р. Гаффорова, М. Шукурова, М. Н. Касымовой, Х. Маджидова, С. Халимова, С. Сабзаева, А. Мамадназарова, С. Ганизода, Ж. Гулназаровой, М. Саломова, А.Хасанзода и зарубежных учёных В.В. Виноградова, Н.Н. Амосовой, В.Д. Аракина, Р.А. Будагова, М.А. Гак, И.М.Кобезевой, Е.С. Кубряковой, Е.В. Лукашевича, М.Н. Маковского, Д.Н.Шмелева, К. Замони, С.Гавхарина, М.Хасандуста и других.

Научная новизна исследования. Научная новизна исследования выражается в том, что впервые в таджикском и английском языкознании на материале «ММ» произведен расширенный анализ особенностей проявления многозначности исконно таджикских слов и арабских заимствований, а также разноструктурных лексических элементов, установлено их использование автором в особых значениях и определены способы их перевода на английский язык.

Положения, выносимые на защиту:

1. Установлено, что по языковой принадлежности существительные в «ММ» и их английские эквиваленты делятся на две основные группы: исконные слова и заимствованная лексика. Среди исконно таджикских слов преобладают лексические единицы, которые до настоящего времени находятся в активном употреблении, в то время как в пласте заимствованной лексики превалируют архаичные слова.

2. Переводчик «ММ» в большинстве случаев передает исконно таджикские общеупотребительные слова эквивалентными исконно английскими лексемами. Это свидетельствует о типологической схожести семантических полей исследуемых слов в обоих языках. В процессе перевода «ММ» переводчик проявляет воистину чрезвычайное мастерство, однако в отдельных случаях его переложение не всегда совпадает с оригиналом. В сравнении с однословными эквивалентами, в переводе преобладают варианты, представленные несколькими английскими словами, передающими от двух до пяти значений оригинала. В ряде случаев переводчик использует синонимы для передачи различных оттенков значения и во избежание нежелательной тавтологии.

3. В «ММ» представлены два вида многозначных существительных: слова, значения которых зафиксированы в лексикографии, и лексемы, большинство значений которых не отражено даже в полных толковых

словарях. Реализация многозначности таких слов в тексте поэмы напрямую зависит от их сочетаемости с исконными и заимствованными лексическими единицами.

При переводе архаичных арабских заимствований из «ММ» переводчик использует два способа: передачу одного значения соответствующим латинским, французским, греческим словом, либо использование нескольких разнокорневых лексем. В последнем случае привлекаются латинские заимствования или комбинации из различных языков, включая латино-арабские, греко-арабские, латино-греческие, персидско-кельтские и латино-скандинавские соответствия.

4. В «ММ» можно наблюдать два вида многозначных имён существительных, значения некоторых из них зафиксированы в толковых словарях, но большая часть не встречается даже в современных полных толковых словарях. Двухзначные или многозначные лексические элементы в таджикском и английском языках имеют структурные различия. Исходя из контекста, переводчик применяет различные трансформации: передает простое таджикское слово простым английским, простое — производным (и наоборот), а также использует для перевода производных слов производные и сложные слова, сложноименные конструкции и устойчивые словосочетания.

При изложении своих мыслей Мавлави, помимо разноструктурных слов, использует две формы многозначных сложноименных конструкций и словосочетаний: многозначные таджикские и арабские составы и словосочетания, при этом отдавая предпочтение употреблению таджикских лексических единиц.

Теоретическая значимость исследования. Установление количественных и качественных характеристик многозначных имён существительных в «ММ» позволяет выявить специфику индивидуального стиля изложения Мавлави на примере данной группы лексических единиц. Работа вносит вклад в определение роли Мавлоно в совершенствовании лексической системы языка наших предков.

Результаты исследования могут служить основой для дальнейших научно-теоретических исследований.

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты работы можно использовать при составлении учебно-методических пособий для студентов и магистрантов высших учебных заведений республики. Материалы диссертационного исследования могут найти применение в процессе преподавания спецкурсов по истории языка и стиля Мавлави, связей таджикского и английского языков, а также при изучении вопросов исторической семантики.

Степень достоверности результатов подтверждается глубиной проработки рассматриваемых проблем, обоснованностью теоретических положений и выводов, полученных в ходе анализа широкого круга первоисточников, научными статьями, опубликованными в рецензируемых

научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и в других научных сборниках, а также выводами диссертанта, сформулированными на основе исследованных источников.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Содержание представленной к защите диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук соответствует паспорту специальности 6.2. Филология (6.2.14. Типологическая и контрастивная лингвистика)

Личный вклад соискателя учёной степени в исследовании проявляется в том, что в результате глубокого анализа трудов отечественных и зарубежных исследователей автором были систематизированы теоретические и прикладные основы исследования. На материале «ММ», текст которого подготовил и перевел на английский язык Р. Николсон, соискателем лично выявлены семантические особенности проявления многозначности имен существительных, а также определены и классифицированы способы их перевода на английский язык.

Апробация и применение результатов диссертации. Основные положения диссертационного исследования обсуждены на заседаниях и научных семинарах кафедры таджикского языка, а также кафедры языкознания и сопоставительной типологии ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова».

Основное содержание диссертации отражено в докладах диссертанта на двух международных конференциях (Франция, 2021; Мехико, 2021), двух республиканских конференциях (Худжанд, 2017, 2019), ежегодных научно-практических конференциях профессорско-преподавательского состава ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» и в отдельных статьях автора, опубликованных в сборниках и научных журналах.

Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на совместном заседании кафедры таджикского языка и кафедры языкознания и сопоставительной типологии ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» (29 января 2026 года, протокол №6).

Публикации по теме диссертации. Основные результаты диссертационного исследования изложены в 13 статьях, в том числе в 7 статьях, опубликованных в рецензируемых журналах из перечня изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, списка использованной литературы, списка сокращений. Общий объём работы составляет 204 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** представлены сведения об актуальности темы и необходимости исследования рассматриваемого вопроса, о степени его изученности, объекте и предмете исследования. Дана характеристика источников и методов работы, представлена основная информационная и прикладная база, обоснована научная новизна, теоретическая и практическая значимость диссертации, изложены основные положения, представляемые к защите, сведения о личном вкладе соискателя, данные об апробации и внедрении результатов диссертационного исследования, список публикаций по теме диссертации и её общая структура.

Первая глава диссертации – **«Способы перевода исконно таджикских слов на английский язык»** - состоит из трех разделов и шести подразделов. В ней последовательно рассматриваются способы перевода двузначных и многозначных таджикских слов одним исконно английским словом, несколькими исконно английскими словами и посредством заимствованных общеупотребительных лексических элементов в английском языке.

1.1.Перевод исконно таджикских общеупотребительных слов из «ММ» одним исконно английским словом. В данном разделе анализируются двузначные и многозначные имена существительные из «ММ». Установлено, что сравнительно небольшая часть лексических элементов, наподобие **устухон** “кость”, **мохи** “рыба”, **хок** “глина”, **чирк** “грязь” имеет два значения, значительная же часть (в том числе **меғ** “облако”, **дарё** “река”, **гург** “волк”, **ситора** “звезда”, **оташ** “огонь”, **шоҳ** “шах”, **бод** “ветер”) имеет три-семь значений.

1.1.1. Двузначные слова. Анализ лексического состава и смысловых особенностей «ММ» и их сопоставление с переводным английским текстом произведения показал, что Джалолуддин Балхи применял два типа многозначных слов: 1) слова, одно из значений которых общеупотребительное, а второе значение присуще только языку «ММ»; 2) слова, оба значения которых не зафиксированы в словарях, однако Мавлави использует их именно в окказиональном значении. Например, в СТЯ приводятся следующие значения слова **устухон** – **кости**: «...1) твердое вещество у человека и животных для прочности тела; 2) ядро, косточка фруктов, наподобие косточки хурмы, винограда, граната и др...» [92, т.1, 396]. Однако в следующем бейте у Мавлави исконно таджикское и исконно сложное слово **устухон** [97, т.1, 203-204] использовано в двух значениях:

1.Так как ухо человека состоит из одной кости, поэт использует это слово в значении «ухо»: **Дар** яке пихе ниҳӣ ту рӯшанӣ, / **Устухон**еро диҳӣ самъ, эй ғанӣ [д. 2, б. 3290].³

³Николсон, Р. Шарҳи «Маснави маънавӣ» [Матн] / Р. Николсон; тарҷума ва таълиқи Ҳасани Лохутӣ. – Дафтари аввал. 1378. -С.9-585; дафтари дувум. -С.587-1019; дафтари севум. -С.1021-1407; дафтари чаҳорум. -С.1409-1721; дафтари панҷум. -С.1723-1992; дафтари шашум. -С.1994-2064. -Техрон: Интишороти илмиву фарҳангӣ, 1378. The Mathnawī of Jalāluddīn Rūmī. Edited from the oldest manuscripts available: With critical notes translation, & commentary by Reinold A. Nicolson litt. D., LL.D., F.B.A. Sir Thomas Adam's Professor of

В этом значении английский переводчик произведения использовал исконно английское слово **bone** «...< ср.англ. boon < англосакс. bān [99, 54]: Thou putttest light in a piece of fat, / Thou O self-sufficing one givest (the sense of) hearing to a **bone**.

Bone в английском языке используется в 3-4 значениях, одним из которых является «устухон» [91, 109; 98, 161].

2. Второе значение этого слова в «Маснави» - внешний вид человека или другого предмета. Здесь Мавлави намекает на 68 стих суры «Ёсин»: «...А кому Мы даём долголетие, того искривляем в его сложении...» – в значении «немогущий и искривленный»), то есть меняется внешний вид (строение, рост и т.д.) человека, и нельзя полагаться на него, а нужно полагаться на красоту и чистоту сердца: Андак–андак меситонад он чамол, / Андак–андак хушк мегардад нихол / Рав нуаммарху нунаккасху бихон, / Дил талаб кун, дил манех бар устухон [д. 2, б. 714].

Данное значение также передано словом **bone** во множественном числе – **bones**: Little by little He (God) takes away that beauty: / little by little the sapling withers. / Go, recite (the text) to whom so We grant length of days, him We cause to decline. / Seek the heart (spirit), set not thy heart on **bones**.

Так, в СТЯ приводятся три значения слова **мохй**: «...изменённая форма *masyaka < massayaka < mastyaka...» [97, т. 4, 258]. В одном из своих значений слово обозначает сказочную рыбу, на спине которой, согласно религиозным представлениям, стоит бык, а сама рыба находится в воде [92, т. 1, 706]. Однако Мавлави использует это слово для передачи совершенно иного смысла.

В «ММ» данное слово употребляется в следующих значениях:

1. Последний предел низших небесных тел [д. 3, б. 41].*⁴

Переводчик выражает данное значение словом *fish*, которое является многозначным словом английского языка [91, 327; 98, 581].

2. Второе значение слова – “верующий, правоверный” противопоставляется поэтом слову «кофир». Данное значение выражено словом **шаст**.

Эквивалентом английского слова **мохи** в этом случае также является исконно английское слово *fish*. Переносное значение слова *fish* вытекает из контекста: For both the effects (belief and unbelief) exist in this one person: / now he is a **fish** and now a hook.

Arabic and cometime Lectures in Persian in the University of Cambridge. Book I. P.10-255; book II. P.255-463; book III. P.463-807; book IV. P.808-1091; book V. P.1092-1401; book VI. P. 1401-1752. Cambridge, 1925.

⁴ Румй Чалолуддин. Давраи комили «Маснави маънавй». Ба саъйу эхтимом ва тавзеҳ Рейнолд Николсон. Аз рӯи нусхаи 1925-1933м. Дар Лайдан аз билоди Хуланд. Дафтари аввал. -С.2-205; дафтари дувум. -С.206-386; дафтари савум. -С.387-627; дафтари чахорум. -С.628-822; дафтари панҷум. -С.823-1048; дафтари шашум. -С.1049-1280. The Mathnawi' of Jala'luddin Rumi'. Eddited from the oldest manuscripts available: With critical notes translation, & commentary by Reinold A. Nicolson litt. D., LL.D., F.B.A. Sir Thomas Adam's Professor of Arabic and cometime Lectures in Persian in the University of Cambridge. Book I. P.10-255; book II. P.255-463; book III. P.463-807; book IV. P.808-1091; book V. P.1092-1401; book VI. P. 1401-1752. Cambridge, 1925.

Приведенные примеры свидетельствуют о том, что литераторы играют чрезвычайно значимую роль в процессе семантического развития слова. Именно писатели в результате добавления новых значений обогащают лексический состав языка, тем самым усиливают его потенциал и выразительную мощь.

В диссертации подобным методом анализируются двузначные таджикские слова из «ММ» и их английские эквиваленты, в том числе **хок-*earth***, **чирк-*filth***.

С целью обоснования исконно таджикского или английского происхождения данных лексических элементов, их этимология приведена с использованием сравнительно-исторического метода исследования.

1.1.2. Многозначные слова. Эти лексические единицы также разделены на две группы: первая группа используется в одном общеупотребительном значении, а также в двух значениях присущих только языку «ММ»; вторая группа используется в «ММ» в трех значениях присущих только этому произведению. Так, в СТЯ приводятся два значения слова **меғ**: «...1) облако, черное облако; 2) белое облако, туман, густой туман...» [92, т. 1, 683].

1. В «ММ» одним из значений этого слова является «облако»: Чун ниюшад гавҳари теғи маро, / Бод аз чо кай барад меғи маро [д. 1, б. 3793].

На английский язык слово **меғ**, корень которого восходит к древ.ир. корню **maig-* «быть облачным» [97, т. 4, 2687], переведено исконно английским словом *clouds* «...< др.-анг. *cloud* < англос...» [99, 278]: *Blood does not cover the sheen of my sword: / how should the wind sweep away my clouds?*

Слово *cloud* в английском языке имеет от 3 до 6 значений, одно из которых является «облако» [91, 164; 98, 278].

2. Два других значения данного слова не зафиксированы в доступных нам словарях, даже в «Лугатнаме» А. Деххудо и в Большом толковом словаре. Так, в следующем бейте слово **меғ** поэт использует в значении «тело», «туловище» [96, т. 8, 534]. Гуфт: «Вайрон гашт ин хона дарег», / Гуфт: «Андар маҳ нигар, мангар ба меғ» [д. 3, б. 3533].

Это значение переводчик также передаёт словом **cloud**: «*Alas*», she said, «*this house has been ruined*», / «*Look on the moon*» said he, «*do not look on the cloud*».

3. Третье, неожиданное значение слова **меғ** - «бесконечная Божественная милость и милосердие»: Он ки чӯ дид, обро накнад дарег, / Хоса он к-ӯ дид он дарёю меғ [д. 6, б. 805].

При переводе использовано опять же слово **cloud**: *He that has beheld the River does not grudge water (to the thirsty), / especially he that has beheld that Sea and (those) clouds*.

В отличие от слова **меғ** (облако), в «ММ» слово «бод» имеет семь значений:

1. Движение, возникающее из-за изменения температуры; один из четырех элементов; воздух: Кӯҳаму ҳастии ман бунёди ӯст, / В-ар шавам чун коҳ **бодам**, **боди** ӯст [д. 1, б. 3797].

В данном значении в переводе использовано исконно английское слово **wind** [< ср.англ. winden < англосак. windan -99, 611]: I am a mountain and my being is His building; / and if I become like a straw, my **wind** (the wind that moves me) is his **wind**.

Необходимо отметить, что слово **wind** в английском языке имеет шесть значений, одно из которых - «ветер» [91, 921; 98, 1765].

2. Спесь, высокомерие, самолюбие: То ки дар чоҳи ғурур андар ғитад, / Он ғаҳ аз ҳикмат маломат бишнавад. / Чун зи банди дом **боди** ӯ шикаст, / Нафси лаввома бар –ӯ ёбид даст [д. 5, б. 2061-2062]. To the end that he (the greedy man) may fall into the pit of delusion / and then hearken to the reproaches of Wisdom. / When his **wind** (idle, self-conceit) is broken by imprisonment / in the trap the rebuking soul gets the upper hand over him.

3. Необоснованный, беспочвенный, ничто: Аввал иблисе маро устод буд, / Баъд аз он иблис пешам **бод** буд [д. 5, б. 2305].

В таджикском бейте слово «бод» даже без толкования даёт значение «бесосновательный, ничто», но в английском варианте слово **wind** имеет значение «беспочвенный»: At first an Iblis was my teacher, / afterwards Iblis was (mere) **wind** in comparison with me.

4. По поверью древних людей, **бод** - одна из естественных основ тела, поэтому иногда становится причиной разных болезней, в том числе боди куландж – колик, боди ғализ – тяжелых газов, боди бавосир – геморроя и тому подобное. Словосочетание «*ҳабси бод*» – «запереть ветер» в следующем бейте означает задержание и невыпускание одного из таких ветров из специального места, предназначенного для него: Ки на ҳабси **боду** куланчат кунад, / Чор меҳи меъда оҳанчат кунад [д. 5, б. 1745]. For they will not make you a prisoner of (incapacitated by) **wind** / and dysentery and crucify you with gripes.

5. Желания и мечты, чувственные желания: Пеш аз он к-ин хокҳо хасфаш кунад, / Пеш аз ин к-ин **бодҳо** насфаш кунад [д. 1, б. 1884]. Before these clays drink it up, / Before these **winds** sweep it away.

6. Божья воля и мощь: Чун аз эшон муҷтамаъ бинӣ ду бор, / Ҳам яке бошанду ҳам шашсад ҳазор. / Бар мисоли мавҷҳо аёдодашон, / Дар адад оварда бошад **бодашон** [д. 2, б. 184-185]. When you see two of them met together as friends, / they are one and at the same time six hundred thousand. / Their numbers are in the likeness of waves: / the **wind** will have brought them into number plurality from unity.

В переводе не до конца воспринимается значение «Божья воля».

7. Душа птиц: древние верили, что у птиц нет души, подобной человеческой душе и душе животных; душа птиц – это ветер, причина их полёта и жизни: Кам зи **бод**е нест, шуд аз амри кун / Дар раҳим товусу мурғи хушсухун [д. 3, б. 4690]. He is not less than a **wind** (from which) at the command «Be!» / pea chocks and sweet voiced birds came to being in the (birds) womb.

В переводе слово **wind** использовано в значении “душа птицы”.

К таким словам также относятся лексические единицы **дарё- sea** (3 значения), **гург- wolve** (3 значения), **ситора- star** (3 значения), **оташ- fire** (5 значений), **шоҳ- king** (6 значений), **бод- wind** (7 значений) и др.

Смысловые особенности таких слов ярко свидетельствуют о том, что Мавлави уделяет особое внимание различным значениям лексических единиц, их смысловым оттенкам, прекрасно чувствует тонкости языка, глубоко знает богатства родного языка, именно поэтому его поэтическая речь красочна и ёмка.

1.2.Перевод исконно таджикских общеупотребительных слов из «ММ» несколькими исконно английскими словами. В двух подразделах этого раздела рассмотрены двузначные и трехзначные таджикские слова из «ММ»; переведенные на английский язык с помощью нескольких лексических единиц по причине отсутствия в языке перевода одного многозначного эквивалента.

Для передачи языковых тонкостей произведения на другой язык необходимо, чтобы переводчик в совершенстве владел принципами перевода, уделяя приоритетное внимание семантическому аспекту слова, соответствию текста нормам и правилам языка перевода. Стоит отметить, что английский переводчик «ММ» прекрасно справился с поставленными перед собой задачами.

В указанных подразделах анализу подвергнуты 12 исконно таджикских слов, четыре из которых имеют два значения (**доғ, ҳангома, сағ, гов**) и переведены на английский язык 8 английскими словами (**brand- painful, show- crowd, dog- cur, ox- cow**). Остальные 8 исконно таджикских многозначных слов (**гардун, гиреҳ, гил, гӯш, ёр, зоғ, захм, роҳ / раҳ**) Р. Николсон перевел с использованием 16 исконно английских слов (**cart- heaven, reed- knob, glu- mud, ear- heed, friend- help, raven- crow, blow- bite, road- way**).

1.2.1. Двузначные слова. Сопоставление оригинала «ММ» с его английским переводом показывает, что таджикские лексемы обладают более широким семантическим потенциалом по сравнению с английскими эквивалентами. В таджикском тексте один и тот же лексический элемент способен выражать большее количество значений.

Передача различных смысловых оттенков одной лексической единицы посредством двух слов свидетельствует о том, что переводчик тонко чувствует семантические нюансы. При работе над текстом он прилагает значительные усилия для сохранения духа и изысканности оригинала, стремясь представить английскому читателю «ММ» как подлинно национальное произведение. Ниже в качестве примера рассмотрим слово **сағ** «собака» и его английские эквиваленты.

Сағ- изменённая форма среднеперсидский слова **sak**, которое является продолжением древнеперсидский **saka**. Источником последнего считается «...*sn-ka, восходящее к *san «саг». Слово *san происходит от kyon...» и. ев. прот [97, ч. 3, 1749].

В СТЯ приведено известное значение слова **саг**, то есть обозначение известного домашнего животного [92, ч. 2, 172].

Используя слово **саг** во множественном числе в форме **сагон** и **сагҳо**, Джалолуддин Балхи выражает следующие значения:

1. Ссылаясь на хадис, Мавлави под словом **сагон** подразумевает богатых людей: Бо **сагон** аз устухон дар чолишӣ, / Чун найи ишкам тихӣ дар нолишӣ [д. 1, б. 2325].

Эквивалентом слова **саг** в английском языке является **dog**: “...< др.-англ. *dogge* < англос. *docga* [99, 448] имеющее 4-6 значений.

В следующем предложении слово **сагҳо** использовано в исконном значении: Thou art contending with **dogs** for the sake of a bone, / thou art wailing like an empty-bellied reed-pipe.

2. В следующем бейте **саг** означает неверных – евреев и христиан: Ин Асад ғолиб шудӣ ҳам бар **сагон**, / Гар набудӣ навбати он бадрагон [д. 6, б. 2413].

Английское слово *hound* в значении “охотничья собака [97, т. 3, 1749], также восходит к и.-европ. прот. *kъon*, но переводчик использует слово **сур** [ср.-англ. *kur-dogge*-99, 124]. Причина заключается в том, что слово *sig* имеет следующее значение: 1) уличная собака; 2) *перен.* бесстыжий, низкий, злой человек [91, 215; 98, 371]: This lion would have prevailed over the **curs**, / if it had not been the turn of those evil-natured ones (to prevail).

Хангома также является исконно таджикским словом и в СТЯ приводится в значении «скопление народа, сборище, кампания» [92, т. 2, 730]. Автор «ММ» также использует это слово в двух значениях:

1. Сборище танцоров, сказителей, рассказчиков и тому подобных лиц, толпа народа вокруг танцоров, заклинателей змей, меддахов, дервишей: То ба Бағдод омад он хангомачӯ, / То ниҳад **хангомае** бар чорсӯ. / Бар лаби шат мард хангома ниҳод, / Ғулғула дар шаҳри Бағдод уфтод. / Моргире аждаҳо овардааст, / Булачаб нодиршикор кардааст [д. 3, б. 1030-32].

Для передачи этого значения переводчик использует исконно английское слово **show**: “...< ср. англ. *schewen* < англосак. *Scēawian*...” [99, 483], которое имеет 7-15 значений [91, 740; 98, 1421]. Однако среди указанных значений отсутствует значение «скопище, сборище»: Till (at last) the would-be showman arrived at Baghdád, / that he might set up a public **show** at the cross-roads. / The man set up a **show** on the bank of the Tigris, / and a hubbub arose in the city of Baghdád— / «A snake-catcher has brought a dragon: / he has captured a marvellous rare beast».

2. Толпа народа, шумное сборище, шум: Дар чидолу дар хисому дар сугӯх, / Гашт хангома бар он ду кас гурӯх. / Ман ба сӯи чамъи хангома шудам, / Иттилоъ аз ҳоли эшон бистадам [д. 4, б. 2840-41].

Указанное значение передано словом **crowd**. В английском языке существуют два одинаковых по форме слова **crowd**: *crowd-1* [< англос. **crūdan*] и *crowd-2* [< ср. англ. *croude* < вал. *crwth*-99, 123]. Первое слово – исконно английское, второе – заимствованное. В данном случае переводчик

использовал исконно английское слово **crowd**-1: (Engaged) in disputation and controversy and desperate battle: / a **crowd** gathered round those two persons. / I went towards the **crowded** multitude / and took notice of their (the disputants') affair.

Crowd-1 в английском языке используется в 3-4 значениях [91, 211; 98, 365].

В диссертации с применением указанного метода также проанализированы слова: **доғ**- *brand, pain*; **ё** *crowd*; **гов**- *ox, cow*.

1.2.2. Многозначные слова. Ограниченность числа лексических единиц по сравнению с их значениями обусловило частое использование поэтом многозначных лексических элементов, в отличие от слов с ограниченным значением [48, 147]. В этом подразделе анализу подвергнуто значение слов **гардун**- *cart, heaven* (3 значения); **гиреҳ**- *reed, knobs, untroubled* (3 значения); **гил**- *clay, mud* (3 значения); **гӯш**- *ear, heed* (3 значения); **ёр**- *friend*, (3 значения); **захм**-1- *blow*-3, *bite, wound* (4 значения); **роҳ**- *road, way* (5 значений).

Особенность подобных лексических единиц заключается в том, что они широкоупотребительны. Именно эта особенность обусловила их способность сочетаться не только с множеством слов, но и с лексемами различной семантики, что способствовало приобретению ими новых значений. В большинстве случаев некоторые из этих значений характерны исключительно для авторского стиля «ММ». Имея в виду такую особенность языка писателей, в том числе автора «ММ», академик М. Шакури (Шукуров) писал: «...Таджикский язык — один из самых метафоричных языков, то есть, метафорическое значение слов и фраз в нашем языке очень развито. Наш народ создал множество удивительных, тонких и благозвучных метафор. На этой стезе классики персидской и таджикской литературы также проявили недюжинную изобретательность и виртуозность... В целом возможности для создания новых метафор безграничны. Можно придать многим словам новое значение и создать новые метафоры...» Такое создание метафор «...подвластно тому, кто хорошо осведомлен о тонкостях языка и его секретах. Однако эта осведомлённость приходит с опытом, со скрупулёзным изучением языка...» [51, 150].

В качестве примера рассмотрим слово **зоғ**. В «СТЯ» зафиксированы три значения этого слова: 1) птица с черным оперением; 2) *перен.*: ночь, темнота; 3) *инос.* локон возлюбленной [92, т. 1, 458]. Однако Мавлави использует **зоғ** в четырех значениях:

1. Птица-ворон; птица, которая собой и своим голосом приносит несчастье; *Ҳамяте буд чоҳилият дар димоғ, / Бонги шуме бар даманшон кард зоғ* [д. 3, б. 395].

Для обозначения названия этой птицы в английском языке используется однозначное слово *raven*-1 [91, 661; 98, 1260]: A heathen pride was in their

brains: / **the raven** croaked disaster over the traces of their habitation. 2. Жители мира и имущие, люди одержимые внешней стороной материального мира: Гуфт: «Мо **зоғем**, ҳамчун **зоғ** не, / Масти саббоғем, масти боғ не» [д. 1, б. 3954].

Это значение выражено другим многозначным английским словом *crow*: He (also) said, «We are *má zágħ* (that is, Our eye did not rove), we are not (looking for carrion) like **crows** (*zágħ*); / We are intoxicated with (enraptured by) the Dyer, we are not intoxicated with the garden (of flowers with their many dyes)». 3. *инос.* мутазилит и тот, кто отрицает абсолютную мощь Всевышнего: **Зоғ**, к-ӯ хукми қазоро мункар аст, / Гар ҳазорон ақл дорад, кофар аст [д. 1, б. 1229]. The **crow**, who disbelieves in the (absolute) authority of the Divine destiny, / is an infidel, though he have thousands of wits. 4. *инос.* низменная душа: Ҷон, ки ӯ дунболаи **зоғон** парад, / **Зоғ** ӯро сӯи гӯристон барад. / Ҳин мадав андар пайи нафси чу **зоғ**, / К-ӯ ба гӯристон барад, не сӯи боғ [д. 4, б. 1311-1312]. The spirit that flies after **crows**—/ the **crow** carries it towards the graveyard. / Beware! Do not run in pursuit of **the crow**-like fleshly soul, / for it carries (thee) to the graveyard, not towards the orchard.

Другим примером подобных слов является слово **роҳ**. В СТЯ приводятся три одинаковых по форме слова: **роҳ-I**, **роҳ-II**, **роҳ-III**. Два первые слова – исконно таджикские, третье слово – арабское заимствование: **Роҳ-I** имеет 6 значений: “...1) проход, улица; 2) расстояние между двумя точками; 3) средство, мера; 4) убеждение, стезя; 5) способ, обычай, правило, закон; 6) раз, крат...” [92, т. 2, 146-148].

В «ММ» данный лексический элемент использован в следующих значениях:

1. Путь, стезя, дорога: **Роҳ** чӣ-бвад, пурнишони пойхо, / Ёр чӣ-бвад, нардбони ройхо [д. 6, б. 510].

Анализ перевода бейта показывает, что переводчик для передачи пяти значений слова **роҳ** использовал два английских слова, то есть, он передал два значения посредством слова **road** и три значения – с помощью слова **way**. Так, первое значение слова **роҳ** передано с помощью исконно английского слова **road** [< ср.англ. rood / rode англосакс. *rād* -99, 451]: What is the **road**? Full of footprints. / What is the comrade? The ladder whereby minds ascend.

Road в английском языке имеет 2-3 значения [91, 695; 98, 1325]:

2. Путь, образ действия, порядок, закон: **Роҳи** хисс, **роҳи** харон аст, эй савор, / Эй харонро ту музоҳим шармдор [д. 2, б. 48].

В отличие от первого значения, переводчик для передачи значения «путь, образ действия, порядок, закон» использует слово **way**: “...< ср. англ. wey / way < англос. *weg*...”[99, 601].

Носители английского языка используют данную лексическую единицу в 8-10 значениях, одно из переносных значений которого «способ, метод, образ действия...» [91, 909; 98, 1741-1742]: The **way** of (physical) sense-perception is the **way** of asses, / O rider: have shame, O thou that art jostling (vying) with asses!

3. Прямая дорога, развитие, намерение: Боз танҳо меравем аз **роҳи** рост, / Бозгард зи хоҷа, **роҳи** мо кучост? [д. 2, б. 1261]. Once more we are going wide of the straight **way**: / turn back, O master—where is our **way**?

4. Вера, течение: Табли хорӣ дар миёна шарт нест, / **Роҳи** суннат кору максаб кард нест [д. 5, б. 2424]. «Tis not right to be a lick-platter (idle parasite) in the midst (of them): / the **way** of the Sunna is to work and earn».

В нижеследующих строках слово **рах** в первой строке обозначает дорогу, во второй строке оно использовано в значении «вера»: Ҳаст суннат **рах**, чамоат чун рафиқ, / Бе **раху** бе ёр афти дар мазик [д. 6, б. 502]. The Sunna is the (safe) **road** and the community are like (your) companions (on the road): / without the **road** and without comrades you will fall into (sore) straits.

5. Путь (религиозный), стезя: Дар талаб зан доиман ту ҳар ду даст, / Ки талаб дар **роҳ** некӯ раҳбар аст [д. 3, б. 979]. Always apply yourself with both hands (with all your might) to seeking, / for search is an excellent guide on the **way**.

Анализ данной группы лексических элементов из «ММ» показывает, что каждый литератор самостоятельно выбирает для передачи значения того или иного понятия слова, словосочетания, сложноименные конструкции, устойчивые выражения и другие средства родного языка.

1.3.Перевод исконно таджикских общеупотребительных слов из «ММ» заимствованными словами, употребительными в английском языке. В «ММ» выявлены исконно таджикские слова, которые переведены на английский язык с помощью заимствованных слов. Из них четыре лексические единицы (лоф, бар, зинҳор, дурдона) до сих пор активно функционируют в таджикском языке, тогда как два слова (шабӣ, мурдарег) перешли в разряд архаичных слов.

Общеупотребительные таджикские слова переводчик перевел с использованием 10 слов, сложноименных конструкций и словосочетаний (**boasting- boast, bosom- gracious god, take heed- protect, seed-pearl**), а архаичные слова переложены на английский словами и словосочетаниями **quality of night, inherited property - worthless – inherited**.

1.3.1. Перевод общеупотребительных исконно таджикских слов из «ММ» английскими заимствованными словами, сложноименными конструкциями, словосочетаниями. Такие лексические единицы, как **лоф- boast, бар- bosom, дурдона- seed-pearl** имеют два значения и их английские эквиваленты заимствованы из французского и латинского языков.

Другое исконно таджикское слово, **лоф**, предположительно происходит из корня *raf-* в значении «говорить» и связано с лексическим элементом «лоба» (< *rap-*) [97, т 4, 2503].

В СТЯ приводится следующее значение данного слова: 1) самохвалство, ложное самовосхваление ; 2) *переносное*. слово, речение [92, ч. 1, 606].

В «ММ» **лоф** использовано в следующих значениях:

1.Самовосхваление; многословие, безосновательные претензии; беспочвенное и неуместное самовосхваление: **Лофи** ту моро бар оташ барниход, / В-он сабили чарби ту барканда бод! / Гар набудй **лофи** зиштат, эй гадо, / Як кариме раҳм афкандй ба мо [д. 3, б. 737-738].

Переводчик перелагает слово **лоф** с помощью английского Participle 1) **boasting**, основная часть которого, **boast** [< фр.-199, 54], является французским заимствованием: Thy **boasting** hath set me on fire: / may that greasy moustache of thine be torn out! / Were it not for thy foul **boasting**, / O beggar, some generous man would have taken pity on me.

В следующем бейте слово **лоф** переведено английским существительным **boast**: **Лофи** шайхй дар чахон андохта, Хештанро Боязиде сохта [д. 6, б. 2548]. (Who) **boast** far and wide of being Shaykhs / and make out that they have (attained to) the rank of Báýazíd.

Boast имеет два значения, один из которых означает: «хвастовство, бахвальство, самовосхваление» [91, 107; 98, 156].

2. Лесть, подхалимство, обман, принятие мер. Комментатор «ММ» К. Замони отмечает, что слово **лоф** использовано в следующем бейте в значении «мера, средство». Также отмечается, что «**лоф**» может иметь значение «гордость, удовлетворенность», то есть, имеет место двоякое толкование слова [1, д. 1, 448]: Кувват аз Ҳақ хоҳаму тавфику **лоф**, / То ба сӯзан бар канам ин кӯҳи Қоф [д. 1, б. 1388]. I pray God to grant me strength and aid and (the right of) **boasting**, / that I may root up with a needle this mountain of Qáf.

В диссертации проведен анализ использования слов в редких значениях и рассмотрено историческое развитие слов в обоих языках.

Перевод исконно таджикских архаичных слов «ММ» на английский язык заимствованными словами, сложноименными конструкциями и словосочетаниями. Лексический состав языка — его наиболее быстро меняющаяся часть. Профессор Т. Шокиров писал в этом контексте: «...Язык может быть одновременно и щитом, и кинжалом для говорящего и носителя языка. Для этого каждый носитель языка должен уметь эффективно и мастерски использовать богатство лексического состава своего языка... Многие слова в лексическом составе языка со временем становятся непонятными и ненужными для его носителей, и их место занимают другие заимствованные и оригинальные слова...» [48, 32].

Профессор М. Саломов, обратив внимание на это обстоятельство, отмечает: «...Лексический состав языка, как и другие социальные факторы, всегда находится в состоянии развития и совершенствования. В зависимости от социальных событий лексический состав языка также совершенствуется и изменяется и в то же время является отражением всех социальных событий. Поэтому в определенный период времени использование одной группы слов в языке становится очень активным, а другая группа постепенно

ограничивает сферу своего использования и переходит в неактивный слой, или, так сказать, в группу пассивных слов...» [38, 124].

Количество таких слов в месневи незначительно. Некоторые из них имеют два значения, некоторые – три. Например, слово **шабӣ** - *quality of night* используется в двух значениях: “...1) вечернее время; 2) мир, материальный мир...”; слово **мурдарег** - *inherited property, worthless, inherited* поэт использует в следующих трёх значениях:

1. Наследие и имущество, оставшиеся после чьей-то смерти; наследственное имущество; наследие; не имеющая ценности вещь: Гуфт қозӣ: «Хез аз ин зиндон бирав, / Сӯи хонаӣ **мурдареги** хеш шав» [д. 2, б. 627]

Это сложное таджикское слово передано на английский язык при помощи словосочетания **inherited property**. Оба компонента словосочетания являются латинскими заимствованиями: **inherited**: “...< др. фр. *enheriter* < лат. *Inhērēditāre*...” [99, 262] и **property**: “...< ср.англ. < др. фр. *properté* < лат. *Proprietātem*...” [99, 415] и означают «имущество, оставленное в наследство»: The Cadi said (to him), «Get up and depart from this prison: / go to the house which is your **inherited property**».

Один из компонентов этого словосочетания (**inherited**) используется в английском языке в 1-3 конкретных значениях, а второй компонент (**property**) – в 2-4 значениях [91, 438, 641; 98, 800, 1218].

2. Никчемная и неценная вещь: Майли ту сӯи муғелон асту рег, / То чӣ гул чинӣ зи хори **мурдарег** [д. 1, б. 1968].

Для переложения данного значения, выраженного в таджикском языке сложным словом, переводчик использовал производное слово **worthless**. Необходимо подчеркнуть, что в английском языке есть два одинаковых по форме лексических элемента **worth-1**: “...< ср. англ. *wurth / warth* < англос. *wyrðe*]; **worth-2**: “...< ср. англ. *worthen* < англос. *weorðan* [99, 616]. В данном случае переводчик использовал **worth-1**. Компонент **-less** [< англ.-99, 291, 301] является словообразовательным суффиксом: *Thy inclination is towards thorn-bushes and sand: / I wonder what roses thou wilt gather from worthless thorns*.

М. Мамадназаров отмечает, что в английском языке слово **worthless** имеет значение «неценный, никчемный, незначительный, бесполезный» [91, 930]. Однако А. С. Хорнби [A. S. Hornby] подчеркивает, что это слово имеет два значения [98, 1782]:

3. Наследственный: Эй, басо, ки з-ин балои **мурдарег**, / Гаштааст андар чаҳон ӯ хурду рег [д. 1, б. 1282].

Данное значение передано на английском языке с помощью латинского странствующего слова **inherited** < др. фр. *enheriter* < лат. *inhērēditāre*...” [99, 262], которое проникло в английский язык через французский: *Oh, from this inherited woe many a mountain in the world / has become tiny fragments and (grains of) sand*.

В английском языке анализируемое слово имеет одно значение [91, 438; 98, 800].

Для более объёмного отражения семантических особенностей таких слов и выражений в данной главе приведены четыре таблицы.

Вторая глава диссертации – «Способы перевода заимствованных слов из «ММ» на английский язык» – состоит из двух разделов и девяти подразделов, в которых рассмотрены переложения того или иного заимствованного арабского лексического элемента из «ММ» на исконно английские слова; одним многозначным латинским, греческим, французским словом; разными латинскими словами; словами, относящимися к нескольким языкам, например, латинскому и греческому, латинскому и арабскому, латинскому и тевтонскому, персидскому и кельтскому, латинскому и скандинавскому, греческому и арабскому, латинскому и финикийскому.

2.1. Перевод заимствованной лексики из «ММ» исконно английскими словами. Несмотря на все усилия Мавлави использовать исконно таджикские слова и выражения, иногда возникала необходимость в использовании заимствованной лексики, в частности парфянских и арабских слов. Затрагивая проблему языка «ММ», Президент страны уважаемый Эмомали Рахмон отмечает, что «...богатый и красочный язык «Маснави» бесподобен. Наравне с использованием исконных слов и выражений родного языка, Мавлоно также обильно использует арабские, тюркские и греческие слова и выражения» [33, 392].

Другой причиной использования заимствованных слов является «возникновение в поэтических произведениях «необходимости в мувозана (равновесие) и мутародиф (синонимия), в соблюдении плавности речи, ёмкости слов и требований рифмы» [42, 51].

Третья причина: Мавлави, как и другие литераторы, в том числе Саади, некоторое время жил и учился в арабских странах. Поэтому “прекрасно знал арабский язык, и достижения данного языка, наверняка, оказали влияние на его произведения” [42, 242].

В «ММ» встречается определенное количество заимствованных слов, часть из которых использовалась во все периоды существования таджикского языка (мурғ, мехр, соҳил, маркаб, чид, ҳадис, зарб, аврат, ғул / ғулл, баҳр, каф, ҳабиб, нур, малик, сабо, чайб, музтар, мизон). Эти слова переводчик иногда переводит одним, а иногда-несколькими исконно английскими словами (**bird, sun- verily love, shore, rode - steed, earnest - zealously, talk, blow - fighting, woman - wife, shackle, sea, hand - foam, loves, light, king- - lordship, east-wind, head and bosom, under compulsion - necessity, weighing-scales – balance**). Другая часть (қадид, ҳимом, фарас, зухй, ичл, калб, вадуд, шурук, қудс, қул, ғулул, визр, кисва / кисват, ямин) с течением времени перешла в группу архаичных слов, и переводчик такие лексические элементы передает исконно английскими словами, сложноименными конструкциями и выражениями: **strips of meat – qadíd - threadbare, death, horse, morning, calf, dog, loving, east - sunrise, Jerusalem - holiness, the word - the song, ghulúl (unfaithfulness), burden - load, garment - clothe, one's hand - right hand – oath**.

2.1.1. Перевод общеупотребительных заимствований из «ММ» исконно английскими словами. В «ММ» в редких случаях в качестве многозначных лексических элементов использованы парфянские слова. Примером сказанного могут служить слова **мурғ** и **мехр**. Первое слово используется в 4 значениях: "...1. совершенный человек, наставник; 2. народ; 3. реальность, единство Божие; 4. совершенные мужи..."; второе слово – в двух значениях: "...1. солнце; 2. милость и милосердие, любовь и привязанность...". Для их перевода Р. Николсон использовал исконно английские слова **bird, sun, verily love**.

Основную часть заимствованной лексики в произведении составляют арабизмы, которые и сегодня являются широкоупотребительными лексическими элементами таджикского языка. Такие лексические единицы переведены одним исконно английским словом. Некоторые из указанных слов выражают два значения, однако определенная часть из них имеет четыре значения. Так, такие слова как **соҳил** - *shore*, **чидд-II** - *earnest, zealously*; **аврат** - *woman, wife*; **ғулл** - *shackle* относятся к двузначным лексическим единицам. Однако слово **бахр** имеет чрезвычайно расширенные рамки употребления. Автор «ММ» использует это слово в 4 значениях, которые являются аллюзией на определенные коранические аяты или другие религиозные понятия. Так, в следующем бейте есть аллюзия на 6 аят суры Таквир: **Бахро** гӯям, ки: «Ҳин, пурнор шав», / Гӯям оташро, ки: «Рав, гулзор шав» [д. 2, б. 1628].

Это значение и два других значения данного лексического элемента переведены на английский язык словом **sea**: "...< ср.- англ. see < англос. sīe - [99, 473]: I say to the **sea** «Hark, be full of fire!?» / I say to the fire, «Go, be a rose-garden!»

В нижеследующих строках поэт выражает словом **бахр** истину и суть вещей или сущность Всевышнего: Ҳаққи он нуру ҳақи нурониён, / К-андар ин **бахранд** ҳамчун моҳиён. / **Бахри** чону чони **бахр** ар гӯямаш, / Нест лоиқ, номи ту мечӯямаш [д. 2, б. 933-34]. By the truth of that Light and by the truth of those / illumined ones we are as fishes in that **sea** – / Tis not fitting if I call it the **sea** of the soul and the soul of the **sea**: / I am seeking a new name for it.

В третьем случае словом **бахр** литератор выражает понятие “дух, душа”: Каффи Аҳмад, з-он назар махдуш гашт, / **Бахри** ӯ аз мехри каф пурҷӯш гашт [д. 4, б. 3798]. The foam (body) of Ahmad was torn (powerfully affected) by that sight (of Gabriel) / (but) his **sea** (spirit) surged up (displayed itself in action) for love and the foam.

Значение “духовный мир, мир познания” на таджикском языке также выражается словом **бахр** и переведено на английский словом **sea**: Мар малоикро сӯи бар роҳ нест, / Чинси ҳайвон ҳам зи **бахр** огоҳ нест [д.2, б.3775]. The angels have no access to the land, / the animal kind, again are ignorant of the **sea**.

2.1.2. Перевод архаичных заимствований из «ММ» исконно английскими словами. Мавлоно использует четыре вида арабских

архаичных слов: а) арабские слова, которые использованы и в произведениях предшественников (сувар, кисват, маймана...); б) архаизмы, малоупотребительные в произведениях предшественников (сухур, сарим, ташнеъ...); в) архаизмы, ныне присущие письменному книжному стилю (тачалло, кавкаб, муфлис, маъбад...); г) арабские словосочетания, фразы и предложения [35, 92-95].

Эти лексические элементы в «ММ» в плане смыслового круга подразделяются на две части: двузначные и многозначные. Примером двузначного слова может служить **зухй**. Данное слово не зафиксировано в «СТЯ», но А. Деххудо приводит два значения: "...1) чоштгох – первая четверть светового дня; 2) солнце (с буквой зод)...". Оба значения Деххудо иллюстрирует бейтами из Мавлави [95, ч. 9, 15153-15154].

1.Завтрак, утро: Он чунон рӯе, ки чун шамси **зухост**, /Он чунон рухро хорошидан хатост [д. 5, б. 554].

2.Солнце, свет: Нурашон хайрони ин нур омада, / Чун ситора з-ин **зухо** фонй шуда [д. 6, б. 3070].

В английском языке оба значения выражаются исконно английским словом **morning** [< ср.англ. morwen – 99, 335]: Sucha faceth atresem blesthe **morning** sun—/ 'tissinful torend acounten an celik ethat. Their (the heavens') light is dazzled by this Light / and vanishes like the stars in this radiance of morning.

Составители СТЯ отмечают, что **калб** означает «собака» [92, т. 1, 529]. Кроме этого значения, Мавлави использует слово **калб** в значении «низменная души и её средства»:

1.Собака: Пас адувви чони сарроф аст **калб**, / Душмани дарвеш к-ибвад файри **калб** [д. 4, б. 26].

Слово **калб** переложено с помощью слова **dog**: "...< ср. англ. dogge < англос. dogga [99, 148]: Hence the false coin is the mortal foe of the money-changer: / who is the enemy of the dervish but the **dog**?

2. Низменная душа и её средства: Он назар дар бахт чашм ахвал кунад, / **Калбро** кахдонию танбал кунад [д. 6, б. 429].

В этом случае переводчик опять использует слово **dog** - «собака», однако мистическое значение слова в переводе не воспринимается: To look at Fate (alone) makes the eye asquint: / it makes **the dog** be attached to the kennel and lazy.

В английском языке слово **dog** имеет 4-6 значений [91, 261; 98, 448].

Таким же методом проанализированы двузначные слова **калб** - dog, **шурук** - east, sunrise; **кудс** - Jerusalem, holiness; **ямин** – one's hand, right, right hand, oath.

Перевод заимствованных слов из «ММ» общеупотребительными английскими заимствованиями. В «ММ» встречаются два вида заимствований, которые переводчик перелагает заимствованной лексикой английского языка: 1) заимствования из других иранских языков (парфянский, согдийский); 2) заимствования из арабского языка. Объясняя причину увеличения количества арабских цитат в XIII-XIV веках, лингвист

С. Халимов писал: «...И на этом этапе в литературный язык начал проникать поток арабской лексики. Это обстоятельство было связано с развитием различных аспектов языка, и это разнообразие использования арабских слов в каждом произведении имело разный характер. Только в лирических произведениях использование арабских слов вошло в определённую норму и стало стабильным...» [42, 232].

Тот же исследователь в другом месте объяснил ещё одну причину распространения таких слов, отметив: «...в письменных произведениях в использовании арабских слов, начиная с устаревших слов до литературных лексических элементов, с их грамматических форм до разговорной лексики, нет определённых границ...» [42, 217].

Количество заимствований из других иранских языков значительно уступает арабским заимствованиям. Особенностью таких слов является то, что они имеют общий корень и их дальнейшая эволюция проходила не по законам, присущим соответствующим юго-западным иранским языкам, а по правилам, присущим другим северо-западным или северо-восточным языкам, то есть они проникли в лексический состав языка через эти языки. Примером таких слов могут служить слова **захр** (парфянский) и **чагз** (согдийский). Слово **захр** Мавлави употребляет в трех, а слово **чагз** - в двух значениях. Р. Николсон переводит первое слово посредством лексического элемента *poison*, второе – словом *ulcer* и словосочетанием *croaking of the frogs*.

В «ММ» арабские архаичные заимствования встречаются чаще, чем общеупотребительные арабские слова.

Согласно нашим подсчетам, в «ММ» зафиксировано 83 арабских заимствования, которые Р. Николсон перевел на английский с помощью заимствованных лексических элементов. Из них 29 слова (**шамъ, табиб, садо, соат, табъ, хукм, халқа, закот, ғараз, ғавғо, симо, рух, таваккул / таваккал, сохиб, суннат...**) до сегодняшнего дня используются в качестве общеупотребительной лексики.

Остальные 54 слова (**далқ, сидра, луғаз / луғз, лачоч, хусуф, сибол, хорис, сарроф, нодй, вифоқ / вафоқ, хариф, қавом, кабад, моидаваид, фаръ, фатй / фато, нуос, мишкот, манбал, ифрит, ноқа...**) вошли в состав архаизмов.

2.2.1. Перевод одним многозначным латинским заимствованием. Такие слова переводчик переводит одним многозначным латинским заимствованием. Так, два значения слов **шамъ, луғз / луғаз, лачоч** и т.д. переведены многозначными латинскими заимствованиями. Для подтверждения возьмем значения слова **“шамъ”**:

1.Средство для освещения комнаты, свет, действительность, истина: Дар яке гуфта: «Макуш ин **шамъро**, / К-ин назар чун **шамъ** омад чамъро» [д. 1, б. 475].

В переводе использовано слово **candle**: “...< англос. *candel* < лат. *candēla* [99, 73], происходящее из латинского языка: In one he said: «Do not

put out this **candle** (of sight), / for this sight is as a **candle** (lighting the way) to (interior) concentration».

2.Бытие человека, его внутренний мир, внутреннее действие, добрые и плохие дела человеческого существа: Мешуду сахро зи нури **шамъи** мард, / Чун бихишт аз зулмати шаб гашта фард [д. 5, б. 3672].

Для передачи данного значения Р. Николсон использует сложное слово **candle-light**. Слово состоит из двух компонентов: **candle**: "...< англосакс. candel < лат. candēla..." [99, 73] и **light** [< ср.англ. light < англосакс. lēoht -153, 294]: He was going (on his way), and by that man's **candle-light** the desert was isolated, like Paradise, from the darkness of night.

Candle-light в английском языке имеет 1-3 значения [91, 134; 98, 213].

2.2.2.Перевод с помощью одного многозначного греческого заимствования. Такие слова имеют два-три значения, некоторые из них являлись общеупотребительными во все периоды существования таджикского языка, а другие – архаичные. Примером данного соображения могут служить **садо- echo**, **сибол- moustache / mustache** (двузначные), **табиб- physician** (трехзначные)...

В СТЯ отмечается только одно значение слова **табиб** - «сведущий в медицинской науке, лечащий человек, мудрец» [92, т. 2, 294], но в «ММ» слово используется в 3-х значениях:

1.Врачи; претендующие на значительность люди, которые являются путеводителями и духовными лицами: Шах табибон чамъ кард аз чаппу рост, / Гуфт: «Чони ҳар ду дар дасти шумост» [д. 1, б. 43].

Данное значение переводчик перелагает в помощью греческого лексического элемента **physician**: "...< др. фр. physique < лат. physica < греч. φνδιχη..." [99, 389]: The king gathered the **physicians** together from left and right / and said to them, "The life of us both is in your hands.

2.Духовные лица, совершенные мужи, святые: Он сутунҳои халалҳои ҷаҳон, / Он табибони маразҳои нӣҳон [д. 2, б. 1935]. Those buttresses for the breaches of the world, / those **physicians** for hidden maladies.

2.2.3.Перевод одним многозначным французским заимствованием. Примером таких слов является **сад(д)- barrier**, **асас- night-patrol**. Эти слова Р. Николсон иногда переводит одним словом, а иногда – словосочетаниями, один компонент которых имеет французскую основу.Примером может послужить слово **сад(д)**:

1.Препятствие между двумя вещами; проникающий между двумя вещами: Ин ҷаҳон маҳдуду он худ беҳад аст, / Нақшу сурат пеши он маънӣ **садд** аст [д. 1, б. 526].

Эквивалентом этого слова в английском языке является слово **barrier**: "...< ср. англ. barrere < др. фр. barrere, франц. barrière..."[99, 40]: This world is finite, and truly that (other) is infinite: / image and form are a **barrier** to that Reality.

2. Цитата из 9-го стиха суры "Ёсин": "...Мы устроили преграду перед ними и преграду позади их, и закрыли их, и они не видят" [д. 1, б. 1076]: Пеш

обу пас ҳам оби бомадад, / Чашмхоро пеш **садду** халф **сад** [д. 3, б. 4616]. Water in front; and behind, too, an unfailing supply of water; / (but) before thine eyes is a **barrier** and behind them a **barrier**.

В английском языке слово имеет 3-4 значения [82, 84; 152, 109].

2.2.4.Перевод различными словами из латинского языка. Из 24-х слов, относящихся к этой группе, 19 слов – двузначные, 5 – многозначные. Необходимо отметить, что большая часть арабских заимствований, переведенных латинскими словами в настоящее время стала архаичной. Например слово **нодӣ** в СТЯ и Толковый словарь таджикского языка отсутствует, однако Мавлоно использует его в следующих значениях:

1.Взывающий. В конце бейта использовано выражение **нодии раҳмат** – взывающий (от имени) Милосердия, то есть пророк и посланец: То ҳалоки кавми Нуху кавми Худ, / **Нодии раҳмат** ба чони мо намуд [д. 2, б. 3057].

Слово **ноди** Р.Николсон переводит на английский язык с помощью словосочетания **proclaimer of (divine)**, состоящего из двух слов: **proclaimer** и **divine**: “...< ср. англ. devin < др. фр. devin < лат. dīuīnus [99, 148]. Основная часть словосочетания – **proclaimer**, то есть **proclaim** [< фр. proclaimer < лат. proclāmāre - 99, 412], как и **divine**, имеет латинские корни: In order that the destruction of the people of Noah and the people of Húd / might display to our souls the **proclaimer of (divine)** Mercy (who calls us to repentance).

Слово **Proclaim** имеет 2-4 значения, а слово **divine** употребляется в двух значениях [91, 259, 637; 98, 444, 1210].

2.Собрание (сбор), собрание людей: Ё Расулаллох, дар он **нодӣ** касон, / Мезананд аз чашми бад бар каргасон [д. 5, б. 506].

Assembly в английском языке является эквивалентом слова «анчуман». Для конкретизации смысла переводчик в скобках добавляет состав **of the unbelievers**. Форма **assemble** [< др. фр. assembler < лат. assimilāre - 99, 28] имеет латинские корни: O Messenger of Allah, some persons in that **assembly (of the unbelievers)** / smite with their (evil) eye the vultures (flying aloft).

Assembly в английском языке имеет 2-4 значения [91, 68; 98, 76].

Так, в СТЯ приведены два значения слова **лубоб**: “...1) отборный, любое вещество в чистом виде; 2) *перен.* ядро (фисташки, миндаля); 3) *инос.* ум, знание...” [92, т. 1, 607]. Однако автор «ММ» кроме первого значения употребляет данное слово в значении «ум, сознание, мудрость» [д. 4, б. 618; д. 5, б. 1941]. Первое значение переводчик выразил при помощи слова *core*, второе значение – фразой *essential principle*; корень обоих компонентов восходит к латинскому языку: *essence* [< фр. essence < лат. essencia) и *principle* (< фр. principle < лат. principium - 99, 411].

В диссертации подвергнуты анализу также слова **табъ, ғавғо, лаъл, нодӣ, вифоқ / вафоқ**.

2.3.Перевод разными словами из нескольких языков. При переводе двузначных и трехзначных слов переводчик использует латинские и англосаксонские, французские и англосаксонские, древнееврейские (иврит) и англосаксонские, латинские и арабские, латинские и тевтонские, латинские,

арабские и англосоксанские, латинские, англосаксонские и древнегерманские, французские, латинские и финикийские лексические элементы.

2.3.1.Перевод латинскими и греческими словами. Большинство из этих лексических элементов имеют два значения (в том числе **сахн** - *courtyard, dish*; **тараххуб**- *religious exercises...*), только слово **садр** использовано в пяти значениях.

Предшествующие литераторы использовали слово **садр** в 6-ти значениях: "...1) грудь; 2) начало; 3) почетное место; 4) *перен.* середина, центр; 5) глава, председатель, лидер, визирь, премьер-министр; 6) *ист.* самая высшая ученая степень в Бухаре в XIX веке..." [92, т. 2, 175].

Кроме первого, второго и пятого значений, Мавлави употребляет слово **садр** еще в двух значениях:

1.Начало любого предмета, высшее место, переднее место в собрании: Бадр мечӯям аз онам чун ҳилол, / **Садр** мечӯям дар ин саффи ниол [д. 3, б. 3865].

При переводе Р.Николсон использует слово **Sadr**, при этом в скобках приводит латинское слово **Prince** [< фр. prince < лат. principem -99, 411]: I am seeking the Full Moon: hence I am (thin) as the new moon. / I am seeking the **Sadr (Prince)** in this 'shoe-row' (vestibule).

Prince в английском языке используется в 3-4 значениях [91, с. 635; 98, 1204-1205]:

2.Грудь, человеческая грудь; сердце: **Садрро** сабре буд, акнун он намонд, / Бар мақоми сабр ишқ оташ нишонд [д. 6, б. 4161]. There was a (great) fortitude in my breast, (but) now it is no more: / Love has set fire to the dwelling-place of fortitude.

3.Визирь, председатель: Ҳамчу гӯйе сачда кун бар рӯю сар, / Ҷониби он садр шуд бо ҷашми тар [д. 3, б. 3916].

Данное значение также передано на английский язык с помощью слова **Sadr (Prince)**: Prostrating himself on face and head, like a ball, / he went with wet eyes towards the **Sadr (Prince)**.

4.Эмир, царь, царевич: Тахтабанд аст он ки тахташ хондай, / **Садр** пиндорию бар дар мондай. / Подшоҳӣ нестат бар риши худ, / Подшоҳӣ чун кунӣ бар неку бад. [д. 4, б. 661-662]

Если первые три слова переложены при помощи одного слова или основного и пояснительного слова, то это значение слова **садр** передано на английский язык с помощью словосочетания **seat of honour**, состоящего из сочетания **seat**: "...< сканд: исландий satí, дат. sade..."[99, 472] и **honour**: "...< др. фр. honur < лат. honōrem..." [99, 245]. Оба слова считаются заимствованными: That which thou hast called a throne is (really) a splint-bandage: thou deemest (it) the **seat of honour**, but (in truth) thou hast remained at the door. / (If) thou hast not sovereignty over thine own beard, how wilt thou exercise sovereignty over good and evil?

Необходимо отметить, что предложенный Р. Николсоном перевод не соответствует комментариям С. Гавхарина.

В английском языке слово **seat** имеет 4 значения, а слово **honour** – 7-9 значений [91, 409, 720; 98, 1378-1379].

5.В следующем бейте слово иносказательно использовано в значении «Бог» и в сочетании со словом **остон** означает «раб»: **Остону садр** дар маънӣ кучост? Мову ман ку он тараф к-он ёри мост [д. 1, б. 1784].

Это значение слова **садр** Р. Николсон передает греческим словом **dais**: “...< ср. англ. deis / deys < др. фр. dois < лат. discum < греч. δίσκος [99, 127]: Where are threshold and **dais** in reality? / In the quarter where our Beloved is, where are «we» and «I»?

Dais в английском языке имеет одно значение: деревянный помост, место для сидения, место для выступлений [91, 219; 98, 379].

2.3.2.Перевод латинскими и арабскими словами. Примерами такого способа являются: арабский лексический элемент **хашиш** – латинский *stubble* и *herbage*, арабский **хазиз** - арабский *nadir*. Переводчик иногда передает разные значения арабских слов латинским словом, а иногда – другим арабским словом.

Составители СТЯ разъясняют слово **хазиз** следующим образом: “...1) нижняя часть чего-либо, низина, склон, пропасть; 2) *астр.* расположение Луны в ближайшей к Земле точке (перигей)...” [92, т. 2, 716]. В Толковый словарь таджикского языка данное слово отсутствует. В следующих бейтах Мавлоно данное слово используется в обоих значениях:

1.Низина, земля у подножия горы, низменность, униженность: Ихбиту афканд чонро дар **хазиз**, / Аз намозаш кард махрум он махиз [д. 6, б. 2934].

Сложноименную конструкцию **into abasement** переводчик использует на английском языке как эквивалент слова **хазиз**. Данная конструкция образована в результате сочетания исконно английского слова [**into** < ср. англ. into < англос. in tō -99, 266] с производным словом **abasement**, основной компонент которого - **abase** [< ср. англ. abasen < др. фр. abaiscier < лат. - 99, 1] означает «оскорбление»: (The Divine command) fall ye cast the spirit **into abasement**: / this menstruation excluded it from prayer (communion with God).

В английском языке **into** выполняет 4-8 функций, **abasement** имеет одно значение, **abase** используют для выражения 1-2 значений [91, 27, 447; 98, 1, 818]:

2.Перигей: Чархи саргардон, ки андар чустучӯст, / Ҳоли ӯ чун ҳоли фарзандони ӯст. / Гаҳ **хазизу** гоҳ авсат, гоҳ авҷ, / Андар ӯ аз саъду наҳсе фавҷ-фавҷ [д. 1, б. 1287-88].

Английский переводчик переводит данное слово на английский язык исконно арабским словом **nadir**: “...< фр. nadir < испанский nadir < ар. nazīr...” [99, 343]. Это слово в английском языке используется только в значении «регрессия, спад, снижение» [91, 540]: The whirling heaven, which is (ever engaged) in seeking and searching— / its state is like the state of its children;

/ Now **nadir**, now middle, now zenith: / therein are host on host of stars fortunate and unlucky.

2.3.3. Перевод латинскими и тевтонскими словами. И эти слова в «ММ» употребляются для выражения двух значений. Переводчик передает одно значение тевтонской, второе значение – латинской лексической единицей. Примером таких слов может послужить слово **сухра**. В таджикском языке имеются два лексических элемента: **сухра-I** («бесплатный принудительный труд») и **сухра-II**, которое имеет два значения: “...1) глумление, осмеяние; 2) насмешка, посмешище, предмет насмешки...” [92, т. 2, 284-285].

В «ММ» **сухра-II** использовано в следующих значениях:

1. Человек, над которым насмеваются, издеваются; в арабском языке – в значении «насмешка»: **Сухраи** хиссанд ахли эътизол, / Хешро сунни намоянд аз зулол [д. 2, б. 62].

Как эквивалент этого слова переводчик использует сложное слово **sense-perception**, состоящее из заимствованных слов **sense**: “...< фр. sens < лат. sensus...” [99, 475] и **perception**: “...< фр. perception < лат. perceptiōnum [99, 383]. Кроме того, переводчик использовал арабское слово **Mu’tazilites**: Those in thrall to **sense-perception** are **Mu’tazilites**, / (though) from misguidedness they represent themselves as Sunnites.

Sense в английском языке имеет 4-5 значений, а слово **perception** выражает 2-3 значения [91, 599, 726; 98, 1126, 1392]:

2. Бесплатная работа: Тухми давлат дар замин мекоштам, / **Сухраву беғор** мепиндоштам [д. 2, б. 3008].

Данная сложноименная конструкция переведена на английский язык сложноименной конструкцией **wages and hire**. Она образована от сочетания заимствованного слова **wages**: “...< ср. англ. wage < др. фр. wage < тевтонский” [99, 597] и исконно английского слова **hire** [< ср. англ. hire < англос. hȳr [99, 242]: I was sowing the seed of fortune in the earth, / (though) I fancied it was labour without **wages and hire**.

Wages в английском языке имеет одно значение, **hire** – два значения [91, 404, 903; 98, 736, 1727].

Слово **сухра** в нижеследующем бейте переведено словосочетанием **forced labour**. В английском языке есть три омонима **force**-1: “...< ср. англ. force / fors < др. фр. force < лат. forti...” [99, 194], **force**-2: “...< фр. farce < лат. farcīre -[99, 179], **force** / **fass**-3: “...< сканд: дат. fos, шведский fors...” [99, 194]. При переводе бейта Р. Николсон использовал **force**-1. Второй компонент этого словосочетания – исконно латинское слово **labour** [< ср. англ. labour < фр. б. labour, фр. labeur < лат. labōrum -99, 281]: Гуфт: «Бахри **сухраи** хохи харун, / Хар хамегиранд имрӯз аз бурун» [д. 2, б. 3008]. «To-day», said he, «they are seizing asses outside (in the streets) / to do **forced labour** for the tyrannical king».

В английском языке слово **forced** употребляется в 2-3 значениях, слово **labour** имеет пять значений [91, 341, 467; 98, 606, 859-860].

2.3.4. Перевод французскими и кельтскими словами. Примером этого способа может служить слово **калим**, употребленное в «ММ» в следующих значениях: 1. говорящий, совершенный человек, совершенный суфий, достигший совершенства дервиш: Пеши он чашме, ки бозу рахбар аст, / Хар гилемеро **калиме** дар бар аст [д. 2, б. 2348].

Словосочетание **dervish-cloak**, состоящее из персидского слова *dervish* (<персидский *darvīsh*) и кельтского **cloak / cloke**: “...< ср.- англ. *close* < фр. б. *cloche* < латинии дерин *cloca* < келтский *cloke*...” [99, 137] переводчик использует как эквивалент слова «калим» в общем значении “дервишское одеяние”: *To theeyethatisopenand (as) a guide, / every dervish-cloak hath a Moses in its embrace.*

2. Мусо: Гуфт Фиръавнаш: «Чаро ту, эй **Калим**, / Халқро куштиву афкандӣ ба бим [д. 3, б. 1067].

В английском тексте **Калим** – прозвище пророка Мусы – использовано в форме оригинала: *Pharaoh said to him, «Why didst thou, O Kalīm, kill the people and cause fear to fall (on them)?»*

2.3.5. Перевод латинскими и скандинавскими словами. Особенность таких слов заключается в том, что в «СТЯ» зафиксировано одно значение слова [92, т. 1, 748], однако Мавлави использует это слово в двух значениях:

1. Человек, говорящий «Субҳоноллох», славословящий Бога: Чунки кути хар ба шаб лоҳавл буд, / Шаб **мусаббех** буду рӯз андар сучуд [д. 2, б. 250].

Данное значение слово **мусаббех** переложено на английский язык с помощью слова **glorifying**. Основная часть этого слова - **glory** [< ср. англ. *glorie* < др. фр. *glorie* < лат. *glōria* -99, 215] имеет латинское происхождение: *Inasmuch as the ass's food by night was Lá hawl, / he was glorifying God by night and (is engaged) in prostrating himself by day.*

В английском языке слово **glorifying** означает «восхваляющий, славословящий», а слово **glory** имеет 3-4 значения, в том числе «гордость, удовлетворенность, почет» [91, 367, 368; 98, 659-660].

2. Указывает на 142-144-аяты суры «Софот» о пророке Юнусе (и если бы он только не был из числа возносящих хвалу): Халқ чун Юнус **мусаббех** омаданд, / К-андар он зулмот пуррохат шуданд [д. 6, б. 2305].

Переводчик считает словосочетание **give praise** адекватным переводом слова **мусаббех**. Компоненты английского эквивалента **give** [< ср. англ. *giff / geuen / ueven* < сканд: исландӣ *gefa*, дат. *give* -99, 213] и **praise** [< др. фр. *preis* < лат. *pretium* -153, 407] происходят из латинского языка, и слово употребляется в значении «восхваление, славословие, похвала»: *Like Jonah, the people give praise (to God), / because they were restful in that darkness.*

В английском языке слово **give** имеет 2-18 значений, слово **praise** 1-2 - значения [91, 627; 98, 655, 1189].

2.3.6. Перевод греческими и арабскими словами. Примером таких лексических элементов является **ифрит**. Слово **ифрит** Мавлоно употребляет в следующих значениях:

1.Див, очень злой человек, обманщик: Дарпазирам чумлаи зиштитро, / Чун малак покӣ диҳам **ифритро** [д. 5, б. 205].

Для передачи этого значения слова **ифрит** переводчик использует лексический элемент **demon** [< лат. *damon* < греч. *δαίμων* -99, 135]: I will accept all thy foulness: / I will bestow on the **demon** purity like (that of) the angel.

Demon имеет 2-3 значения, одно из которых означает «дьяволоподобный человек» [91, 233-234; 98, 404].

2.Джинн. Следующий бейт является намеком на рассказ о Билкисе и Сулеймане (стих 38-41 суры Намл): Гуфт **ифрите**, ки: “Тахташро ба фан, / Ҳозир орам, то ту з-ин маҷлис шудан”. / Гуфт Осаф: «Ман ба исми аъзамаш, / Ҳозир орам пеши ту дар як дамаш». / Гарчи **ифрит** устои сеҳр буд, / Лек он аз нафхи Осаф рӯ намуд. / Ҳозир омад тахти Билқис он замон, / Лек з-Осаф, н-аз фани ифритиён [д. 4, б. 903-906].

В английском переводе использован вариант оригинала **ифрит** и в скобках приводится слово **demon** «джинн»: Ascertain ‘**Ifrit** (demon) said, «By (my) art / I will bring her throne here before thy departure from this council». / Asaf said, «By means of the greatest Name (of God) / I will bring it here into thy presence in a single moment». / Though the ‘**Ifrit** was a master of magic, / yet that (miracle) was displayed by the breath (spiritual power) of Asaf. / The throne of Bilqis came into the presence instantly, / but through Maf, not through the art of them that have the (malignant) nature of ‘Ifrits.

2.3.7. Перевод латинскими и финикийскими словами. Эти слова в «ММ» также использованы для выражения двух значений. Как пример такого перевода можно привести слово **хичо**. Данное слово в «ММ» используется в следующих значениях:

1.Порицание, упрек, сатира, злословие: Ҳастии нисбат ба ман мадху само, / Ҳаст ин нисбат ба ту қадху **хичо** [д. 6, б. 1090].

Эквивалент слова **хичо** - **satire** [< фр. *satire* < лат. *satira* / *satura* -99, 464] латинского происхождения: In relation to me this is praise and eulogy; / in relation to thee this is vituperation and **satire**.

В английском языке слово **satire** является эквивалентом слова **хичо** [91, 710; 98, 1356].

2.Иносказательно: буквы алфавита **алиф, бо, то**: Гар дар ин мактаб надонӣ ту **хичо**, / Ҳамчу Аҳмад пуррӣ аз нури **хичо** [д. 3, б. 1131].

Джалолуддин Балхи в первом случае использует слово **хичо** как намек на буквы алфавита (**алиф, бо, то...**). Во второй строке слово **хичо** (с буквой «хе» - хутти) имеет значение «ум», форма множественного числа – **ахчо**.

В качестве эквивалента слова **хичо** в первой строке использовано финикийское слово **alphabet** [< др. лат. *alphabētum* < греч. *ἄλφα, βῆτα* < финикийский (еврейское *āleph*) -99, 13]: If in this school thou dost not know the **alphabet**, (yet) thou art filled, / like Ahmad (Mohammed), with the light of Reason.

В английском языке слово **Alphabet** используется только в одном значении [91, 49; 98, 41].

В этой главе диссертации для более полного отражения семантических особенностей имен существительных приведены 13 таблиц.

Третья глава диссертации – «**Структурные особенности переводимых слов**»- состоит из шести разделов, где подвергнуты анализу семантические поля разноструктурных лексических элементов из «ММ» и определены причины преобладания одного значения над другим.

Несмотря на то, что на сегодняшний день изучены многие аспекты словообразования, нельзя утверждать, что семантические особенности слов, причины употребления одной части производных и сложных лексических элементов в однозначных значениях и, напротив, приобретение многозначности другой группой этих слов, изучены всесторонне и досконально. Ибо, как подчеркивает исследователь М. В. Вяткина, даже до недавних пор превалировало мнение, что в плане многозначности не может существовать принципиальных отличий между разноструктурными словами [62, 3].

Языковед З. Абдуллаева также выразила обеспокоенность тем, что «...до сих пор точно не определено количество многозначных простых, производных и сложных слов, несмотря на то, что решение данного вопроса поможет распутать многие языковые проблемы» [4, 13].

3.1.Перевод простых слов из «ММ» простыми, простыми и производными, а также сложными английскими словами. Анализ и сопоставление показывают, что, хотя многозначные лексические элементы «ММ» переводятся на английский язык исконно английскими словами, структура оригинала и перевода при этом совпадает не всегда. Если в одном случае переводчик переводит то или иное исконно таджикское простое слово аналогичным исконно английским словом, то в другом случае из-за отсутствия простого английского эквивалента, он иногда использует производный лексический элемент, иногда – сложный, а в ряде случаев прибегает к сложноименным конструкциям и словосочетаниям.

Лексические элементы, относящиеся к существительным, в аспекте перевода можно разделить на четыре группы: 1) перевод простых слов простыми словами; 2) перевод простых слов простыми и производными словами; 3) перевод слов простыми и сложными словами; 4) перевод всех значений простых слов сложными словами.

Среди указанных групп превалируют элементы первой группы. Слова **санг, модар, мох, нур** и др. переведены подобным способом. Так, в «СТЯ» приведено два значения слово **модар**: “...1) мать; женщина, имеющая ребенка; 2) *инос.* Земля ...” [92, т. 1, 697]. Английский эквивалент слова *mother* имеет 2-3 значения [91, 533; 98, 997]. Так, в следующих бейтах поэта таджикское слово **модар** и английское слово *mother* (< англ. м. *moder* < англос. *mōder / mōdor*), восходящие к индо-европейскому протоязыку [97, ч. 4, 2558; 99, 337], использованы в следующих значениях: 1. *инос.* душа: Гар туро **модар** битарсонад зи об, / Ту матарсу сӯи дарё рон шитоб [д. 2, б. 3771]. (Even) if thy **mother** should bid thee be afraid of the water, / fear not thou, but push

speedily into the Sea. 2. другое значение данного слова «Ева: мать человечества» [96, ч. 8, 156]: **Модару** бобои моро он ҳасуд, / Тоҷу пироя ба чолокӣ рабуд [д. 3, б. 2852].

С учетом значения «Ева: мать человечества», слово **модар** переводчик переводит на английский в форме **mother's**, что можно трактовать как “мать всех людей”: That envious one nimbly snatched / away our **mother's** and father's crown and ornament.

В связи со словом **модар** следует упомянуть, что оба его указанных значения не зафиксированы в доступных нам словарях. Поэтому необходимо отметить, что в «ММ» Мавлави использует десятки лексических элементов в неожиданных значениях, что является одной из характерных особенностей языка произведения. Данная особенность языка произведения в свое время привлекла внимание комментатора «ММ» К. Замони, который неоднократно указывал на то, что многие лексические единицы употреблены автором в оригинальных, не зафиксированных ранее значениях [1, д. 3, 992, 1099, 1122...].

Большинство указанных слов имеют два значения, однако некоторые из них, как, например, слово **нур**, используются в трех значениях: 1) свет, ангел; 2) сияние Божественного атрибута; 3) ясность убеждения и веры. Данные значения переданы исконно английским словом **light**.

3.2. Перевод простых слов из «ММ» английскими простыми словами, сложноименными конструкциями и словосочетаниями. В оригинале «ММ» и в переводе на английский язык встречаются случаи, когда Р. Николсон перелагает некоторые простые слова разноструктурными синтаксическими единицами. В диссертации эти слова разделены на три группы: 1) перевод простых слов английскими сложноименными конструкциями; 2) перевод простых слов английскими словосочетаниями; 3) перевод простых слов английскими сложноименными конструкциями и словосочетаниями. Так, если первое значение слова **музтар** «бедный, неимущий» переведено сложноименной конструкцией *under compulsion*, то данное слово в 168 аяте суры Бакара переложено словом *necessity*.

Примером перевода простого слова словосочетанием может служить «**мардум**». В значении «люди» данное слово выражено английским *man*, а в значении “совершенный человек”- словосочетанием *a holy man*.

В диссертации представлен подробный анализ таких лексических элементов.

3.3. Перевод производных слов «ММ» английскими разноструктурными словами. В «ММ» использовано определенное количество производных лексических элементов, имеющих разное значение, которые Р. Николсон перевел разноструктурными словами, в том числе простыми, производными, сложными словами, сложноименными конструкциями и словосочетаниями.

В диссертации эти лексические элементы разделены на четыре группы: 1) перевод производных слов простыми словами; 2) перевод производных

слов простыми словами и словосочетаниями; 3) перевод производных слов простыми и сложными словами; 4) перевод производных слов словосочетанием.

В одних случаях Р. Николсон переводит все значения производного слова «ММ» простыми английскими словами, в другом случае одно значение переводит простым словом, другие значения – иногда сложным словом, а иногда – словосочетанием.

Сопоставление английского текста с оригиналом показывает, что переводчик в большинстве случаев передает производные слова в «ММ» вроде **гармй, гирдакон, рӯшанй, дид / дида, харй, девча, нишонй** одним (*heat, walnuts, light, asinine*) или несколькими простыми словами (*eye / sight; leech / woodfretter; mark / token*).

В диссертации подробно рассмотрены семантические особенности других лексических элементов из «ММ» и их разнообразных эквивалентов.

3.4. Перевод сложных слов из «ММ» разноструктурными английскими словами. Мавлави внес весомый вклад в непрерывный процесс словотворчества. Лишь малую часть созданных им сложных слов он употребляет в одном значении, тогда как основную массу - в самых разнообразных значениях.

Приведя в пример более 40 сложных слов, встречающихся в «ММ», таких как **айбчин, дӯзахгулӯ, гадочашм** и т.д., автор книги “Язык нации – бытие науки” уважаемый Эмомали Рахмон подчеркивает, что «вероятно некоторые из этих слов являются продуктом художественного вкуса самого Мавлави...» [33, 390]

Учитывая эту особенность языка произведений средневековых поэтов и писателей, лингвист С. Халимов также подчёркивает: «В письменных произведениях этого периода (средневекового. - III. III.) мы видим много простых, производных и сложных слов, которые вошли в литературный язык на этом этапе. Также авторы, используя лексический запас языка, с помощью суффиксов... или используя сложные формы словообразования, создали многочисленные слова...некоторые из которых сохранились только на страницах прозаических и поэтических письменных памятников...» [42, 226].

В зависимости от их перевода на английский язык эти лексические элементы подразделяются на следующие группы: 1) перевод сложных слов простым английским словом (например, **побанд / пойбанд- fetter**: а) веревка, которой завязывают ноги вьючного животного; б) закованный, связанный); 2) перевод сложных слов английскими производными словами (например, **чик-чик- twittering**: а) звук издаваемый птицами, аллегор. из предания о Сулеймане; б) намёк на молитву птиц, обращенная Давуду); 3) перевод сложных слов сложными английскими словами (например, **гилхора-clay-eater**: а) верхогляд; подражатель; б) имущий человек); 4) перевод сложных слов сложными словами и словосочетаниями (например, **шабехи суратпарастон- worshippers of form**: а) верхогляды; б) язычники).

Отличительной чертой этих лексических элементов «ММ» является двузначность.

3.5.Переложение одного значения словом, другого – сложноименными конструкциями и словосочетаниями. При переложении произведения с одного языка на другой переводчику необходимо уделять серьезное внимание адекватности перевода оригиналу, чтобы читатели правильно воспринять предлагаемый текст. Использование запутанных предложений, непонятных сложноименных конструкций, словосочетаний, неизящных словоформ, а также несоблюдение грамматических правил делают текст трудным для восприятия. Поэтому переводчик «ММ» уделил особое внимание данному аспекту: в одних случаях он передавал слова оригинала одним английским словом, в других – сложноименной конструкцией, а в третьих – словосочетанием. Такие слова имеют от двух до четырех значений. Так, слово **айн** обычно употребляется в значении: I. название одной из букв арабского алфавита; II. 1.очи; 2. источник, родник [92, т. 1, 50] Мавлави в «ММ» слова **айн** использует в следующих значениях: 1. очи, зрение: В-ар намонам об, обам деҳ зи **айн**, / Ҳамчу айнаини набиҳат толатайн [д. 6, б. 2337-2338].

Эквивалентом **айн** в этом случае является исконно английское слово **eye** [< ср.- англ. eye / eighe < англос. ēage - 99, 177]: And if I leave no tears (in my eyes), do Thou give me tears(flowing abundantly) / from an **eye** like the two streaming eyes of the Prophet.

2.Личность и душа, суть и душа предмета: Он ки аз Ҳақ ёбад ў ваҳю чавоб, / Ҳар чӣ фармояд, бувад **айни** савоб [д. 1, б. 225].

В этом случае как эквивалент слова **айн**-I переводчик использует два слова: одно заимствованное, другое – исконно английское. Заимствованным латинским словом является *essence* (< фр. essence < лат. essential - 92, т. 1, 50): He that receives from God inspiration and answer (to his prayer), / whatsoever he may command is the **essence** of right.

Исконно английским эквивалентом слова **айн** в данном значении выступает слово *itself*. Компонент *self* [< англос. self - 99, 474] имеет древний корень: Чун бихоҳад, **айни** ғам шодӣ шавад, / **Айни** банди пой озодӣ шавад [д. 1,б. 837]. When He pleases, pain **itself** becomes joy, / bondage **itself** becomes freedom.

3. Откровение, явно присутствующее перед глазами: Зидди ман ғаштанд аҳли ин саро, / То қиёмат **айн** шуд пешин маро [д. 5, б. 1505].

Для выражения данного значения переводчик использует словосочетание *clearly visible*. Компоненты указанного словосочетания **clear** [< ср. - англ. cleer / cler < др- фр. cler / clair < лат. clārus] и *visible* (< фр. visible < лат. uīsibilis - 99, 594] происходят из латинского языка: The people of this caravanseray (the world) have become my enemies, / in order that the Resurrection might be made **clearly visible** to me beforehand.

4. Раскрытие, созерцание: Ҳар кӣ меҳр оби намозаш ғашт **айн**, / Сӯи имон рафтанааш медон ту шайн [д. 1, б. 1765].

Для передачи этого значения слово **айн** на английский язык переводчик использует слово *revelation* «открытый, обнаруженный». Компонент *revel* [< англ. *reuel* / *revel* < др.-фр. *revel* < лат. *rebellāre* - 99, 447] имеет латинские корни: Any one whose prayer-niche is turned to the (mystical) revelation, / do thou regard his going (back) to (the traditional) faith as shameful.

Таким же способом подвергнута анализу слова **чихоз**- *household goods, outfit*; **зод**- *provender, generous and bountiful*.

3.6. Перевод сложноименных конструкций и словосочетаний из «ММ» английскими сложноименными конструкциями и словосочетаниями. Мавлоно Джалолуддин Балхи в «ММ» использует в двух или более значениях не только разноструктурные слова, но и группу сложноименных конструкций и словосочетаний. Некоторые из этих сложноименных конструкций и словосочетаний употребляются в том значении, которое зафиксировано в словарях, а другая часть является продуктом словообразовательного творчества поэта. Этим путем Мавлави демонстрирует большие возможности таких синтаксических единиц в выражении смысла. Указывая на данную особенность творчества поэта, Президент страны, Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон отмечает, что «Мавлоно является великим мастером в словосложении и создании словосочетаний» [33, 389].

Переводчик «ММ» также ищет соответствующие английские сложноименные конструкции и словосочетания. Такие составы и словосочетания в основном имеют два значения, а иногда и три. Так в «СТЯ» приводятся два значения сложноименная конструкция **обу равған**: (1. *инос.* противоречащий, не соответствующий; 2. уловка), в «ММ» данная сложноименная конструкция употребляется в следующих значениях: 1. *инос.* поверхностность, хитрость, уловка: Дил наёромат ба гуфтори дурӯғ, / **Обу равған** ҳеч нафрӯзад фурӯғ [д. 2, б. 2735].

Эквивалентом приведенного выше состава в английском языке является сложноименная конструкция *water and oil*, оба компонента которого являются греческими заимствованиями: *water* (< ср. англ. *water* < юн. *ωasser*) и *oil* *oil* [< англ. *oile* < фр. *huile* < лат. *oleum* < юн. *Ἐλαία* - 99, 357, 601]: The trouble heart is not comforted by lying words, / **water and oil** kindle no light.

2. **Обу равған** в этом бейте используется в значении “навести блеск” и в английском варианте эквивалентом выступает *water and oil* «обу равған». К сожалению, трудно установить, имеет ли состав *water and oil* значение “хитрость и уловка”? Ту ҳам, эй ошиқ, чу чурмат гашт фош, / **Обу равған** тарк кун, ишкаста бош [д. 4, б. 346]. Thou too, O lover since thy crime has become manifest, / abandon **water and oil** specious varnish and be broken contrite.

3. Два противоречивых предмета, между которыми нет согласия и мира, например вода и огонь: Вақти хушёрӣ чу обу равғананд, / Вақти мастӣ ҳамчу чон андар тананд [д. 5, б. 3459]. They (the drinkers) when sober, are as water and oil, / when intoxicated, they are as the spirit in the body.

В диссертации таким способом проанализированы сложноименные конструкции и словосочетания – *рузи равшан* – bright day, *дами сард* – cold (fruitless) sighs, cold (rough) answer, cold breath (tiresome discourse); *олами бемунтаҳо* – an infinite world, *куҳли азиз* – precious collyrium.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

I. ОСНОВНЫЕ НАУЧНЫЕ ВЫВОДЫ ДИССЕРТАЦИИ

Глубокие знания, творческий опыт и поэтическое мастерство позволили Мавлоно Джалолуддину Балхи создать произведение, в котором в полной мере отражены лексическое и словообразовательное богатство и традиционные речевые формы, бытовавшие в эпоху жизни литератора.

В произведении, наряду с другими лексико-семантическими группами, особое место занимают многозначные слова, сложноименные конструкции и словосочетания, которыми литератор пользуется с исключительным умением и мастерством, ясно и отчетливо демонстрирует читателю все события и происшествия в их мельчающих подробностях [М-10].

Анализ и сопоставление выявленных лексических элементов позволили нам сделать следующие выводы:

1. Все имена существительные в «ММ» и их английские эквиваленты являются по происхождению или исконными или заимствованными. И исконную, и заимствованную лексику в плане употребительности/неупотребительности можно разделить на две группы: слова общеупотребительные во все времена и архаичные. Среди исконных таджикских слов преобладают общеупотребительные лексические элементы, среди заимствованных лексических элементов больше встречаются архаичные слова [М-6, 7].

2. Общеупотребительные исконно таджикские и исконно английские слова по происхождению отражают разные периоды развития упомянутых языков: некоторые из них восходят к индоевропейскому протоязыку, другие встречаются в общеиранском (таджикском) и англосаксонском (английском) языках, третья группа – в древнеперсидском и древнеанглийском языках [М-6, 13].

3. Исконно таджикские слова в большинстве случаев переводятся одним исконно английским эквивалентом, при этом основная их часть является двузначной, а меньшая часть имеет от трёх до семи значений [М-8].

4. Количество исконно таджикских слов, переводимых на английский язык несколькими эквивалентами, превышает число слов, переложённых на язык перевода одним словом, среди них встречаются двузначные, трёхзначные, четырёхзначные и пятизначные лексемы [М-3].

5. Анализ показал, что в «ММ» использованы два вида многозначных слов: лексемы, общеупотребительные значения которых зафиксированы в толковых словарях, и слова, значения которых присущи исключительно тексту «ММ». Семантические оттенки последних не только отсутствуют в

«СТЯ», но и не зафиксированы в наиболее полных толковых словарях, включая «Лугатнома» Деххудо и «Большой толковый словарь» [М-4].

6. Многозначные таджикские слова из «ММ» иногда переводятся на английский язык одним словом, а иногда - несколькими лексическими элементами. Перевод того или иного многозначного таджикского слова несколькими английскими синонимами свидетельствует о том, что в английском языке существует богатый запас синонимичной лексики. Данный способ перевода Р. Николсон использует во избежание нежелательных лексических повторов [М-1, 9].

7. Переводчик «ММ» в процессе работы над текстом проявляет высокое мастерство: в большинстве случаев ему удастся передать мельчайшие семантические нюансы таджикских лексических элементов на английском языке, однако в отдельных случаях всё же встречаются несоответствия перевода оригиналу [М-2, 6].

8. В «ММ» встречается группа общеупотребительных арабских многозначных слов, которые Р. Николсон иногда переводит одним простым английским словом, в другом – производным словом, в третьем – сложным словом или сложноименными конструкциями и словосочетанием. Большая часть указанных слов имеет два значения, меньшая часть используется в трёх значениях [М-7].

9. В «ММ» выявлена группа архаичных арабских заимствований, которые в основном выражают два значения, за исключением одного трёхзначного слова. Большинство таких слов переведено одним исконно английским эквивалентом, меньшая часть - несколькими английскими лексическими единицами [М-4].

10. Общеупотребительные арабские слова «ММ» переложены на английский язык разными заимствованными элементами. Такие заимствования с точки зрения способов проникновения в английский язык можно разделить на две группы: 1. прямые заимствования; 2. косвенные заимствования. Первый способ заимствования встречается сравнительно редко. Этим способом в английский язык проникли латинские, французские, скандинавские, исландские, слова. Основная часть этих заимствований проникла в английский язык из латинского, а иногда - из греческого языков с помощью языка-посредника (в основном французского) [М-11].

11. Два-три значения одного и того же архаичного арабского слова переданы одним латинским, французским, греческим, древнесаксонским словом или несколькими разнокорневыми латинскими словами. Значительная часть таких значений передана на английский с помощью лексических элементов из разных языков, то есть одно-два значения эквивалентами из одного языка, другое значение - посредством лексических элементов другого языка, в том числе латинского и англосаксонского, латинского и арабского, латинского и тевтонического, латинского и греческого, скандинавского и англо-саксонского, персидского и кельтского, греческого и арабского, иврита и англосаксонского, латинского, арабского и

англосаксонского, латинского и англосаксонского древненемецкого, французского и англосаксонского, латинского и скандинавского. Некоторые арабские слова переводчик использует в исконной форме, без перевода [М-4].

12. В аспекте структуры слова, используемые для выражения двух и более значений, в языке оригинала и в языке перевода не совпадают. Переводчик в одних случаях переводит простые таджикские слова простыми английскими, в других — перелагает простые слова производными, или же, напротив, передает простые и производные слова сложными единицами, аналитическими конструкциями и словосочетаниями [М-5].

13. В некоторых случаях переводчик был вынужден перевести сложные таджикские слова английскими сложноименными конструкциями и словосочетаниями [М-12].

14. В тексте «ММ» встречаются сложноименные конструкции и словосочетания двух форм: таджикские и арабские. В количественном отношении преобладают таджикские формы [М-1].

15. Часть таджикских многозначных сложноименных конструкций и словосочетаний переведена на английский язык аналогичными английскими синтаксическими единицами, количество таджикских изафетных словосочетаний преобладает над безизафетными. В «ММ» также встречаются словосочетания, образованные по арабским моделям, которые Р. Николсон переводит соответствующими английскими эквивалентами [М-5].

II. РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Рассмотрение многозначных слов из «ММ» и их сопоставление с английским переводом показывает, что в процессе переложения необходимо глубоко изучить природу каждого из языков, ибо именно такой подход позволяет наиболее полно реализовать лингвистический потенциал как языка оригинала, так и языка перевода.

При переводе литературного произведения успех сопутствует тому, кто в совершенстве владеет двумя языками, тонко чувствует семантические особенности слов и досконально знает морфологические и синтаксические конструкции сопоставляемых лингвистических систем.

Анализ рассматриваемой темы позволяет предложить следующие рекомендации:

1. Рассматриваемая в диссертации тема может в дальнейшем способствовать совершенствованию исследовательских работ в области лексикологии, исторической грамматики и сопоставительного изучения таджикского и английского языков, а также углублению исследований языка и стиля выдающихся литераторов.

2. Содержание диссертационной работы может быть использовано в учебном процессе при преподавании магистрантам и студентам элективных

курсов, связанных с теорией и практикой художественного перевода, исторической лексикологией таджикского и английского языков.

3. Выводы и положения диссертации могут быть использованы для дополнения и совершенствования толковых, переводных и этимологических словарей.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

I. Источники

1. Замонӣ К. Шарҳи «Маснавии маънавӣ» [Матн] / К. Замонӣ. Дафтари аввал. -1140 с.; дафтари дувум. – 940 с.; дафтари савум. – 1232 с.; дафтари чаҳорум. -1091 с.; дафтари панҷум. - 1156 с.; дафтари шашум. 1262 с. Техрон: Интишороти «Иттилоот», 1385.
2. Румӣ Ҷалолуддин. Давраи комили «Маснавии маънавӣ». Ба саъйи эҳтимом ва тавзеҳ Рейнолд Николсон. Аз рӯи нусхаи 1925-1933 м. Дар Лайдан аз билоди Ҳуланд. Дафтари аввал. - С. 2-205; дафтари дувум. С. 206-386; дафтари савум. - С. 387-627; дафтари чаҳорум. - С. 628-822; дафтари панҷум. - С. 823-1048; дафтари шашум. - С. 1049-1280.
3. The Mathnawi' of Jala'luddin Rumi'. Eddited from the oldest manuscripts available: With critical notes translation, & commentary by Reinold A. Nicolson litt. D., LL.D., F.B.A. Sir Thomas Adam's Professor of Arabic and cometime Lectures in Persian in the University of Cambridge. Book I. - P. 10-255; book II. - P. 255-463; book III. - P. 463-807; book IV. - P. 808-1091; book V. - P. 1092-1401; book VI. - P. 1401-1752. Cambrige, 1925.

II. Научная литература

II.1. На таджикском языке

4. Абдуллоева З. С. Сермаъноии вожаҳои сохта дар осори Низомӣ (исм, сифат, сифати феълӣ, зарф) [Матн] / З. С. Абдуллоева. –Хучанд: Ношир, 2023. –167 с.
5. Айнӣ К. Қайдҳои Садриддин Айнӣ оид ба забон ва услуби тарҷимаҳои адабиёти бадеӣ [Матн] // Шарқи Сурх / К. Айнӣ. – 1956. - №6. –С. 60-71.
6. Айнӣ К. Аз мактубҳои С. Айнӣ ба адибони тоҷик [Матн] // Шарқи Сурх / К. Айнӣ. – 1957. - №4. –С. 12-19.
7. Айнӣ К. Қайдҳои Садриддин Айнӣ оид ба забон ва услуби тарҷимаҳои адабиёти бадеӣ [Матн] // Шарқи Сурх / К. Айнӣ. - 1958, - №4. –С. 34-48.
8. Алиева Б. Перомунӣ омӯзиши калимаҳои арабии «Маснавии маънавӣ» -и Ҷалолуддини Румӣ дар забоншиносии тоҷик // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ / Б. Алиева. - 2016, - № 4 (49). - С. 190-192
9. Алишерзода Ф. Таҳлили қиёсии маъноиву сохтори соматизмҳои ашъори Фарзона ва «Маснавии маънавӣ» -и Ҷалолуддини Балхӣ: дисс. докт. фалсафа (PhD) [Матн] / Ф. Алишерзода. –Хучанд, 2022. – 181 с.

10. Алишерзода Ф. Таҳлили қиёсии маъноиву сохтории соматизмҳои ашъори Фарзона ва «Маснавии маънавӣ» -и Ҷалолуддини Балхӣ: автореф. дисс. докт. фалс. (PhD) [Матн] / Ф. Алишерзода. - Хучанд, 2022. -59 с.
11. Анварӣ С. Пайванди сухани Мавлоно бо ғӯйишҳои тоҷикӣ [Матн] / С. Анварӣ // Офтоби маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-умин зодрӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Мураттиб ва муҳаррир А. М. Хурсонӣ. – Душанбе: Пайванд, 2008. –С. 211-217.
12. Бердизода Т. Вожаи «дил» дар оёти яздонӣ, сурудаҳои Балхӣ ва Ғӯте / Т. Бердизода [Матн] // Маводди ҷамоиши байналхалқии «Балхӣ-Ғӯте: Муколамаи фарҳангҳо» (ш. Хучанд, 16-18 майи соли 2007) / Т. Бердизода. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. - С. 180-194.
13. Бобочонова Д. Ҷанбаи луғавию сохтории вожаҳои сермаъноӣ соматикӣ. Монография / Д. Бобочонова. – Хучанд: Хурсон, 2011. - 168 с.
14. Гулназарзода Ж. Низомии маъноӣ феъл дар забони тоҷикӣ (бар маъноӣ осори бадеӣ Абдурахмони Ҷомӣ) [Матн] / Ж. Гулназарзода. –Душанбе: Матбааи ҶДММ «Абдурахмон-Р», 2022. -330с.
15. Ғаниева С. Таркиби ономасиологии калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ [Матн] / С. Ғаниева. –Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 118 с.
16. Ғанизода С. Таркиби ономасиологии калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ [Матн] / С. Ғаниева. –Хучанд: Нури маърифат, 2016. – 186 с.
17. Давронов А. Забон ва услуби баёни ғазалиёти Ҷалолуддини Румӣ (аз рӯи маводди «Девони қабир») [Матн] // Ғанҷинадори мероси ниёгон / А. Давронов. – Хучанд: Ношир, 2007. –С. 417-422.
18. Давронов С. Тарҷумаи асарҳои Т. Ғ. Шевченко ба забони тоҷикӣ [Матн] // Шарқи Сурх / С. Давронов. - 1961. - № 3.- С. 98-106.
19. Демидчик В. Тарҷумаи осори Ҳофиз дар Полша [Матн] // Шарқи Сурх / В. Демидчик. – 1959. - №9. –С.131-138.
20. Зарипов Қ. А. Мушкилоти лексикӣ дар тарҷумаи бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ): дисс. номз. илмҳои филол. [Матн] / Қ. А. Зарипов. –Душанбе, 2024. -182 с.
21. Қабиров Ш. Мақоми забон аз дидгоҳи Мавлавӣ [Матн] // Офтоби маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-умин зодрӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Мураттиб ва муҳаррир А. М. Хурсонӣ / Ш. Қабиров. – Душанбе: Пайванд, 2008. –С. 203-211.
22. Қабиров Х.Ш.Султони мулки сухан (Вижагиҳои хоси забони шеърӣ Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ) [Матн] / Х. Ш. Қабиров: –Душанбе: ҶДММ «Эр-граф», 2011. -150 с.
23. Қосимова М. Н. Оид ба ҷанде қалимаву ибораҳо дар осори Ҷалолуддини Румӣ [Матн] // Вазифаи воҳидҳои забон дар ҷараёни гуфтор / М. Н. Қосимова. - Душанбе, 1996. - С.106-110.
24. Қосимова М. Н. Ҷор унсур: маъниофаринӣ, қалимасозӣ (дар асоси маводди «Маснавии маънавӣ») [Матн] / М. Н. Қосимова –Душанбе: Деваштиҷ, 2007. -265 с.

25. Қосимова М. Н. Во: маъно, калимасозӣ [Матн] // Офтоби маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-умин содрӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Мураттиб ва муҳаррир А. М. Хуросонӣ / М. Н. Қосимова. – Душанбе: Пайванд. 2008. – С. 33-55.
26. Мамадназаров А. Вижагиҳои шарҳи маъно дар фарҳангҳои муосири тафсирии забони тоҷикӣ (1969, 2010, 2011) [Матн] // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон / А. Мамадназаров. – Хучанд, - 2021. - № 3. – С. 116-124.
27. Мирзоалиева Ш. Э. Вижагиҳои тарҷумаи соматизмҳо дар матнҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводди «Ғулистон» -и Саъдии Шерозӣ ва тарҷумаҳои англисии он): рисо. докт. фалсафа (PhD) [Матн] / Ш. Э. Мирзоалиева: 2023. – 187 с.
28. Муллоқандов Эм. Назаре ба забони тарҷума дар матбуот ва нашриёти тоҷик [Матн] // Шарқи Сурх / Эм. Муллоқандов. - 1961. - №3. – С. 116-137.
29. Мухторӣ Қ. Алоқаҳои ғайримаъмулии муайянкунандаву муайяншаванда дар «Маснавии маънавӣ» [Матн] // Нобиғаи давр: Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 800-солагии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ / Қ. Мухторӣ. – Душанбе, 2007. - С. 46-50.
30. Муъминов А. Полисемия дар забони тоҷикӣ: дисс. номз. илмҳои филол. [Матн] / А. Муъминов. Душанбе, 1972. – 152 с.
31. Назарзода С. «Маснавии маънавӣ» ва ҷойгоҳи он дар забони тоҷикӣ [Матн] / С. Назарзода ва И. Мискинов // Вожаномаи «Маснавии маънавӣ». Таҳия, тавзеҳот ва баргардон. – Душанбе, 2007. – 23 с.
32. Раҳмон Э. Чехраҳои мондагор [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 364 с.
33. Раҳмон Э. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби I. Ба сӯйи пояндагӣ [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.
34. Рустамов А. Умумият ва тафовути омонимия ва полисемия [Матн] // Масъалаҳои забоншиносӣ / А. Рустамов. – Душанбе, 1983. – С. 48-56.
35. Сабзаев С. Забон ва сабки баёни Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ [Матн] / С. Сабзаев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 519 с.
36. Салоҳ С. Ин навъ тарҷума кардан лозим нест! [Матн] // Шарқи Сурх / С. Салоҳ. - 1956. - №11. – С. 116-119.
37. Саломов М. Баъзе хусусиятҳои луғавӣ ва услубии «Маснавии маънавӣ» -и Ҷалолуддини Румӣ [Матн] // Офтоби маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-умин содрӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Мураттиб ва муҳаррир А. М. Хуросонӣ / М. Саломов. – Душанбе: Пайванд. 2008. – С. 218-225.
38. Саломов М. Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозии фразеологӣ забони шеърӣ тоҷикӣ (дар асоси ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV) [Матн] / М. Саломов – Душанбе: Пойтахт, 2017. – 266 с.
39. Сангинова Ш. К. Хусусиятҳои лексикӣ ва услубии тарҷумаҳои англисии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ: дисс. номз. илмҳои филол. [Матн] / Ш. К. Сангинова: – Душанбе, 2024. – 177 с.

40. Усмонов Р. Лексикаи феъл дар «Маснавии маънавӣ» -и Ҷалолуддини Румӣ: дисс. номз. илмҳои филол. [Матн] / Р. Усмонов: Хучанд, 2003. – 254 с.
41. Хоҷаева М. Ибораҳои номии фразеологӣ дар «Маснавии маънавӣ» (бо ҷузъҳои арабӣ) // Номаи Донишгоҳ. Бахши илмҳои филологӣ / М. Хоҷаева. – Хучанд. – 2014. - №1 (38). -С. 82-91.
42. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷикӣ (аз асрҳои IX- X то ибтидои асри XX) (Васоити таълим) [Матн] // Осор. Ҷилди II / С. Ҳалимов. – Душанбе: ҶДММ «Суфра», 2022. – 595 с.
43. Ҳасанзода А. Намунае аз нодирағуфторӣҳо дар «Маснавии маънавӣ» -и Ҷалолуддини Румӣ [Матн] // Асолати забон ва маҳорати баён [Матн] / А.Ҳасанзода. –Хучанд: Ношир, 2018. –С. 142-155.
44. Ҳасанзода А. Вожаҳои сохтҳои ғайримунтазира дар «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Балхӣ [Матн] // Пайванд. Номаи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон “Пайванд” / А. Ҳасанзода. -Душанбе, - 2024. - №2 (56). – С. 95-105.
45. Ҳасанов А. Ҷозибҳои забони «Маснавии маънавӣ» -и Ҷалолуддини Румӣ [Матн] // Оғзҳои маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-умин содрӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Мураттиб ва муҳаррир А. М. Хурсонӣ / А. Ҳасанов. –Душанбе: Пайванд. 2008. - С. 146-154.
46. Ҳомидова М. Калимаҳои сохтҳои нодир дар «Маснавии маънавӣ» -и Ҷалолуддини Балхӣ [Матн] // Аҳбори ДДҲБСТ. Бахши илмҳои гуманитарӣ / М. Ҳомидова. –Хучанд, - 2011. - № 2 (26). – С. 95-100.
47. Ҳомидова М. Сухане чанд оид ба вожаҳои сохтҳои «Маснавии маънавӣ» -и Мавлоно Балхӣ [Матн] // Номаи Донишгоҳ. Бахши илмҳои филологӣ / М. Ҳомидова. – Хучанд, - 2011. -№ 2 (46). - С. 58-61.
48. Шокиров Т. С. Забон-рукни давлат [Матн] / Т. С. Шокиров. –Хучанд: Дабир, 2018. – 234 с.
49. Шукуров М. Чопи илмӣ «Ёддоштҳо» -и устод Айни ба забони русӣ [Матн] // Шарқи Сурх / М. Шукуров. - 1961. - №2. –С. 154-157.
50. Шукуров М. Маъноҳои гуногуни калима [Матн] // Забони мо ҳастии мост / М. Шукуров. –Душанбе: Маориф, 1991. – С. 146-149.
51. Шукуров М. Маҷозро дуруст кор фармоем [Матн] // Забони мо ҳастии мост / М.Шукуров. –Душанбе: Маориф, 1991. – С. 149-153.

II.2. На персидском языке

52. Рӯхонӣ Р. Маснавӣ аз забони Мавлоно [Матн] // Эроншинохт. Номаи Анҷумани эроншиносони кишварҳои муштарақ-ул-манофеъ ва Қафқоз / Р. Рӯхонӣ. Шумораи нӯҳум. 1377. - С. 79-85

II.3. На русском языке

53. Апресян Ю. Д. Значение и употребление [Текст] // Вопросы языкознания / Ю. Д. Апресян. – 2001. - № 4. -М.: Наука, - С. 3-22.
54. Березович Е. Л. К семантико-этимологической реконструкции заимствованных «культурных слов» : поморское *гурий* « знак-ориентир из

- камня» [Текст] // Вопросы языкознания / Е. Л. Березович, И. И. Муллонен. - 2022. - №6. –С. 28-48.
55. Бланар В. О внутренне обусловленных семантических изменениях [Текст] // Вопросы языкознания / В. Бланар. – 1971. - № 1. - М.: Изд-во АН СССР, - С. 3-13.
- [56]. Бобнев Б. А. Лингвокультурологический аспект многозначного слова в итальянском языке: автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / Б. А. Бобнев. - Воронеж. 2010. - 23 с.
57. Бондарко А. В. Семантика предела [Текст] // Вопросы языкознания / А. В. Бондарко. – 1985. - № 6. -М.: Изд-во АН СССР. - С. 14-25.
58. Будагов Р. А. Слово и его значение [Текст] / Р. А. Будагов. –Л.: Изд-во Лен. гос. ун-т., 1947. – 65 с.
59. Буриев Ш. Лексическая синонимия в «Маснавии маънави» Джалолуддина Руми: автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / Ш. Буриев. – Душанбе, 2002. – 22 с.
60. Виноградов В. В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования [Текст] // Вопросы языкознания / В. В. Виноградов. – 1995. - № 1. - М.: Наука. - С. 5-36.
61. Востокова Г. В. Семантическая мотивация сложного слова [Текст] // Вопросы языкознания / Г. В. Востокова. – 1984. - № 1. - М.: Изд-во АН СССР. - С. 90-100.
62. Вяткина М. В. Полисемия словообразовательной формы (на материале русских говоров): автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / М. В. Вяткина. Кемерово, 2004. – 28 с.
63. Габ М. А. Проблемы анализа семантической структуры текста [Текст] / М. А. Габ. –М.: Наука. 1992. - 144 с.
64. Григорян А. Г. Некоторые проблемы системного и исторического изучения лексики и семантики [Текст] // Вопросы языкознания / А. Г. Григорян. - 1983. - № 4. -М.: Изд-во АН СССР. - С. 56-63.
65. Джуразода Ш. Лексико-грамматические особенности «Маснавии маънави» Джалаладдина Руми [Текст] / Ш. Джуразода. –Душанбе, 1998. - 146 с.
66. Джуразода Ш. Диалектизмы в творчестве Джалолиддина Руми (на примере «Маснавии маънавӣ») [Текст] // Саҳми олимони ҷавон дар инкишофи илм / Ш. Джуразода. - Душанбе, 1999. – С. 213-216.
67. Драчук Н. В. Полисемия как один из факторов формирования антонимосинонимических блоков (на материале качественных прилагательных русского языка): автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / Н. В. Драчук: Волгоград, 2006. - 25 с.
68. Задорожный М. И. О границах полисемии и омонимии [Текст] / М. И. Задорожный. - М., 1971. – 69 с.
69. Зимарева О. Л. Исследование многозначного слова в свете инвариантной теории и антропоцентрического подхода (на примере лексико-семантической

- группы «растение»): автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / О. Л. Зимарева. Уфа, 2017. -21с.
70. Икболов О. Ш. Лексико-семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском и английском языках (на материале « Маснави маънави» Джалолуддина Руми): автореф. дисс.канд. филол. наук. [Текст] / О. Ш. Икболов.–Душанбе, 2017. -25с.
71. Иомдин Б. Л. Многозначные слова в контексте и вне контекста [Текст] // Вопросы языкознания / Б. Л. Иомдин. – 2014. - № 4. -М.: Наука. – С. 87-103.
72. Кабиров Х. Ш. Специфические особенности языка поэзии Джалаладдина Руми: автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / Х. Ш. Кабиров. –Душанбе, 2009. – 19 с.
73. Кобезева И. М. Лингвистическая семантика [Текст] / И. М. Кобезева. - М., 2007. – 357 с.
74. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова [Текст] / Е. С. Кубрякова. - М.: Наука, 1981. – 143 с.
75. Лукашевич Е. В. Теория значения слова. Эволюционно-прогностический аспект: дисс. докт. фил. Наук [Текст] / Е. В. Лукашевич. - М., 2003. – 323 с.
76. Маковский М. Н. Удивительный мир слов и значений [Текст] / М. Н. Маковский. –М.: Высшая школа, 1989. -199 с.
77. Мамина Т. М. Влияние актуализации значений многозначного слова на восприятие и запоминание: автореф. дисс. канд. псих.наук. [Текст] / Т. М. Мамина. –Санкт-Петербург, 2012. -22 с.
78. Москальская О. И. Семантика текста [Текст] // Вопросы языкознания / О. И. Москальская. - 1980. - № 6. -М.: Издательство АН СССР. -С.32-42.
79. Озерова Н. Г. Многозначность существительного и его грамматическая характеристика [Текст] // Вопросы языкознания / Н. Г. Озерова. – 1987. - № 5. -М.: Издательство АН СССР. - С. 87-93.
80. Ольховская А. И. Лексическая многозначность в общелингвистическом и лексикографическом рассмотрении: автореф. дисс. канд .филол.наук [Текст] / А. И. Ольховская. - М., 2013. – 24 с.
81. Попов П. С. Значение слова и понятие [Текст] // Вопросы языкознания / П. С. Попов. – 1956. - № 6. - М.: Издательство АН СССР. –С. 33-47.
82. Пумпянский А. Л. О принципе языковой многозначности [Текст] // Вопросы языкознания / А. Л. Пумпянский. – 1983. - № 1. - М.: Издательство АН СССР. - С. 122-130.
83. Смирницкий А. И. Значение слова [Текст] // Вопросы языкознания / А. И. Смирницкий. – 1955. - № 2. – С. 79-89.
84. Солончак Т. Ю. Семантическая структура многозначного слова в свете теории инвариантности: автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / Т. Ю. Солончак: Уфа, 2015. – 24 с.
85. Таджиев Д. Т. О развитии таджикского литературного языка [Текст] // Осори мунтахаб / Д. Т. Таджиев. - Душанбе: Деваштич, 2005. – С. 38-41.
86. Таджиев Д. Т. Слово об «вода» в современном таджикском языке [Текст] // Осори мунтахаб / Д.Т.Таджиев. - Душанбе: Деваштич, 2005. –С. 108-137.

87. Усмонов Р. А. Глагольная лексика в «Маснавии маънави» Джалолуддина Руми: автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / Р. А. Усмонов:—Худжанд, 2003. – 24 с.
88. Харитончик З. А. Семантические особенности производных признаков слов [Текст] // Вопросы языкознания / З. А. Харитончик. - 1984. - № 4. - М.: Издательство АН СССР. - С. 124-130.
89. Шмелев Д. Н. Проблемы семасиологического анализе лексики [Текст] / Д. Н. Шмелев. –М.: Наука, 1973. – 324 с.

II.3. Словари

II.3.1. На таджикском языке

90. Қодириён Р. Фарҳанги «Маснавии маънавӣ» [Матн] / Р. Қодириён. Дафтари аввал. – Душанбе: Истеъдод, 2011. - 207 с.
91. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / М. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 1015 с.
92. Фарҳанги забони тоҷикӣ [Матн] / Дар зери таҳрири М. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. -М.: ЭСТ, 1969. Ҷилди 1, - 951 с.; ҷилди 2, - 952 с.
93. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн] / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон). Душанбе, 2008. Ҷилди 1, - 944 с.; ҷилди 2, - 949 с.
94. Ҳаёт Н. С. Фарҳанги вожаҳо ва ифодаҳои мардумӣ дар осори Мавлавӣ [Матн] / Ҳ. Н. Самарқандӣ.—Душанбе: Адиб, 2017. – 399 с.

II.3.2. На персидском языке

95. Деххудо А. Луғатнома [Матн] / А.Деххудо. Ҷилди 5. - С. 6409-7999; ҷилди 7. - С. 9609-11199; ҷилди 9. - С. 12809-14464. –Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1377.
96. Гавҳарин С. Фарҳанги луғоту таъбироти «Маснавӣ»-и Ҷалолуддин Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Ҳусайни Балхӣ [Матн] / С. Гавҳарин. Ҷилди 1. – 337 с.; ҷилди 2. – 384 с.; ҷилди 3. – 367 с.; ҷилди 4. – 653 с.; ҷилди 5. -392с.; ҷилди 6. – 381 с.; ҷилди 7. - 361с.; ҷилди 8. – 540 с.; ҷилди 9. – 421 с. -Техрон: Заввор, 1381.
97. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ [Матн] / М. Ҳасандӯст. Ҷилди 1. - 585 с.; ҷилди 2. - 1410 с.; ҷилди 3. - 2080 с.; ҷилди 4. - 2955 с. [Матн] / М. Ҳасандӯст. Техрон, 1384.

II.3.3. На английском языке

98. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [Text] / A. S. Hornby. Oxford University press. 2015. – 1796 p.
99. Skeat W.W. A Concise Etimological Dictionary of the English Language [Text] / W. W. Skeat. Oxford University Press. 1967. – 688 p.

ПУБЛИКАЦИЯ НАУЧНЫХ РАБОТ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. В рецензируемых научных журналах из перечня изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК МОН Российской Федерации

- [1-А] Шарипова Ш. М. Мулоҳизаҳо дар бораи вижагиҳои тарҷумаи ҷф «Маснавии маънавӣ» ба забонҳои русию англисӣ [Матн] // Ахбори ДДХБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ). - 2019. - (№2 (78)). –С. 95-105.
- [2-А] Шарипова Ш. М. Феълҳои содаи сермаъноии тоҷикӣ дар «Маснавии Маънавӣ» ва вижагиҳои тарҷумаи онҳо ба забонҳои русию тоҷикӣ [Матн] // Ахбори ДДХБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. - 2021. - №1(86). - С. 70-80.
- [3-А] Шарипова Ш. М. Вижагиҳои қорбасти исмҳои сермаъноии бемуодили тоҷикӣ дар забонҳои русӣ ва англисӣ [Матн] // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ / Ш. М. Шарипова. - 2021. - №3 (92). Душанбе, – С. 136-142.
- [4-А] Шарипова Ш. М. Мулоҳизаҳо дар бораи исмҳои сермаъноии қуҳнашудаи тоҷикӣ ва тарзҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ (дар намунаи «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Румӣ) [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ / Ш. М. Шарипова, А. Ҳасанзода. - 2022. - №2. –С. 15-22.
- [5- А] Шарипова Ш. М. Усулҳои тарҷумаи исмҳои сохтаи бо пасванди -ӣ таҷаккулёфтаи «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ ба забони англисӣ // Ахбори ДДХБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. - 2024 - №2. – С. 132-138.
- [6- А] Шарипова Ш. М. Усулҳои тарҷумаи вожаҳои аслии тоҷикии сермаъноии «Маснавии маънавӣ» ба забони англисӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ / Ш. М. Шарипова. -2025. -№1/1 (131). – С. 134-140 .
- [7- А] Шарипова Ш. М. Вижагиҳои тарҷумаи қалимаҳои иқтибосии арабии сермаъноии «Маснавии маънавӣ» ба забони англисӣ // Ахбори ДДБХСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. -2025. - №2 (103). – С.139-145.

II. В других сборниках и изданиях

- [8-А] Шарипова Ш. М. Тавсифи муқоисавии майдонҳои лексикӣ ва семантикӣ қонсепти «хурсандӣ» дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] // Аз Ҳазорҷашма то Чикаго. Мавадди қонфронси илмӣ бахшида ба 70-солагии дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ Алиҷон Бойматов / Ш. М. Шарипова, М. А. Сидикова. - 2017. –С. 154-157.
- [9-А] Шарипова Ш. М. О қонятияи «сравнение», его видах и функциях в таджикском и английском языках [Матн] // Саодати рӯзгор. Мавадди қонференсияи илмӣ бахшида ба «Солҳои 2019-2021 – Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ», «70-солагии дотсенти кафедраи фонетика ва

лексикологияи забони англисӣ Неъматуллоева М. Н.» / Ш. М. Шарипова, М. А. Сидикова. - 2019. - №9. - С. 343-352.

[10-А] Шарипова Ш. М. Вожаҳои макон ва ҷойро ифодакунанда дар забони англисӣ [Матн] (Tajik words labeling place and location in english) // Scientific Publishing center. Interconf. France / Sh. M. Sharipjva, N. A. Hikmatulloeva. - 2021. - С. 322-325.

[11-А] Шарипова Ш. М. Навъҳои асосии иқтибосҳо [Матн] (The main types of borrowings) // Scientific Publishing center. Interconf. Конференсияи байналмилалӣ. Монтеррей Мехико, 18-19 December / Sh. M. Sharipjva, N. A. Hikmatulloeva. - 2021. – С. 286-289.

[12-А] Шарипова Ш. М. Чанд мулоҳиза дар бораи як воҳиди фразеологӣ // Ахбори ДДҲБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. -2022. -№1 (90). – С.132-141.

[13-А] Шарипова Ш. М. Хусусиятҳои истифодаи калимаҳои иқтибосӣ дар тарҷумаи К. Чайкин дар «Бӯстон»-и Саъдӣ // Ахбори ДДҲБСТ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ) / Ш. М. Шарипова. -2023. -№ 3 (96). – С. 111-120.

ХУЛОСАИ МУХТАСАР

ба диссертатсияи Шарипова Шахзода Мирзоганиевна «Таҳлили қиёсии исмҳои сермаъно ва усулҳои тарҷумани онҳо ба забони англисӣ (дар асоси маводди «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ) барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 6.2. Филология (6.2.14. Забонҳои типологӣ ва муқобилавӣ)

Калидвожаҳо: «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ, вожаҳои сермаъноӣ марбут ба исм, тарҷума, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, усулҳои мухталифи тарҷума, вожаҳои аслии тоҷикӣ ва англисӣ, калимаҳои иқтибосии портӣ, сугдӣ, арабӣ, лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, арабӣ, форсӣ, келтӣ, скандинавӣ, финиқӣ, тевтонӣ, вожаҳои сода, сохта, мураккаб, таркибу ибораҳо

Мақсади кор. Диссертатсия ба таҳқиқи вижагиҳои вожаҳои марбут ба исми «ММ» ва усулҳои тарҷумани онҳо ба забони англисӣ бахшида шуда, кӯшиш ба харҷ рафтааст, ки умумияту тафовути забони асари мазкур аз дигар осори даврони асримиёнагӣ дар мисоли ин гурӯҳи вожаҳои сермаъно баррасӣ гардад. Ҳадафи дигари пажӯҳиши ин масъала дар он зоҳир мешавад, ки имкони маъноифодакунии вожаҳои тоҷикӣ бо англисӣ қиёсу муқобала карда шуда, бартарияти яке аз ин забонҳо аз дувумӣ ошкор карда шуда, сабабҳои ба чунин дорой соҳиб будани яке аз дигаре муайян гардад.

Арзёбӣ кардани нақши вожаҳои гуногунсохтори ҳар ду забон ва мансубияти забонии онҳо дар баёни маъноҳои мухталиф мақсади дигари диссертатсия аст.

Баррасии масъала нишон дод, ки вожаҳои марбут ба исми тоҷикии дар «ММ» дарҷёфта дар қиёс бо англисӣ имкони густардаи маъноифодакуниро соҳиб буда, сабаби он ба қудрати васеи ҳамнишинӣ доштани онҳо бо унсурҳои дигари луғавӣ аст.

Методҳои таҳқиқот. Дар диссертатсия дар қараёни пажӯҳиш усулҳои муқоисавӣ-таърихӣ, тавсифию таҳлилий, қиёсӣ ва омӯрӣ ба сифати заминаҳои методологии таҳқиқот ба қор гирифта шудааст.

Натиҷаҳо, нағзониҳо ва тавсияҳо. Нағзони пажӯҳиши мазкур дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст дар забоншиносии тоҷику англис дар заминаи маводи «ММ» хусусияти сермаъноӣ зоҳир кардани вожаҳои аслии тоҷикии марбут ба исм ва иқтибосии арабӣ, инчунин унсурҳои луғавии гуногунсохт ба риштаи таҳлил кашида шуда, истифодаи онҳо ба маъноҳои хоса аз ҷониби муаллифи асар муайян гардид ва усулҳои тарҷумани онҳо ба забони англисӣ ошкор карда шуд.

Бардошт аз таҳлили масъалаи мазкур ҳамин шуд, ки дар матни асли «ММ» дар радиҳои исмҳои аслии тоҷикӣ инчунин вожаҳои иқтибосӣ аз портиву сугдӣ (камтар) ва арабӣ (бештар) дар баёни маъноҳои мухталиф қорбаст шуда бошанд, пас дар англисӣ дар чунин мавридҳо ба ҷуз унсурҳои луғавии он боз вомвожаҳои забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, арабӣ, форсӣ, келтӣ, скандинавӣ, финиқӣ, тевтонӣ ва м.инҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Тавсия мешавад, ки натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсия баҳри такмилёбии маводи пажӯҳиши марбут ба вожашиносӣ, сарфу наҳви таърихӣ ва муқоисавии забонҳои тоҷикиву англисӣ, инчунин тарҷумани забон ва услуби адибон мусоидат менамояд.

Инчунин муҳтавои пажӯҳиш дар раванди тадриси фанҳои интихобии ба тарҷумашиносии осори адабӣ, вожашиносии таърихӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои донишҷӯёну магистрантон метавонад мавриди истифода қарор гирад.

Нуктаҳои дар диссертатсия зикргардида барои такмили маводи луғатномаҳои тафсирий, тарҷумавӣ ва этимологӣ мадад хоҳад расонид.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Шариповой Шахзоды Мирзоганиевны «Сопоставительный анализ многозначных существительных и способов их перевода на английский язык (на основе материалов «Маснави ма’нави» Джалалуддина Балхи)» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 6.2. Филология (6.2.14. Типологическая и контрастивная лингвистика)

Ключевые слова: *«Маснави маънави» Джалолуддина Балхи, многозначные имена существительные, перевод, таджикский и английский языки, разные способы перевода, исконно таджикские и исконно английские слова, парфянские, согдийские, арабские, латинские, греческие, французские, персидские, кельтские, скандинавские, финикийские, тевтонские заимствованные слова, простые, производные, сложные слова, составы и словосочетания*

Цель работы. Диссертация посвящена рассмотрению особенностей использования имён существительных в «Маснави маънави» и способам их перевода на английский язык с целью показа общности и отличий языка данного произведения от языка других средневековых произведений персидско-таджикской литературы на примере указанной группы многозначных слов. В работе осуществлен сопоставительный анализ возможностей таджикских слов в выражении смыслов с английскими словами, выявлены преимущества первого над вторым и определены причины такого потенциала таджикского языка.

Также целью диссертационной работы является оценка роли разноструктурных слов двух языков и их языковой принадлежности в выражении разных значений.

Исследование показало, что таджикские имена существительные, встречающиеся в «ММ», в сравнении с английскими существительными имеют более широкие возможности для выражения значений, и причина заключается в их расширенном потенциале и совместимости с другими лексическими элементами.

Методы исследования. В диссертационной работе использованы сравнительно-исторический, описательно-аналитический, сопоставительный и статистический методы исследования.

Результаты, новизна и рекомендации. Научная новизна исследования заключается в том, что впервые в таджикском и английском языкознании на материале «Маснави маънави» производится комплексный анализ особенностей многозначности исконно таджикских слов, арабских заимствований и разноструктурных лексических элементов, устанавливается их использование автором в специфических значениях и определяются способы их перевода на английский язык.

На основе проведенного анализа сделан вывод: если в тексте оригинала «ММ», наряду с исконно таджикскими словами для выражения различных значений широко используются заимствования из арабского языка (в большей степени), а также из парфянского и согдийского (в меньшей степени), то в английском тексте, помимо исконных лексем, переводчик задействует богатый пласт заимствований из латинского, греческого, французского, арабского, персидского, кельтского, скандинавского, финикийского, тевтонского и других языков.

Результаты диссертационного исследования могут способствовать совершенствованию исследовательских работ в области лексикологии, исторической грамматики и сопоставительного изучения таджикского и английского языков, а также углублению анализа языка и стиля произведений выдающихся литераторов.

Также содержание диссертационной работы может быть использовано в учебном процессе при преподавании магистрантам и студентам элективных курсов, связанных с теорией и практикой художественного перевода, исторической лексикологией таджикского и английского языков.

Выводы и положения диссертации могут быть использованы для дополнения и совершенствования толковых, переводных и этимологических словарей.

ANNOTATION

to the dissertation of Sharipova Shahzoda Mirzoganievna on the topic "Comparative analysis of polysemantic nouns and the ways of their translation into English (based on the material of "Mathnawi ma'navi" by Jaloluddin Balkhi)" for the degree of Candidate of Philological Sciences in specialty 6.2. Philology (6.2.14. Typological and contrast languages)

Key-words: *«Mathnawi ma'navi» by Jaloluddin Balkhi, polysemantic nouns, translation, Tajik and English languages, different ways of translation, original Tajik and original English words, Parthian, Sugdian, Arabic, Latin, Greek, French, Persian, Celtic, Scandinavian, Phoenician, Teutonic borrowed words, simple, derivative, compound words, compositions and phrases*

The purpose of this work. This dissertation examines the use of nouns in "Mathnawi ma'navi" and methods for translating them into English. This dissertation aims to demonstrate the similarities and differences between the language of this work and that of other medieval works of Persian-Tajik literature, using this group of polysemantic words as an example. The paper presents a comparative analysis of the potential of Tajik words in expressing meanings with English words, revealing the advantages of the former over the latter and determining the reasons for such potential of the Tajik language.

The aim of the dissertation is also to assess the role of multy- structured words of two languages and their linguistic affiliation in expressing different meanings.

The investigation showed that Tajik nouns found in "MM" have a wider range of expressing compared to English nouns, and the reason lies in their expanded potential and compatibility with other lexical elements.

Research methods. This dissertation utilizes comparative-historical, descriptive-analytical, comparative, and statistical research methods.

Results, Novelty, and Recommendations. The scientific novelty of this study lies in the fact that for the first time in Tajik and English linguistics, using the material from "Mathnawi ma'navi," a comprehensive analysis is conducted of the polysemantic peculiarities of Tajik words, Arabic borrowings, and lexical elements with different structures. The author establishes their use in specific meanings and identifies methods for translating them into English.

Based on the analysis, the following conclusion was made: if in the original text of "MM", along with the original Tajik words, borrowings from the Arabic language (to a greater extent), as well as from Parthian and Sogdian (to a lesser extent) are widely used to express various meanings, than in the English text, in addition to native lexemes, the translator uses a rich layer of borrowings from Latin, Greek, French, Arabic, Persian, Celtic, Scandinavian, Phoenician, Teutonic and other languages.

The results of this dissertation can contribute to the improvement of research in the field of lexicology, historical grammar and comparative study of the Tajik and English languages, as well as to a deeper analysis of the language and style of the works of outstanding writers.

The content of the dissertation can also be used in the educational process when teaching master's students and students elective courses related to the theory and practice of literary translation, historical lexicology of the Tajik and English languages.

The conclusions and provisions of the dissertation can be used to supplement and improve explanatory, translation and etymological dictionaries.